

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Επιχειρηματικό περιβάλλον και άμεσες ξένες επενδύσεις
στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας»**

Σύνταξη: Ευάγγελος Δ. Ξυνογαλάς

Επιβλέπων Καθηγητής: Χάρρυ Παπαπανάγος

Αθήνα, Νοέμβριος 2021

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Ευάγγελος Δ. Ξυνογαλάς

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία διερευνά το οικονομικό περιβάλλον στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, που οριοθετείται από τις εξής δέκα χώρες: Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Βουλγαρία, Γεωργία, Ελλάδα, Μολδαβία, Ουκρανία, Ρουμανία, Ρωσία και Τουρκία. Ειδικότερα, η έρευνα εστιάζει στο πως το επιχειρηματικό περιβάλλον βοήθησε ή όχι την προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ). Για τους σκοπούς της σύγκρισης, το επιχειρηματικό περιβάλλον αξιολογήθηκε μέσω του δείκτη Ease of Doing Business (EDB), στη βάση του σκορ και της κατάταξης. Για την εξεταζόμενη περίοδο των δέκα ετών, από το 2010 έως το 2020, συγκρίθηκαν οι χρονοσειρές για τις εισροές ΑΞΕ, που αντλήθηκαν από τις ετήσιες εκθέσεις “World Investment Report” του οργανισμού United Nations Conference On Trade And Development (UNCTAD), καθώς και δεδομένα για τον δείκτη EDB από τις ετήσιες εκθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας. Η διερεύνηση εστιάζει στο κατά πόσον το επιχειρηματικό περιβάλλον επηρεάζει την προσέλκυση ΑΞΕ, αλλά και το αντίστροφο: δηλαδή, κατά πόσον και σε τι βαθμό οι ΑΞΕ έχουν επιδράσει στη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, χρησιμοποιώντας μια ανάλυση παλινδρόμησης των μεταβλητών αυτών. Από τα αποτελέσματα της ανάλυσης εξήχθησαν ενδιαφέροντα συμπεράσματα με κυριότερα: α) Περισσότερες ΑΞΕ προσελκύει η Ρωσία και η Τουρκία, ενώ λιγότερες η Αρμενία και η Μολδαβία, β) Αναφορικά με το επιχειρηματικό περιβάλλον, υψηλότερη στην κατάταξη είναι η Γεωργία, ενώ στις χαμηλότερες θέσεις βρίσκονται η Ουκρανία, η Ελλάδα, η Ρωσία και η Τουρκία. Επίσης, διαπιστώθηκε μία αύξηση του σκορ του δείκτη EDB για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας από το 2015 και εφεξής, γ) Υπάρχει στατιστικά σημαντική αρνητική σχέση μεταξύ των ΑΞΕ και του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, δ) Οι εισροές ΑΞΕ είναι μικρού βαθμού προβλεπτικός παράγοντας του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και το αντίστροφο. Συμπερασματικά, οι χώρες της Μαύρης Θάλασσας θα πρέπει να εστιάσουν: στην περιφερειακή συνεργασία, στην εφαρμογή στρατηγικής nation branding, στην αντιμετώπιση των συγκρούσεων και άλλων εκκρεμών ζητημάτων της περιοχής, αλλά και σε οικονομικά ζητήματα που ανταποκρίνονται σε κοινές προκλήσεις και πραγματικές ανάγκες φυσικών και νομικών προσώπων, με απότερο στόχο την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης.

ABSTRACT

The purpose of this paper is to analyze the relationship between FDI and the business environment in the Black Sea region and more specifically for the following countries: Azerbaijan, Armenia, Bulgaria, Georgia, Greece, Moldova, Ukraine, Romania, Russia and Turkey. The business environment was evaluated through the Ease of Doing Business (EDB) index on the basis of the score and ranking. The period examined is the years 2010-2020. Data on FDI inflows to these countries were retrieved from the annual World Investment Report of the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Data for the EDB index were drawn from the respective annual reports of the World Bank. The investigation focuses on whether the business environment affects the attraction of FDI, and vice versa: that is, whether and to what extent FDI has contributed to the improvement of the business environment, using a regression analysis of these variables. The following results were extracted from the results of the analysis: a) more FDI is attracted by Russia and Turkey, while less by Armenia and Moldova; b) Regarding the business environment, Georgia is highest in the ranking, while Ukraine, Greece, Russia and Turkey are in the lowest positions. There has also been an increase in the EDB score for the Black Sea countries from 2015 onwards; c) there is a statistically significant negative correlation between FDI and the business environment; d) FDI inflows are a determinant of the business environment and the business environment is a determining factor in attracting FDI. Overall, the Black Sea countries should focus on regional cooperation, the implementation of a nation branding strategy, tackling conflicts and other outstanding issues in the region, but also focusing on economic issues that meet common challenges and real physical and legal needs. with the ultimate goal of achieving sustainable development.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	5
2.1 Εννοιολογικοί Προσδιορισμοί ΑΞΕ	5
2.1.1 Ορισμός των ΑΞΕ	5
2.1.2 Κατηγορίες ΑΞΕ	8
2.2 Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των ΑΞΕ	9
2.3 Προσδιοριστικοί παράγοντες υποκίνησης ΑΞΕ.....	11
2.4 Προσδιοριστικοί παράγοντες προσέλκυσης ΑΞΕ	19
2.5 Επιχειρηματικό περιβάλλον	20
2.6 Σχέση ΑΞΕ και επιχειρηματικού περιβάλλοντος	29
2.7 Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας	33
2.8 Επιχειρηματικό περιβάλλον και ΑΞΕ στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας ..	39
2.8.1 Οικονομικές προκλήσεις	40
2.8.1 Προκλήσεις ασφαλείας.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ - ΔΕΔΟΜΕΝΑ	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	51
4.1 Αποτελέσματα ανάλυσης ΑΞΕ.....	51
4.2 Αποτελέσματα για τον δείκτη EDB.....	54
4.3 Συσχετίσεις.....	57
4.4 Παλινδρομήσεις.....	58
4.5 Αξιολόγηση και ερμηνεία αποτελεσμάτων	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ.....	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	68
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	72

ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 3.1: Τομείς που περιλαμβάνονται στο δείκτη Doing Business.....	48
Πίνακας 4.1: Εισροές ΑΞΕ στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, 2010-2020.....	51
Πίνακας 4.2: Μέσος όρος εισροών ΑΞΕ ανά χώρα, την περίοδο 2010-2020 και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη	52
Πίνακας 4.3: Μέσος όρος εισροών ΑΞΕ ανά έτος σε όλη την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη	52
Πίνακας 4.4: ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, 2010-2019	53
Πίνακας 4.5: ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ ανά χώρα, 2010-2019 και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη	53
Πίνακας 4.6: ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ ανά έτος, 2010-2019 και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη	54
Πίνακας 4.7: Σκορ του δείκτη EDB, 2010-2020	54
Πίνακας 4.8: Μέσος όρος σκορ δείκτη EDB ανά χώρα, 2010-2020	55
Πίνακας 4.9: Μέσος όρος σκορ δείκτη EDB για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας ανά έτος, 2010-2020	55
Πίνακας 4.10: Κατάταξη χωρών Μαύρης Θάλασσας βάσει του δείκτη EDB, 2010-2020	56
Πίνακας 4.11: Μέσος όρος κατάταξης δείκτη EDB ανά χώρα, 2010-2020.....	56
Πίνακας 4.12: Μέσος όρος κατάταξης δείκτη EDB για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας ανά έτος, 2010-2020 και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη	57
Πίνακας 4.13: Συσχέτιση ΑΞΕ και σκορ δείκτη EDB.....	58
Πίνακας 4.14: Model Summary - Predictors: (Constant), EDB	59
Πίνακας 4.15: ANOVA - Dependent Variable: FDI - Predictors: (Constant), EDB	59
Πίνακας 4.16: Coefficients-Dependent Variable: FDI.....	59
Πίνακας 4.17: Model Summary - Predictors: (Constant), FDI.....	60
Πίνακας 4.18: ANOVA - Dependent Variable: EDB - Predictors: (Constant), FDI	60
Πίνακας 4.19: Coefficients-Dependent Variable: EDB	60

ΛΙΣΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 2.1: Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας.....	33
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι χρηματοπιστωτικές αγορές, εξαιτίας της αυξανόμενης ελευθέρωσης των συναλλαγματικών ελέγχων και της πρόσβασης στην αγορά, έχουν εξελιχθεί σε ένα αρκετά ολοκληρωμένο πλαίσιο σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτή η ενοποίηση, που επιταχύνθηκε από τον αυξανόμενο ανταγωνισμό μεταξύ των συμμετεχόντων στην αγορά, οδήγησε στην εισαγωγή νέων χρηματοπιστωτικών μέσων με ευρεία πρόσβαση στην αγορά και χαμηλότερο κόστος συναλλαγής, προσελκύοντας επενδυτές πολλών εθνικοτήτων και χωρών (οικονομιών). Η επέκταση των διασυνοριακών χρηματοοικονομικών ροών επιταχύνθηκε περαιτέρω από τις τεχνολογικές καινοτομίες στις επικοινωνίες και την επεξεργασία δεδομένων. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ) αποτελούν βασικό στοιχείο αυτής της ταχέως εξελισσόμενης διεθνούς οικονομικής ολοκλήρωσης - παγκοσμιοποίησης (OECD, 2008, σελ. 14).

Πιο συγκεκριμένα, οι ΑΞΕ παρέχουν ένα μέσο για τη δημιουργία άμεσων, σταθερών και μακροχρόνιων δεσμών μεταξύ των οικονομιών. Υπό το κατάλληλο περιβάλλον πολιτικής, το μέσο αυτό μπορεί να χρησιμεύσει ως σημαντικό εργαλείο για την ανάπτυξη της τοπικής επιχειρηματικότητας και μπορεί επίσης να συμβάλει στη βελτίωση της ανταγωνιστικής θέσης, τόσο της οικονομίας υποδοχής, όσο και της επενδυτικής οικονομίας. Ειδικότερα, οι ΑΞΕ ενθαρρύνουν τη μεταφορά τεχνολογίας και τεχνογνωσίας μεταξύ των οικονομιών, παρέχουν την ευκαιρία στην οικονομία υποδοχής να προωθήσει τα προϊόντα της ευρύτερα στις διεθνείς αγορές, προωθούν το διεθνές εμπόριο, αναπτύσσουν τις χρηματοπιστωτικές αγορές, αυξάνουν την απασχόληση, ενώ τέλος αποτελούν σημαντική πηγή κεφαλαίων (OECD, 2008, σελ. 14; Francis, 2010, σελ. 31; Olusegun, 2015). Επιπρόσθετα, για πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, οι εισροές ΑΞΕ αποτελούν σημαντική πηγή εξωτερικής χρηματοδότησης και ως εκ τούτου παρέχουν σημαντικά μέσα για την υλοποίηση των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης και την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα. Επιπλέον, οι ΑΞΕ είναι συνήθως λιγότερο ασταθείς από τις ξένες επενδύσεις χαρτοφυλακίου (UN Department of Economic and Social Affairs, 2005, σελ. 344). Κατά συνέπεια, η τακτική ανάλυση των τάσεων και των εξελίξεων των ΑΞΕ αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των περισσότερων μακροοικονομικών και διασυνοριακών χρηματοοικονομικών αναλύσεων (OECD, 2008, σελ. 20; Olusegun, 2015).

Η προσέλκυση των ΑΞΕ βασίζεται σε διάφορους παράγοντες που συνθέτουν το ευρύτερο επιχειρηματικό περιβάλλον, ενώ παράλληλα οι ΑΞΕ που εισρέουν σε μία χώρα θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος (Witkowska, 2007; Zwerg & Arango, 2008, σελ. 20; Arango Vieira, 2009, σελ. 111; Hintošová et al., 2016, σελ. 5; Kamal et al., 2016, σελ. 121; Kalfadellis et al., 2016, σελ. 125; Correa da Silveira et al., 2017; Susic et al., 2017; Li et al., 2019; Skare & Cvek, 2020, σελ. 127; Nguyen, 2020). Αυτή η αλληλεπίδραση ΑΞΕ και επιχειρηματικού περιβάλλοντος καταδεικνύει μία σχέση μεταξύ αυτών των δύο μεταβλητών και αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες, που αναδεικνύουν τη χρησιμότητα αυτής της εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ ΑΞΕ και επιχειρηματικού περιβάλλοντος στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, με το επιχειρηματικό περιβάλλον να αξιολογείται μέσω του δείκτη EDB. Αυτό γίνεται με μια ανάλυση παλινδρόμησης, όπου οι τιμές του δείκτη EDB και οι τιμές των ΑΞΕ, αναλαμβάνουν το ρόλο της ανεξάρτητης και εξαρτημένης μεταβλητής αντίστοιχα, επαναλαμβάνοντας τη διαδικασία με αντιστροφή ρόλων.

Οι επιπτώσεις της παρούσας μελέτης στην εξεταζόμενη περιοχή, είναι ένας επιπρόσθετος λόγος που αναδεικνύει τη χρησιμότητα της εργασίας. Και αυτό γιατί, η επιλεγμένη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες για τη διαμόρφωση της ασφάλειας και της σταθερότητας στην Ευρώπη και την Ασία. Οι εθνοτικές συγκρούσεις, οι συνεχιζόμενες διαδικασίες οικοδόμησης κράτους, η παρουσία τεράστιων φυσικών πόρων και οι στρατηγικοί διάδρομοι μεταφορών και ενέργειας, καθιστούν την εν λόγω περιοχή ως σημαντική και ευαίσθητη (Çelikpala, 2010, σελ. 6). Ο King (2008, σελ. 11) επίσης τονίζει ότι οι χώρες στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας έχουν χαρακτηριστεί από μια μακρά ιστορία συγκρούσεων, συνεργασίας και αλληλεπίδρασης, παράγοντες που διαμορφώνουν το στρατηγικό, οικονομικό, ακόμη και φυσικό περιβάλλον της Μαύρης Θάλασσας.

Πιο συγκεκριμένα, η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας αντιμετωπιζόταν παλαιότερα ως «παθητική περιοχή» και αναλυόταν ως η περιφέρεια σημαντικότερων γεωγραφικών ενοτήτων. Έτσι, η λεκάνη της Μαύρης Θάλασσας έχει περιγραφεί ποικιλοτρόπως ως «το κατώφλι της Οθωμανικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας», ως «προέκταση της σοβιετικής ζώνης επιρροής», ως «το σύνορο της Ευρώπης» και,

τέλος, ως «η προέκταση του μεσογειακού κόσμου». Επιπλέον, η ύπαρξη αρκετών διακριτών υποπεριοχών στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, δηλαδή του Καυκάσου, των Βαλκανίων και ως κάποιο βαθμό της Μεσογείου, της Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, είναι ένας άλλος παράγοντας που αποσταθεροποιεί την περιοχή. Επίσης, οι υποπεριφερειακές ταυτότητες απέτρεψαν την εμφάνιση μιας ταυτότητας της Μαύρης Θάλασσας, δημιούργησαν αστάθεια και εμπόδισαν τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου περιφερειακού πλαισίου ασφάλειας, οδηγώντας σε ένα κενό ασφαλείας που διάφοροι δρώντες (π.χ. Ρωσία, ΕΕ, ΝΑΤΟ) προσπαθούν να εκμεταλλευθούν (Çelikpala, 2010, σελ. 8).

Αυτό που θα πρέπει να τονιστεί είναι πως, από γεωγραφική άποψη, είναι δύσκολο να προσδιοριστούν τα όρια της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας, καθώς υπάρχουν πολυάριθμες περιφερειακές και υποπεριφερειακές δομές. Στη μεταψυχροπολεμική περίοδο υπήρξε μεγάλο άνοιγμα σε πολλές γειτονικές περιοχές, όπως η Μεσόγειος, τα Βαλκάνια και η περιοχή της Κασπίας. Αυτό το είδος ανοίγματος καθιστά δύσκολο τον καθορισμό τόσο της φύσης της περιοχής όσο και των συνόρων της. Αντικατοπτρίζεται με όρους όπως «Περιοχή Μαύρης Κασπίας Θάλασσας» και «Περιοχή Μαύρης Μεσογείου» (Çelikpala, 2010, σελ. 6). Για τους σκοπούς αυτής της εργασίας αναλύονται συνολικά δέκα χώρες της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας στη βάση γεωγραφικών κριτηρίων (Βουλγαρία, Γεωργία, Ρουμανία, Ρωσία, Τουρκία Ουκρανία), καθώς και ιστορικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών κριτηρίων (Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Ελλάδα, Μολδαβία).

Η δομή της παρούσας διατριβής περιλαμβάνει έξι κεφάλαια, συμπεριλαμβανομένου του παρόντος. Το επόμενο, δεύτερο κεφάλαιο, αποτελεί τη βιβλιογραφική επισκόπηση της έρευνας. Σε αυτό, αναλύονται οι βασικοί όροι που πραγματεύεται η εργασία, δηλαδή οι ΑΞΕ και το επιχειρηματικό περιβάλλον. Επίσης, εξετάζεται η σχέση μεταξύ των ΑΞΕ και του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, στη βάση των ευρημάτων υφιστάμενων μελετών. Εν συνεχεία, στο ίδιο κεφάλαιο, παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά και οι ιδιαιτερότητες των χωρών της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας και τα στοιχεία μελετών που έχουν εξετάσει τις ΑΞΕ και το επιχειρηματικό περιβάλλον σε αυτήν την περιοχή. Στο τρίτο κεφάλαιο, αναφέρονται τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται, καθώς και η μέθοδος που εφαρμόστηκε για την

ανάλυση τους. Τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης και η συζήτηση αυτών ακολουθούν στο τέταρτο κεφάλαιο, αναλύοντας την επίδραση της μιας χρονοσειράς δεδομένων πάνω στην άλλη. Στο πέμπτο κεφάλαιο κατατίθενται προτάσεις σχεδιασμού από πλευράς άσκησης πολιτικής, με βάση τόσο τα αποτελέσματα που εξήχθησαν από τη στατιστική ανάλυση, όσο και των ιδιαιτεροτήτων των χωρών της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας. Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στα κύρια συμπεράσματα της εργασίας, στη σημαντικότητά της έρευνας και υποβάλλονται προτάσεις περαιτέρω επέκτασής της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

2.1 Εννοιολογικοί Προσδιορισμοί ΑΞΕ

Οι άμεσες ξένες επενδύσεις είναι μια κατηγορία διασυνοριακών επενδύσεων που συνδέονται με κατοίκους μιας οικονομίας που ασκούν έλεγχο ή σημαντικό βαθμό επιρροής στη διοίκηση μιας επιχείρησης που εδρεύει σε μία άλλη οικονομία. Εκτός από τα ίδια κεφάλαια που δημιουργούν τον έλεγχο ή την επιρροή, οι άμεσες επενδύσεις περιλαμβάνουν επίσης επενδύσεις που σχετίζονται με αυτή τη σχέση, συμπεριλαμβανομένων επενδύσεων σε έμμεσα επηρεαζόμενες ή ελεγχόμενες επιχειρήσεις, επενδύσεις σε άλλες επιχειρήσεις (επιχειρήσεις που ελέγχονται από τον ίδιο άμεσο επενδυτή) και δάνεια (The World Bank, 2021β).

2.1.1 Ορισμός ΑΞΕ

Ένας διεθνώς αποδεκτός ορισμός των ΑΞΕ παρέχεται στην πέμπτη έκδοση του Εγχειριδίου Ισοζυγίου Πληρωμών του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, οι ΑΞΕ περιλαμβάνουν τρεις συνιστώσες: επενδύσεις σε μετοχές, επανεπενδυμένα κέρδη και ενδοεταιρικά δάνεια (βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα) μεταξύ μητρικών εταιρειών και ξένων θυγατρικών. Οι συνιστώσες των συναλλαγών κεφαλαίων άμεσων επενδύσεων, καταγράφονται ως άμεσες επενδύσεις κατοίκων στο εξωτερικό και άμεσες επενδύσεις μη κατοίκων στην οικονομία καταγραφής. Η καθαρή εισροή ΑΞΕ, καταγράφει την καθαρή ροή άμεσων επενδύσεων μη κατοίκων στην οικονομία καταγραφής, ενώ οι καθαρές εκροές ΑΞΕ καταγράφουν την καθαρή ροή άμεσων επενδύσεων κατοίκων στο εξωτερικό (UN Department of Economic and Social Affairs, 2005, σελ. 345).

Πιο αναλυτικά, οι καθαρές εισροές ΑΞΕ είναι η αξία των εισερχόμενων άμεσων επενδύσεων που πραγματοποιούνται από επενδυτές μη κατοίκους στην οικονομία υποδοχής, συμπεριλαμβανομένων των επανεπενδυμένων κερδών και των ενδοεταιρικών δανείων, μετά την αφαίρεση του επαναπατρισμού κεφαλαίων και της αποπληρωμής δανείων. Οι καθαρές εκροές ΑΞΕ είναι η αξία των άμεσων προς τα έξω επενδύσεων, που πραγματοποιούν οι κάτοικοι της οικονομίας υποδοχής σε εξωτερικές οικονομίες, συμπεριλαμβανομένων των επανεπενδυμένων κερδών και των ενδοεταιρικών δανείων, έπειτα από εισπράξεις από τον επαναπατρισμό κεφαλαίων και την αποπληρωμή δανείων. Τα δύο αυτά μεγέθη εκφράζονται ως ποσοστό του

ΑΕΠ. Αυτοί οι δείκτες αντανακλούν την παροχή πόρων εξωτερικής χρηματοδότησης με τη μορφή άμεσων επενδύσεων στην οικονομία υποδοχής από ξένους επενδυτές και σε εξωτερικές οικονομίες από εγχώριους επενδυτές. Οι αρνητικές αξίες των καθαρών εισροών ΑΞΕ για ένα συγκεκριμένο έτος δείχνουν ότι η αξία της αποεπένδυσης από ξένους επενδυτές ήταν μεγαλύτερη από την αξία του κεφαλαίου που επενδύθηκε πρόσφατα στην οικονομία υποδοχής. Οι αρνητικές αξίες των καθαρών εκροών ΑΞΕ δείχνουν ότι η αξία των άμεσων επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν από εγχώριους επενδυτές σε εξωτερικές οικονομίες ήταν μικρότερη από την αξία των επαναπατρισμένων (αποεπενδύσεων) άμεσων επενδύσεων από εξωτερικές οικονομίες (UN Department of Economic and Social Affairs, 2005, σελ. 344; The World Bank, 2021β).

Ωστόσο, η μεθοδολογία της εφαρμογής του Εγχειριδίου Ισοζυγίου Πληρωμών κατά την έκτη έκδοσή του, επέφερε αλλαγές στον ορισμό των άμεσων επενδύσεων καθιστώντας τον σύμφωνο με τον ορισμό αναφοράς του ΟΟΣΑ για τις ΑΞΕ. Σύμφωνα με τον ορισμό του ΟΟΣΑ, οι ΑΞΕ είναι μια κατηγορία διασυνοριακών επενδύσεων που πραγματοποιούνται από έναν κάτοικο μιας οικονομίας (τον άμεσο επενδυτή) με στόχο τη δημιουργία διαρκούς συμφέροντος σε μια επιχείρηση (την επιχείρηση άμεσων επενδύσεων) που εδρεύει σε μια οικονομία διαφορετική από αυτήν του άμεσου επενδυτή. Το κίνητρο του άμεσου επενδυτή είναι να δημιουργηθεί μια στρατηγική μακροπρόθεσμη σχέση με την επιχείρηση άμεσων επενδύσεων, για τη διασφάλιση σημαντικού βαθμού επιρροής από τον άμεσο επενδυτή στη διαχείριση της επιχείρησης άμεσων επενδύσεων, αλλά και την πρόσβαση σε μία νέα οικονομία. Οι επιχειρήσεις άμεσων επενδύσεων είναι εταιρείες, οι οποίες μπορεί να είναι είτε θυγατρικές, στις οποίες κατέχεται πάνω από το 50% της δύναμης ψήφου, είτε συγγενείς εταιρείες, στις οποίες κατέχεται μεταξύ 10% και 50% της δύναμης ψήφου ή μπορεί να είναι οιονεί εταιρείες, όπως ως υποκαταστήματα τα οποία ουσιαστικά ανήκουν κατά 100% στις αντίστοιχες μητρικές επιχειρήσεις (IMF, 2004; OECD, 2008, σελ. 17; Francis, 2010, σελ. 31). Στην πράξη, όμως, πολλές χώρες θέτουν υψηλότερο όριο. Επίσης, πολλές χώρες αποτυγχάνουν να αναφέρουν τα επανεπενδυμένα κέρδη, ενώ και ο ορισμός των μακροπρόθεσμων δανείων διαφέρει μεταξύ των χωρών (UN Department of Economic and Social Affairs, 2005, σελ. 345).

Γενικά, οι ΑΞΕ είναι η πορεία δράσης κατά την οποία κάτοικοι ή εταιρείες μιας χώρας προέλευσης (χώρα καταγωγής) αποκτούν την κυριότητα περιουσιακών στοιχείων, με σκοπό τον έλεγχο της παραγωγής, της διανομής και άλλων δραστηριοτήτων μιας εταιρείας σε άλλη χώρα (χώρα υποδοχής ή ξένη χώρα). Οικονομικά, οι ΑΞΕ είναι ένας μηχανισμός μεταφοράς πόρων, συμπεριλαμβανομένου του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, καθώς και της τεχνολογίας και των ανθρώπινων πόρων πέρα από τα εθνικά σύνορα, διατηρώντας παράλληλα τον έλεγχο της μητρικής εταιρείας. Ο ορισμός των ΑΞΕ αποκτά διαφορετικές σημασίες ανάλογα με το αν εξετάζεται από την οπτική γωνία του ξένου επενδυτή ή της χώρας υποδοχής. Ωστόσο, υπάρχει κάτι κοινό και στις δύο αυτές οπτικές: α) υπάρχει έλεγχος μέσω σημαντικής συμμετοχής στα ίδια κεφάλαια και β) υπάρχει μετατόπιση μέρους των περιουσιακών στοιχείων, της παραγωγής ή των πωλήσεων της εταιρείας στη χώρα υποδοχής (Zeqiri & Bajrami, 2016, σελ. 45).

Επομένως, η κεντρική πτυχή του ορισμού των ΑΞΕ είναι το διαρκές συμφέρον που πρέπει να συλλέγεται μέσω της κατοχής ενός ξένου επενδυτή ελάχιστης δύναμης ψήφου 10% στην επενδυμένη εταιρεία. Το διαρκές συμφέρον υποδηλώνει με άλλα λόγια μια σχέση μακρού χρόνου ανάμεσα στην επιχείρηση και τον άμεσο επενδυτή, με τον τελευταίο να έχει μεγάλη επιρροή στα θέματα διοίκησης της επιχείρησης. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο ο ξένος άμεσος επενδυτής μπορεί να διατηρήσει τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας του έναντι των ιδιόκτητων περιουσιακών στοιχείων του (Francis, 2010, σελ. 32). Το σκεπτικό για τη χρήση των λέξεων «μακροπρόθεσμο» και «μόνιμο» ενδιαφέρον στον ορισμό των ΑΞΕ, είναι η διάκριση μεταξύ ΑΞΕ και επενδύσεων χαρτοφυλακίου, που χαρακτηρίζονται από έλλειψη μακροπρόθεσμης δέσμευσης ξένων επενδυτών. Έτσι, ουσιαστικά είναι ένα διεθνές εγχείρημα στο οποίο ένας επενδυτής που κατοικεί στην εγχώρια οικονομία αποκτά μακροπρόθεσμη «επιρροή» στη διαχείριση μιας θυγατρικής εταιρείας στην οικονομία υποδοχής (Zeqiri & Bajrami, 2016, σελ. 46).

Οι ΑΞΕ έχουν τρεις συνιστώσες: α) μετοχικό κεφάλαιο, β) επανεπενδυμένα κέρδη και γ) ενδοεταιρικά δάνεια. Το μετοχικό κεφάλαιο αναφέρεται στην αγορά μετοχών μιας επιχείρησης από τον ξένο άμεσο επενδυτή σε χώρα διαφορετική από τη δική του. Τα επανεπενδυμένα κέρδη περιλαμβάνουν το ποσοστό του άμεσου επενδυτή (σε αναλογία με την άμεση συμμετοχή στα ίδια κεφάλαια) στα κέρδη που

δεν διανέμονται ως μερίσματα από τις συνδεδεμένες εταιρείες ή στα κέρδη που δεν αποδίδονται στον άμεσο επενδυτή. Αυτά τα παρακρατηθέντα κέρδη από συνδεδεμένες εταιρείες επανεπενδύονται. Τα ενδοεταιρικά δάνεια ή οι ενδοεταιρικές συναλλαγές χρέους, αναφέρονται σε βραχυπρόθεσμο ή μακροπρόθεσμο δανεισμό και δανεισμό κεφαλαίων μεταξύ άμεσων επενδυτών (μητρικές επιχειρήσεις) και θυγατρικών επιχειρήσεων (UNCTAD, 2007, σελ. 245).

2.1.2 Κατηγορίες ΑΞΕ

Αναγνωρίζονται δύο κύριες μορφές ΑΞΕ: οριζόντιες και κάθετες. Στην περίπτωση των οριζόντιων ΑΞΕ, μια επιχείρηση επεκτείνει τις εγχώριες δραστηριότητες της σε μια ξένη χώρα (ίδιες δραστηριότητες σε άλλη χώρα). Στην περίπτωση των κάθετων ΑΞΕ, μια επιχείρηση επεκτείνεται σε μια ξένη χώρα μεταβαίνοντας σε διαφορετικό επίπεδο της εφοδιαστικής αλυσίδας. Αυτό σημαίνει ότι μια επιχείρηση ασκεί διαφορετικές δραστηριότητες στο εξωτερικό, αλλά αυτές οι δραστηριότητες εξακολουθούν να σχετίζονται με την κύρια δραστηριότητα (Corporate Finance Institute, 2021).

Ωστόσο, έχουν επίσης παρατηρηθεί και δύο άλλες μορφές ΑΞΕ: ο όμιλος ετερογενών δραστηριοτήτων και οι ΑΞΕ σε πλατφόρμα. Στην πρώτη περίπτωση μια επιχείρηση αποκτά μια μη συνδεδεμένη επιχείρηση σε μια ξένη χώρα. Αυτό απαιτεί την υπέρβαση δύο φραγμών εισόδου: την είσοδο σε μια ξένη χώρα και την είσοδο σε μια νέα βιομηχανία ή αγορά. Στη δεύτερη περίπτωση, μια επιχείρηση επεκτείνεται σε μια ξένη χώρα αλλά η παραγωγή από τις ξένες δραστηριότητες εξάγεται σε τρίτη χώρα, συνήθως σε χώρες χαμηλού κόστους εντός περιοχών ελεύθερων συναλλαγών. Αυτό αναφέρεται επίσης ως εξαγωγική πλατφόρμα ΑΞΕ (Corporate Finance Institute, 2021).

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μια ΑΞΕ μπορεί να πραγματοποιηθεί με τρεις διαφορετικούς τρόπους (European Commission, 2016, σελ. 17):

α) Επανεπενδυμένα κέρδη ή τοπικά αυξημένο κεφάλαιο: Αυτό το είδος επένδυσης πραγματοποιείται όταν μια ξένη εταιρεία που είναι ήδη εγκατεστημένη στη χώρα επεκτείνει τις δραστηριότητές της. Αυτός ο τύπος ΑΞΕ επεκτείνει το απόθεμα κεφαλαίου στη χώρα (περιλαμβάνεται στον σχηματισμό παγίου κεφαλαίου)

και είναι πιθανό να υποστηρίξει τη δημιουργία θέσεων εργασίας και να τονώσει περαιτέρω τη δραστηριότητα στη χώρα.

β) Επενδύσεις Greenfield ή Brownfield: Αυτό το είδος επένδυσης πραγματοποιείται όταν μια νέα ξένη εταιρεία εγκατασταθεί στη χώρα. Μια επένδυση brownfield, πραγματοποιείται όταν η εταιρεία αγοράζει ή μισθώνει υπάρχουσες εγκαταστάσεις παραγωγής, για να ξεκινήσει μια νέα παραγωγική δραστηριότητα. Μια επένδυση Greenfield, πραγματοποιείται όταν κατασκευάζεται μια νέα μονάδα. Και οι δύο τύποι επενδύσεων επεκτείνουν το απόθεμα κεφαλαίου στην οικονομία, αλλά οι επενδύσεις Greenfield αναμένεται να έχουν μεγαλύτερο θετικό αντίκτυπο στην εγχώρια οικονομία, καθώς η περίοδος κατασκευής θα έχει βραχυπρόθεσμο θετικό αντίκτυπο στην οικονομική δραστηριότητα στην οικονομία.

γ) Συγχωνεύσεις και εξαγορές: Συγχωνεύσεις και εξαγορές, πραγματοποιούνται όταν μια ξένη εταιρεία αποκτά περισσότερο από το 10% των μετοχών με δικαίωμα ψήφου σε μια εγχώρια εταιρεία. Οι συγχωνεύσεις και εξαγορές μπορεί να βοηθήσουν στη διατήρηση της υπάρχουσας οικονομικής δραστηριότητας στην οικονομία, αλλά αυτός ο τύπος ΑΞΕ δεν επεκτείνει το απόθεμα κεφαλαίου στην οικονομία.

2.2 Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των ΑΞΕ

Οι άμεσες ξένες επενδύσεις προσφέρουν πλεονεκτήματα τόσο στον επενδυτή, όσο και στη χώρα υποδοχής. Αυτά τα κίνητρα ενθαρρύνουν και τα δύο μέρη να συμμετάσχουν και να επιτρέψουν τις ΑΞΕ. Πιο συγκεκριμένα, οφέλη για τις επιχειρήσεις είναι: διαφοροποίηση της αγοράς, φορολογικά κίνητρα, χαμηλότερο εργατικό κόστος, προνομιακά τιμολόγια και επιδοτήσεις. Οφέλη για τη χώρα υποδοχής είναι: οικονομική ανάκαμψη, ανάπτυξη ανθρώπινου κεφαλαίου, αύξηση της απασχόλησης, πρόσβαση σε εμπειρογνωμοσύνη, δεξιότητες και τεχνολογία. Για τις επιχειρήσεις, τα περισσότερα από αυτά τα οφέλη βασίζονται στη μείωση του κόστους και στη μείωση του κινδύνου. Για τις χώρες υποδοχής, τα οφέλη είναι κυρίως οικονομικά (Corporate Finance Institute, 2021).

Οι ΑΞΕ μπορεί μερικές φορές να συνδέονται με ορισμένες πρόσθετες ευρύτερες οικονομικές επιπτώσεις που ενισχύουν την παραγωγικότητα, οι οποίες είναι πιο μακροχρόνιες και πιο δυναμικές από τις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις

(European Commission, 2016, σελ. 18). Πρώτον, οι ξένες εταιρείες σε πολλές περιπτώσεις διαθέτουν τεχνικές, επιχειρησιακές και διαχειριστικές γνώσεις, οι οποίες τους επιτρέπουν να εδραιωθούν σε αγορές σε όλο τον κόσμο και να ανταγωνίζονται επιτυχώς τις τοπικές εταιρείες. Οι τοπικές εταιρείες μπορούν να επωφεληθούν από αυτή τη γνώση όταν προσλαμβάνουν πρώην υπαλλήλους από μια πολυεθνική εταιρεία και όταν πωλούν τα αγαθά και τις υπηρεσίες τους σε αυτήν την εταιρεία. Δεύτερον, όταν μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες εισέρχονται σε μια τοπική αγορά και αγοράζουν τις εισροές τους σε τοπικό επίπεδο, αυξάνουν το μέγεθος της τοπικής αγοράς. Μια μεγαλύτερη αγορά μπορεί να επιτρέψει σε ορισμένους από τους υπάρχοντες προμηθευτές να επωφεληθούν από οικονομίες κλίμακας, να προσελκύσουν νέους προμηθευτές και να τονώσουν τον ανταγωνισμό. Με τον έντονο ανταγωνισμό, οι πιο παραγωγικοί προμηθευτές θα κερδίσουν μερίδιο αγοράς σε βάρος των λιγότερο παραγωγικών εταιρειών. Αυτή η διαδικασία αυξάνει το συνολικό επίπεδο παραγωγικότητας στη χώρα. Τρίτον, οι νέες ξένες επενδύσεις μπορεί να ανοίξουν το δρόμο για ακόμη περισσότερες ΑΞΕ διαμέσου των εξής μεθόδων (European Commission, 2016, σελ. 18):

α) Με την αύξηση των μισθών και του βιοτικού επιπέδου στην εγχώρια οικονομία, ένα μεγάλο απόθεμα ΑΞΕ καθιστά πιο ελκυστικό για άλλους ξένους επενδυτές να εγκατασταθούν στη χώρα προκειμένου να εξυπηρετήσουν την τοπική αγορά.

β) Αυξάνοντας το μέγεθος της τοπικής αγοράς και δίνοντας τη δυνατότητα στους τοπικούς προμηθευτές να επωφεληθούν από οικονομίες κλίμακας, οι ξένες πολυεθνικές εταιρείες μπορούν να μειώσουν το μοναδιαίο κόστος των εισροών και να βελτιώσουν την ελκυστικότητα της χώρας ως προορισμό για άλλες ξένες εταιρείες που χρησιμοποιούν τους ίδιους συντελεστές παραγωγής.

γ) Διευκολύνοντας τη διάχυση γνώσης και αυξάνοντας την παραγωγικότητα του εγχώριου εργατικού δυναμικού, οι πολυεθνικές εταιρείες στέλνουν μηνύματα σε άλλες ξένες εταιρείες και διευκολύνουν τη χώρα να προσελκύσει νέους ξένους επενδυτές.

Παρά τα πολλά οφέλη, εξακολουθούν να υπάρχουν δύο βασικά μειονεκτήματα στις ΑΞΕ και πιο συγκεκριμένα: η εκτόπιση τοπικών επιχειρήσεων

(που συχνά δεν μπορούν να ανταγωνιστούν τις χαμηλότερες τιμές) και το ζήτημα του επαναπατρισμού κερδών (οι επιχειρήσεις δεν επανεπενδύουν τα κέρδη στη χώρα υποδοχής, οδηγώντας σε μεγάλες εκροές κεφαλαίων από τη χώρα υποδοχής). Ως αποτέλεσμα, πολλές χώρες έχουν κανονισμούς που περιορίζουν τις άμεσες ξένες επενδύσεις (Corporate Finance Institute, 2021).

Επίσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τονίζει ότι υπάρχει κίνδυνος ξένες εταιρείες να εκτοπίσουν εγχώριες επιχειρήσεις (European Commission, 2016, σελ. 19). Ο παραγκωνισμός μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω της αγοράς εργασίας εάν η περιφερειακή ανεργία είναι πολύ χαμηλή ή εάν η περιφέρεια έχει έλλειψη εργατικού δυναμικού με συγκεκριμένες δεξιότητες και ικανότητες. Οι ξένες εταιρείες έχουν γενικά υψηλή παραγωγικότητα και τείνουν να καταβάλουν υψηλότερους μισθούς από τις εγχώριες, γεγονός που θα διευκολύνει τις ξένες εταιρείες να προσελκύσουν εργατικό δυναμικό και κρίσιμες δεξιότητες σε σύγκριση με την τοπική εταιρεία. Ο παραγκωνισμός, μπορεί επίσης να πραγματοποιηθεί μέσω της αγοράς τελικών αγαθών, εάν η ξένη εταιρεία είναι άμεσος ανταγωνιστής ορισμένων τοπικών εταιρειών. Οι διαρροές παραγωγικότητας μπορεί επίσης να είναι περιορισμένες. Αυτό θα μπορούσε να συμβεί εάν οι εγχώριες εταιρείες δεν είναι σε θέση να απορροφήσουν τη γνώση που είναι εγγενής στην ξένη εταιρεία (εάν η γνώση δεν σχετίζεται με τις εγχώριες εταιρείες) ή εάν η ξένη εταιρεία χρησιμοποιεί τοπικούς προμηθευτές μόνο σε περιορισμένο βαθμό. Εκτός των παραπάνω, οι ξένες εταιρείες αναμένεται να απολύουν πιο γρήγορα τους υπαλλήλους τους, ίσως ακόμη περισσότερο κατά την απόκτηση μιας υπάρχουσας εταιρείας, παρά όταν ιδρύουν μια νέα εταιρεία (επενδύσεις Greenfield). Επιπλέον, το σχετικό μέγεθος του κόστους και των οφελών των εισερχόμενων ΑΞΕ είναι πιθανό να εξαρτηθεί από τα χαρακτηριστικά της εγχώριας οικονομίας, τους κλάδους, το χρόνο και άλλους παράγοντες. Ο κίνδυνος οι ξένες εταιρείες να παραγκωνίσουν τις τοπικές εταιρείες, για παράδειγμα, είναι χαμηλότερος σε περιοχές με αφθονία εργατικού δυναμικού και εργατικό δυναμικό υψηλής εκπαίδευσης. Επίσης, οι διαρροές είναι πιθανό να είναι υψηλότερες σε περιοχές με υψηλή ικανότητα απορρόφησης.

2.3 Προσδιοριστικοί παράγοντες υποκίνησης ΑΞΕ

Ιστορικά, θεωρείται ότι η πρώτη προσπάθεια εξήγησης του διεθνούς εμπορίου και των ΑΞΕ, ήταν η θεωρία του Ricardo για το συγκριτικό πλεονέκτημα (Makoni,

2015, σελ. 78; Zeqiri & Bajrami, 2016, σελ. 48). Ωστόσο, οι ΑΞΕ δεν μπορούν να εξηγηθούν με μια θεωρία που βασίζεται μόνο σε δύο χώρες, δύο προϊόντα και την τέλεια κινητικότητα των πόρων (Denisia, 2010, σελ. 105; Zeqiri & Bajrami, 2016, σελ. 48). Από τη δεκαετία του 1960 έχουν αναπτυχθεί διάφορες θεωρίες για να εξηγήσουν τις ΑΞΕ, εξαιτίας της ανόδου των πολυεθνικών εταιρειών (Denisia, 2010, σελ. 105; Nayak & Choudhury, 2014, σελ. 2). Αυτές οι θεωρίες προσδιορίζουν έναν αριθμό καθοριστικών παραγόντων που θα μπορούσαν να εξηγήσουν τις ροές ΑΞΕ, που περιλαμβάνουν το μικροπεριβάλλον (π.χ. οργανωτικές πτυχές) και το μακροπεριβάλλον (π.χ. κατανομή πόρων). Το μικροπεριβάλλον, περιλαμβάνει παράγοντες εγγενείς της ίδιας της εταιρείας, όπως πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας, μείωση κόστους και οικονομίες κλίμακας, ενώ το μακροπεριβάλλον αφορά συγκεκριμένους παράγοντες της αγοράς, όπως εμπόδια εισόδου, διαθεσιμότητα πόρων, πολιτική σταθερότητα, κίνδυνο χώρας και μέγεθος αγοράς (Olusegun, 2015). Υπό το πρίσμα καθαρά της οικονομικής θεωρίας, από μακροοικονομική άποψη οι ΑΞΕ είναι μια ιδιαίτερη μορφή διασυνοριακών ροών κεφαλαίων, από τις χώρες προέλευσης στις χώρες υποδοχής, οι οποίες βρίσκονται στο ισοζύγιο πληρωμών. Η μικροοικονομική άποψη προσπαθεί να προβάλλει τα κύρια κίνητρα των ξένων επενδυτών. Εξετάζει επίσης τις συνέπειες για τους επενδυτές, τη χώρα προέλευσης και τη χώρα υποδοχής, των δραστηριοτήτων των πολυεθνικών και όχι των επενδυτικών ροών και των αποθεμάτων (Denisia, 2010, σελ. 105; Zeqiri & Bajrami, 2016, σελ. 49).

Στην αρχή, οι θεωρίες της κίνησης κεφαλαίων χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν την έναρξη των ΑΞΕ. Αρχικά, οι άμεσες επενδύσεις ήταν μόνο μια διεθνής κίνηση κεφαλαίων. Αυτή η προσέγγιση ανέφερε ότι όταν δεν υπήρχαν αβεβαιότητες ή κίνδυνοι, τα κεφάλαια έτειναν να ρέουν στις περιοχές όπου σημειωνόταν η υψηλότερη απόδοση. Στην πραγματικότητα, πριν από το 1950, οι ΑΞΕ θεωρούνταν ως υποσύνολο των επενδύσεων χαρτοφυλακίου. Ως εκ τούτου, υποστηρίχθηκε ότι ο σημαντικότερος λόγος για τις ροές κεφαλαίων έγκειται στις διαφορές στα επιτόκια. Ωστόσο, αυτό το πλαίσιο απέτυχε να ενσωματώσει τη θεμελιώδη διαφορά μεταξύ επενδύσεων χαρτοφυλακίου και ΑΞΕ, δεδομένου ότι οι άμεσες επενδύσεις συνεπάγονται έλεγχο. Εάν τα επιτόκια είναι υψηλότερα στο εξωτερικό, ένας επενδυτής θα εξετάσει το ενδεχόμενο να δανείσει χρήματα στο εξωτερικό, αλλά δεν υπάρχει λογική ανάγκη για αυτόν τον επενδυτή να ελέγχει την

επιχείρηση στην οποία δανείζει τα χρήματα (Nayak & Choudhury, 2014, σελ. 2; Olusegun, 2015).

Με τον αυξανόμενο ρόλο των πολυεθνικών επιχειρήσεων τη δεκαετία του 1960, αρκετοί ερευνητές προσπάθησαν να ενσωματώσουν τις δραστηριότητες αυτών των επιχειρήσεων με τις θεωρίες των ΑΞΕ. Στη βάση αυτής της προσπάθειας, έχουν αναγνωριστεί διάφοροι παράγοντες που διέπουν τη διεθνή κίνηση κεφαλαίων. Ορισμένες θεωρίες αναγνωρίζουν τις ατέλειες της αγοράς ως την αιτία για τις ροές ΑΞΕ, ενώ άλλες θεωρούν τα ολιγοπωλιακά και μονοπωλιακά πλεονεκτήματα (ατελείς συνθήκες). Υπάρχουν επίσης θεωρίες ΑΞΕ που συσχετίζουν τις ΑΞΕ με το διεθνές εμπόριο, αλλά και με τη γεωπολιτισμική συγγένεια, που σημαίνει ότι οι ΑΞΕ κατευθύνονται σε οικονομίες όπου το πολιτισμικό υπόβαθρο των επενδυτών και της χώρας υποδοχής δεν διαφέρει (Olusegun, 2015). Σε παρόμοιο πλαίσιο, οι Nayak και Choudhury (2014) διακρίνουν μεταξύ δύο βασικών κατηγοριών θεωριών: θεωρίες που βασίζονται στον πλήρη ανταγωνισμό και θεωρίες που βασίζονται στον ατελή ανταγωνισμό. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται η προσέγγιση βιομηχανικής οργάνωσης, η μονοπωλιακή δύναμη, η θεωρία εσωτερίκευσης, η ολιγοπωλιακή θεωρία, το εκλεκτικό παράδειγμα, η νομισματική δύναμη, καθώς και το διεθνές εμπόριο. Η Makoni (2015) διακρίνει μεταξύ μικροοικονομικών και μακροοικονομικών θεωριών. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσεται το εκλεκτικό παράδειγμα του Dunning, ενώ στη δεύτερη η θεωρία κεφαλαιαγοράς, η προσέγγιση με βάση την τοποθεσία, καθώς και η θεωρία θεσμικής καταλληλότητας.

Άλλες θεωρίες που εξηγούν τις ΑΞΕ, είναι η θεωρία του κύκλου παραγωγής του Vernon, η θεωρία των συναλλαγματικών ισοτιμιών στις ατελείς κεφαλαιαγορές και η θεωρία της εσωτερίκευσης. Οι θεωρίες αυτές αναπτύσσονται ως εξής (Denisia, 2010, σελ. 106-107):

α) Θεωρία του κύκλου παραγωγής του Vernon: Η θεωρία του κύκλου παραγωγής που αναπτύχθηκε από τον Vernon το 1966, χρησιμοποιήθηκε για να εξηγήσει ορισμένους τύπους ΑΞΕ που πραγματοποιήθηκαν από εταιρείες των ΗΠΑ στη Δυτική Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στη μεταποιητική βιομηχανία. Ο Vernon πίστευε ότι υπάρχουν τέσσερα στάδια του κύκλου παραγωγής: καινοτομία, ανάπτυξη, ωριμότητα και παρακμή. Σύμφωνα με τον Vernon, σε πρώτο στάδιο οι πολυεθνικές εταιρείες δημιουργούν νέα καινοτόμα

προϊόντα για τοπική κατανάλωση και εξάγουν το πλεόνασμα προκειμένου να εξυπηρετήσουν και τις ξένες αγορές. Σύμφωνα με τη θεωρία του κύκλου παραγωγής, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ευρώπη αυξήθηκε η ζήτηση για βιομηχανικά προϊόντα. Έτσι, οι εταιρείες άρχισαν να εξάγουν, έχοντας το πλεονέκτημα της τεχνολογίας σε διεθνείς ανταγωνιστές. Εάν στο πρώτο στάδιο του κύκλου παραγωγής, οι κατασκευαστές έχουν ένα πλεονέκτημα κατέχοντας νέες τεχνολογίες, καθώς το προϊόν αναπτύσσεται, η τεχνολογία καθίσταται γνωστή. Οι κατασκευαστές θα τυποποιήσουν το προϊόν, αλλά θα υπάρξουν εταιρείες που θα το αντιγράψουν. Οι εταιρείες επομένως, σε δεύτερο στάδιο αρχίζουν να ιδρύουν εγκαταστάσεις παραγωγής στις τοπικές αγορές για να διατηρήσουν τα μερίδια αγοράς τους σε αυτές τις περιοχές. Αυτή η θεωρία κατάφερε να εξηγήσει ορισμένους τύπους επενδύσεων στη Δυτική Ευρώπη, που πραγματοποιήθηκαν από εταιρείες των ΗΠΑ μεταξύ 1950-1970.

β) Η θεωρία των συναλλαγματικών ισοτιμιών στις ατελείς κεφαλαιαγορές: Αρχικά ο συναλλαγματικός κίνδυνος αναλύθηκε από την οπτική γωνία του διεθνούς εμπορίου. Βάσει αυτής της θεωρίας, η συναλλαγματική ισοτιμία μπορεί να μειώσει ή να αυξήσει τις ΑΞΕ. Ωστόσο, η θεωρία συναλλαγματικού κινδύνου δεν μπορεί να εξηγήσει τις ταυτόχρονες ΑΞΕ μεταξύ χωρών με διαφορετικά νομίσματα. Υποστηρίζεται, ότι τέτοιες επενδύσεις λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικούς χρόνους, αλλά υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που έρχονται σε αντίθεση με αυτούς τους ισχυρισμούς.

γ) Η θεωρία της εσωτερίκευσης: Αυτή η θεωρία προσπαθεί να εξηγήσει την ανάπτυξη των διεθνικών εταιρειών και τα κίνητρά τους για την επίτευξη άμεσων ξένων επενδύσεων. Η θεωρία αναπτύχθηκε από τους Buckley και Casson το 1976 και στη συνέχεια από τον Hennart το 1982 και τον Casson το 1983. Στη διδακτορική του διατριβή, ο Hymer εντόπισε δύο κύριους καθοριστικούς παράγοντες των ΑΞΕ: η άρση του ανταγωνισμού και τα πλεονεκτήματα που διαθέτουν ορισμένες επιχειρήσεις σε μια συγκεκριμένη δραστηριότητα. Οι Buckley και Casson ισχυρίστηκαν ότι οι διεθνικές εταιρείες οργανώνουν τις εσωτερικές τους δραστηριότητες έτσι ώστε να αναπτύξουν συγκεκριμένα πλεονεκτήματα, τα οποία στη συνέχεια θα αξιοποιηθούν. Η θεωρία της εσωτερίκευσης θεωρείται πολύ σημαντική και από τον Dunning, αλλά επίσης υποστηρίζει ότι αυτό εξηγεί μόνο μέρος των ροών ΑΞΕ. Ο Hennart ανέπτυξε

την ιδέα της εσωτερίκευσης αναπτύσσοντας μοντέλα μεταξύ των δύο τύπων ολοκλήρωσης: κάθετης και οριζόντιας. Ο Hymer υποστήριξε ότι οι ΑΞΕ πραγματοποιούνται μόνο εάν τα οφέλη από την εκμετάλλευση των ειδικών πλεονεκτημάτων της εταιρείας υπερτερούν του σχετικού κόστους των εργασιών στο εξωτερικό. Σύμφωνα με τον Hymer, η πολυεθνική εταιρεία δημιουργείται λόγω των ατελειών της αγοράς που οδήγησαν σε απόκλιση από τον τέλει ανταγωνισμό στην αγορά του τελικού προϊόντος. Έτσι, οι διεθνικές εταιρείες αντιμετωπίζουν κάποιο κόστος προσαρμογής, όταν οι επενδύσεις πραγματοποιούνται στο εξωτερικό. Ο Hymer αναγνώρισε ότι οι ΑΞΕ είναι μια απόφαση στρατηγικής σε επίπεδο επιχείρησης και όχι μια χρηματοοικονομική απόφαση για την κεφαλαιαγορά.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, οι τέσσερις κύριοι παράγοντες υποκίνησης των ΑΞΕ είναι (European Commission, 2016, σελ. 20):

α) Αναζήτηση αγορών: Οι πολυεθνικές εταιρείες μπορεί να επιθυμούν να μειώσουν το κόστος μεταφοράς τους και να βελτιώσουν την πρόσβασή τους σε μια ελκυστική ξένη αγορά, ιδρύοντας μια ξένη θυγατρική απευθείας στη χώρα ή τροφοδοτώντας την αγορά από μια θυγατρική σε γειτονική χώρα (πλατφόρμα εξαγωγής). Για τις ΑΞΕ στη βάση αναζήτησης αγοράς, η ελκυστικότητα μιας αγοράς θα εξαρτηθεί γενικά από το απόλυτο μέγεθος της αγοράς, τον ρυθμό ανάπτυξης της αγοράς και τη γενική ανταγωνιστικότητα της εταιρείας στη συγκεκριμένη αγορά. Η απόφαση χωροθέτησης αυτών των εταιρειών θα εξαρτηθεί από την ελκυστικότητα της ξένης αγοράς σε σχέση με τις παρακείμενες αγορές, όσον αφορά στο κόστος του εμπορίου, τις υποδομές και άλλους παράγοντες, που επηρεάζουν το συνολικό επενδυτικό κλίμα.

β) Αναζήτηση πόρων: Οι πολυεθνικές εταιρείες μπορεί να επιθυμούν να επενδύσουν στο εξωτερικό για να αντλήσουν εισροές για την παραγωγή που είναι κρίσιμες για την ανταγωνιστικότητα της εταιρείας, όπως φυσικούς πόρους, ειδικευμένο και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, καθώς και τεχνολογικές και διαχειριστικές ικανότητες. Η απόφαση τοποθεσίας αυτών των εταιρειών θα εξαρτηθεί από παράγοντες όπως το πραγματικό κόστος, η σπανιότητα των πόρων και η σχετική παραγωγικότητα του πόρου.

γ) Αναζήτηση αποτελεσματικότητας: Οι πολυεθνικές εταιρείες μπορεί να επιθυμούν να επενδύσουν στο εξωτερικό για να μειώσουν το κόστος τους και να βελτιώσουν την κερδοφορία και την ανταγωνιστικότητά τους. Η απόφαση γθα την τοποθεσία αυτών των εταιρειών θα εξαρτηθεί κυρίως από το πραγματικό λειτουργικό κόστος στο εξωτερικό (π.χ. μισθοί, φόροι και κόστος ενέργειας) σε σχέση με τη χώρα καταγωγής, αλλά και έτεροι παράγοντες κόστους, όπως οι συναλλαγματικές ισοτιμίες μπορεί επίσης να είναι σημαντικοί.

δ) Στρατηγικές ΑΞΕ: Οι πολυεθνικές εταιρείες μπορεί επίσης να έχουν κάποια στρατηγικά κίνητρα για επενδύσεις στο εξωτερικό, όπως η βελτίωση της ποιότητας των υφιστάμενων προϊόντων, η εισαγωγή νέων προϊόντων, ή το όφελος από ένα ευνοϊκό ρυθμιστικό πλαίσιο, τα οποία ενδέχεται να είναι τα βασικά κίνητρα για επενδύσεις στο εξωτερικό. Για αυτόν τον τύπο ΑΞΕ, οι φορείς προώθησης επενδύσεων μπορεί να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο.

Ωστόσο, η κυριότερη θεωρία που διέπει τις ΑΞΕ και τους παράγοντες υποκίνησης αυτών είναι το «εκλεκτικό παράδειγμα του Dunning», γνωστό ως OLI (Denisia, 2010, σελ. 108; Nayak & Choudhury, 2014, σελ. 9; Olusegun, 2015). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρία, ένα από τα κίνητρα για μια επιχείρηση να εμπλακεί σε δραστηριότητα ΑΞΕ είναι η αναζήτηση πόρων. Αυτό περιλαμβάνει όλες τις περιπτώσεις όπου οι επιχειρήσεις παρακινούνται να επενδύσουν στο εξωτερικό για να αποκτήσουν συγκεκριμένους πόρους, με χαμηλότερο πραγματικό κόστος από αυτό που θα μπορούσαν να αποκτηθούν στη χώρα καταγωγής τους. Ένα άλλο κίνητρο είναι η αναζήτηση αγορών, δηλαδή αγορές όπου τα προϊόντα μίας επιχείρησης μπορούν να πωληθούν άμεσα, παρέχοντας υψηλές αποδόσεις. Στην εν λόγω θεωρία υπάρχουν τρεις παράγοντες που καθοδηγούν τις ΑΞΕ:

Πρώτος παράγοντας “Ο”, που αφορά τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας: Αναφέρεται σε άυλα περιουσιακά στοιχεία, τα οποία αποτελούν, τουλάχιστον για λίγο, αποκλειστική κατοχή της εταιρείας και μπορούν να μεταβιβαστούν σε διακρατικές εταιρείες με χαμηλό κόστος, οδηγώντας είτε σε υψηλότερα εισοδήματα είτε σε μειωμένο κόστος. Ωστόσο, οι επιχειρηματικές δραστηριότητες πολυεθνικών που εκτελούνται σε διαφορετικές χώρες αντιμετωπίζουν κάποιο πρόσθετο κόστος. Επομένως, μια εταιρεία για να εισέλθει με επιτυχία σε μια ξένη αγορά, πρέπει να έχει ορισμένα χαρακτηριστικά που θα υπερισχύσουν έναντι του λειτουργικού κόστους σε

αυτή την αγορά. Αυτά τα πλεονεκτήματα είναι οι περιουσιακές ικανότητες ή τα συγκεκριμένα οφέλη της εταιρείας. Η επιχείρηση έχει μονοπώλιο στα δικά της συγκεκριμένα πλεονεκτήματα και η χρήση τους στο εξωτερικό οδηγεί σε υψηλότερη οριακή κερδοφορία ή χαμηλότερο οριακό κόστος από άλλους ανταγωνιστές. Υπάρχουν τρεις τύποι ειδικών πλεονεκτημάτων: α) Μονοπωλιακά πλεονεκτήματα με τη μορφή προνομιακής πρόσβασης στις αγορές μέσω ιδιοκτησίας περιορισμένων φυσικών πόρων, διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας και εμπορικών σημάτων, β) Τεχνολογία, δηλαδή γνώση που ορίζεται ευρέως έτσι ώστε να περιλαμβάνει όλες τις μορφές καινοτόμων δραστηριοτήτων, γ) Οικονομίες μεγάλου μεγέθους, όπως οικονομίες μάθησης, οικονομίες κλίμακας και εμβέλειας, καθώς και η μεγαλύτερη πρόσβαση σε χρηματοοικονομικό κεφάλαιο.

Δεύτερος παράγοντας “L”, που αφορά τα πλεονεκτήματα τοποθεσίας: Όταν πληρείται η πρώτη προϋπόθεση, πρέπει να είναι προς μεγαλύτερο όφελος της εταιρείας που κατέχει τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας να τα χρησιμοποιεί η ίδια αντί να τα πουλήσει ή να τα νοικιάσει σε ξένες εταιρείες. Τα πλεονεκτήματα της τοποθεσίας των διαφόρων χωρών είναι βασικοί παράγοντες για τον καθορισμό του ποιες θα γίνουν χώρες υποδοχής για τις δραστηριότητες των πολυεθνικών εταιρειών. Τα συγκεκριμένα πλεονεκτήματα κάθε χώρας μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες: α) τα οικονομικά οφέλη, τα οποία αποτελούνται από ποσοτικούς και ποιοτικούς παράγοντες παραγωγής, κόστος μεταφοράς, τηλεπικοινωνιών, μέγεθος αγοράς κ.λπ., β) τα πολιτικά πλεονεκτήματα, τα οποία είναι κοινές και ειδικές κυβερνητικές πολιτικές που επηρεάζουν τις ροές των ΑΞΕ, γ) τα κοινωνικά πλεονεκτήματα, τα οποία περιλαμβάνουν απόσταση μεταξύ της χώρας υποδοχής και της χώρας καταγωγής, πολιτιστική ποικιλομορφία, στάση απέναντι στους ξένους κ.λπ.

Τρίτος παράγοντας “I”, που αφορά την εσωτερικήυση: Αν πληρούνται οι δύο πρώτες προϋποθέσεις, πρέπει να είναι επικερδής για την εταιρεία η χρήση αυτών των πλεονεκτημάτων, σε συνεργασία με τουλάχιστον ορισμένους παράγοντες εκτός της χώρας προέλευσης. Αυτό το τρίτο χαρακτηριστικό του εκλεκτικού παραδείγματος OLI, παρέχει ένα πλαίσιο για την αξιολόγηση των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους η εταιρεία θα εκμεταλλευτεί τις δυνατότητές της από την πώληση αγαθών και υπηρεσιών, έως διάφορες συμφωνίες που ενδέχεται να υπογραφούν μεταξύ των

εταιρειών. Καθώς τα οφέλη από την εσωτερίκευση στη διασυνοριακή αγορά είναι υψηλότερα, τόσο περισσότερο η επιχείρηση θα θέλει να δραστηριοποιηθεί σε ξένη παραγωγή αντί να προσφέρει αυτό το δικαίωμα (π.χ. μέσω franchise).

Το εκλεκτικό παράδειγμα OLI, δείχνει ότι οι παράμετροι OLI είναι διαφορετικές από εταιρεία σε εταιρεία, εξαρτώνται από το πλαίσιο και αντικατοπτρίζουν τα οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής. Επομένως, οι στόχοι και οι στρατηγικές των επιχειρήσεων, το μέγεθος και το πρότυπο παραγωγής θα εξαρτηθούν από τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που προσφέρονται από διαφορετικές χώρες.

Εξετάζοντας ορισμένες από τις θεωρίες που διέπουν τις ΑΞΕ, οι Marandu και Ditshweu (2018, σελ. 30) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει μια ενιαία, γενικά αποδεκτή θεωρία που να ικανοποιεί επί του παρόντος όλα τα αναφερόμενα κριτήρια για μια καλή θεωρία ή να δίνει μια ικανοποιητική εξήγηση σχετικά με τους καθοριστικούς παράγοντες των ΑΞΕ. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζουν ότι μια καλή θεωρία των ΑΞΕ θα πρέπει να μπορεί να εξηγήσει ταυτόχρονα τις εξαγωγές καθώς και τις άμεσες επενδύσεις χαρτοφυλακίου, διότι αυτές είναι παρόμοιες δραστηριότητες που αντικατοπτρίζουν μια συνέχεια αυξανόμενου επιπέδου συμμετοχής της επιχείρησης στις διεθνείς δραστηριότητες. Οι συγγραφείς τονίζουν ότι μια καλή αφετηρία για την ανάπτυξη μιας θεωρίας των ΑΞΕ, είναι η θεωρία του οικονομικού πλεονεκτήματος που είναι στατική. Από την άλλη πλευρά, η θεωρία κύκλου ζωής προϊόντος είναι δυναμική και υποδηλώνει ότι το συγκριτικό πλεονέκτημα μετατοπίζεται από το ένα έθνος στο άλλο καθώς ένα προϊόν ωριμάζει. Ως εκ τούτου, η εν λόγω θεωρία μπορεί να είναι ένα καλό σημείο εκκίνησης για την ανάπτυξη μιας θεωρίας για τις ροές ΑΞΕ που σχετίζονται με προϊόντα που εξαρτώνται κυρίως από κεκτημένα πλεονεκτήματα, όπως τα βιομηχανικά προϊόντα.

Συνολικά, η εξέλιξη της θεωρίας των ΑΞΕ δεν έχει καταλήξει σε ένα συγκεκριμένο συμπέρασμα. Καθώς οι εταιρείες αναπτύσσονται και το ευρύτερο περιβάλλον εντός του οποίου δραστηριοποιούνται μεταβάλλεται, νέες θεωρίες και προσεγγίσεις κάνουν την εμφάνισή τους. Στο πλαίσιο αυτό, για παράδειγμα, το θεσμικό περιβάλλον και η κουλτούρα μίας χώρας αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες των ΑΞΕ (Bényei, 2016, σελ. 18). Αυτό με τη σειρά του μεταφέρει τη

συζήτηση στους παράγοντες εκείνους που προσελκύουν ΑΞΕ, όπως παρουσιάζονται στην επόμενη ενότητα.

2.4 Προσδιοριστικοί παράγοντες προσέλκυσης ΑΞΕ

Κατά καιρούς διάφοροι ερευνητές έχουν προσπαθήσει να προσδιορίσουν τους παράγοντες προσέλκυσης ΑΞΕ. Η ύπαρξη αποκεντρωμένων πολιτικών σε μία χώρα, οι δασμοί, οι χαμηλοί εταιρικοί φορολογικοί συντελεστές, καθώς και το χαμηλό επίπεδο διαφθοράς, έχουν βρεθεί ότι έχουν θετική επίδραση στην προσέλκυση ΑΞΕ, σύμφωνα με τον Olusegun (2015). Σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας προσέλκυσης ΑΞΕ, σύμφωνα με τους Zeqiri και Bajrami (2016, σελ. 43) είναι το ανθρώπινο κεφάλαιο. Εκτός των νομισματικών και δημοσιονομικών κινήτρων, οι συγγραφείς τονίζουν ότι η προσέλκυση ΑΞΕ θα πρέπει να συνοδεύεται από ανάπτυξη και αύξηση του επιπέδου του ανθρώπινου κεφαλαίου. Αυτό οφείλεται στο ότι οι ξένοι επενδυτές χρειάζονται εξειδικευμένο και εκπαιδευμένο ανθρώπινο κεφάλαιο για τις δραστηριότητές τους στη χώρα υποδοχής.

Ο δείκτης FDI Attractiveness Scoreboard, προσδιορίζει τέσσερις παράγοντες προσέλκυσης ΑΞΕ που σχετίζονται με τέσσερις διαφορετικές πτυχές του επενδυτικού κλίματος. Πρώτον, ένα διαφανές, σταθερό και αποτελεσματικό πολιτικό, ρυθμιστικό και νομικό περιβάλλον καθιστά λιγότερο επικίνδυνη την επένδυση στη χώρα και μειώνει το κόστος ίδρυσης και λειτουργίας μιας επιχείρησης. Δεύτερον, η υποδομή υψηλής ποιότητας και η καλή πρόσβαση στην αγορά, ενσωματώνουν τη χώρα με τον υπόλοιπο κόσμο και καθιστούν τη χώρα πιο ελκυστική για πολυεθνικές εταιρείες που επιδιώκουν να βελτιστοποιήσουν τις παγκόσμιες εφοδιαστικές αλυσίδες τους ή που αναζητούν μια πλατφόρμα εξαγωγής με καλή εφοδιαστική. Τρίτον, η πρόσβαση σε υψηλό επίπεδο γνώσης και ικανότητας καινοτομίας στη χώρα, ιδιαίτερα στο εργατικό δυναμικό, θα προσελκύσει εταιρείες στους τομείς έντασης έρευνας και ανάπτυξης που εξαρτώνται από την ασφαλή πρόσβαση σε εργατικό δυναμικό υψηλής ειδίκευσης και που επωφελούνται από τη στενή συνεργασία με την τοπική πανεπιστημιακή κοινότητα και εγκαταστάσεις έρευνας και ανάπτυξης. Τέλος, η ανταγωνιστικότητα κόστους μιας χώρας είναι σημαντική για τους περισσότερους επενδυτές και ειδικά για τους επενδυτές που επενδύουν στο εξωτερικό για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της εταιρείας (π.χ. χαμηλότερο μισθό ή φορολογικό κόστος) (European Commission, 2016, σελ. 93).

Το μέγεθος της αγοράς, η ανάπτυξη της οικονομίας, το χαμηλό κόστος εργασίας, η ποιοτική υποδομή, οι ανοιχτές πολιτικές στο διεθνές εμπόριο, οι οικονομικές πολιτικές, φορολογικές πολιτικές και η συναλλαγματική ισοτιμία είναι σημαντικοί παράγοντες εισροής ΑΞΕ σύμφωνα με τους Faheem et al. (2011, σελ. 128). Οι πολιτικές προσέλκυσης ΑΞΕ έχουν τον ισχυρότερο αντίκτυπο στις προθέσεις ΑΞΕ των επενδυτών, σύμφωνα με τους Ta et al. (2021, σελ. 125), ακολουθούμενες από υποδομές, δημόσιες υπηρεσίες, ανθρώπινο κεφάλαιο και τέλος το βιοτικό επίπεδο (Ta et al., 2021, σελ. 125). Οι Griebeler και Wagnerb (2017, σελ. 344) αναφέρουν ότι μια λαϊκίστικη κυβέρνηση μπορεί να μιμηθεί μια συντηρητική, για να προσελκύσει ΑΞΕ και αυτή η επιλογή εξαρτάται κυρίως από τον βαθμό ανυπομονησίας της και το αρχικώς προγραμματισμένο απόθεμα ΑΞΕ. Υπογραμμίζεται παράλληλα ο ρόλος της φήμης της κυβέρνησης στην προσέλκυση ΑΞΕ.

Η συνταγματική και νομική προστασία των ΑΞΕ, η δωρεάν μεταφορά κεφαλαίων και κερδών, η διαθεσιμότητα αγοράς και πόρων, η στρατηγική τοποθεσία, η φιλοξενία στις ΑΞΕ, η ασφάλεια, το φορολογικό σύστημα, καθώς και το υψηλό επίπεδο ζήτησης με εύλογο ανταγωνισμό, είναι οι βασικοί παράγοντες που προσελκύουν ΑΞΕ σύμφωνα με τον Balinda (2016, σελ. 59). Άλλοι παράγοντες που έχουν αναφερθεί είναι το υφιστάμενο επενδυτικό κλίμα (Kbiltsetskhlashvili, 2010, σελ. 47), το μέγεθος της αγοράς, η διαθεσιμότητα της υποδομής και το άνοιγμα του εμπορίου (Asongu et al., 2018), οι κυβερνητικές πολιτικές (που στοχεύουν στη διασφάλιση πρόσβασης στις ξένες αγορές, εξετάζουν το ενδεχόμενο παροχής εμπορικών διευκολύνσεων και που επικεντρώνονται στα φορολογικά κίνητρα) (Chirila Donciu, 2014, σελ. 17), η πολιτική σταθερότητα, οι χαμηλότεροι μισθοί, το χαμηλότερο κόστος παραγωγής, η εύκολη επικοινωνία, η συναλλαγματική ισοτιμία, καθώς και η πολιτική της χώρας υποδοχής σχετικά με τις ξένες επενδύσεις (Haudi & Yoyok, 2020, σελ. 4128).

2.5 Επιχειρηματικό περιβάλλον

Ο όρος «επιχειρηματικό περιβάλλον» αναφέρεται στο άθροισμα όλων των ατόμων, ιδρυμάτων και άλλων δυνάμεων που βρίσκονται εκτός του ελέγχου μιας επιχείρησης, αλλά που μπορεί να επηρεάσουν την απόδοσή της. Έτσι, οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, τεχνολογικές και άλλες δυνάμεις που δραστηριοποιούνται

εκτός μιας επιχειρηματικής δράσης, αποτελούν μέρος του περιβάλλοντος της. Επίσης, οι μεμονωμένοι καταναλωτές ή οι ανταγωνιστικές επιχειρήσεις καθώς και οι κυβερνήσεις, οι ομάδες καταναλωτών, οι ανταγωνιστές, τα μέσα ενημέρωσης και άλλα ιδρύματα που εργάζονται εκτός μιας επιχείρησης αποτελούν το περιβάλλον της (National Council of Educational Research & Training, 2021, σελ. 70).

Η έννοια του περιβάλλοντος σχετίστηκε με τους επιχειρηματικούς οργανισμούς, έπειτα από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όταν διατυπώθηκε από τη σύγχρονη θεωρία συστημάτων από τον Ackoff. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος θεωρήθηκε ότι σηματοδοτούσε το τέλος της Εποχής των Μηχανών και την αρχή της Εποχής των Συστημάτων, ως αποκορύφωμα μιας μακράς διαδικασίας που τείνει προς μια ολιστική και οργανική αντίληψη του κόσμου, σε αντίθεση με την προηγουμένως κυρίαρχη ατομικιστική και μηχανιστική άποψη. Η κλασική προοπτική της οργανωσιακής θεωρίας, που εμφανίστηκε κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αντανάκλασε τη μετάβαση προς έναν νέο τύπο οργανισμού που απαιτείται για να ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις που προκύπτουν από μεγάλες βιομηχανικές ομάδες, μεγάλους αριθμούς ανειδίκευτων εργατών και πολύπλοκες μεταποιητικές εργασίες. Η συσσώρευση πόρων οδήγησε στην άνοδο των μεγάλων επιχειρήσεων και στην ανάπτυξη μιας διευθυντικής τάξης, εκτός από την τάξη των ιδιοκτητών. Ταυτόχρονα, υπήρχε ανάγκη εξορθολογισμού προκειμένου να επιτευχθεί αυξημένη αποτελεσματικότητα. Αυτές οι θεωρίες βασίστηκαν στην υπόθεση ότι τα ανθρώπινα όντα ήταν λογικά, αγνοώντας τις ψυχολογικές μεταβλητές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Υπέθεσαν επίσης ότι τα περιβάλλοντα ήταν σταθερά. Δεδομένου ότι ήταν σταθερά, δεν θεωρήθηκε ότι επηρεάζουν τον οργανισμό και επομένως μπορούσαν να αγνοηθούν. Ο οργανισμός αντιμετωπίστηκε ως ανεξάρτητη οντότητα και τα φαινόμενα που προκάλεσαν το ενδιαφέρον των θεωρητικών ήταν όλα εσωτερικά στοιχεία (Pereira Correia, 1996, σελ. 16-17)

Η προοπτική του ανθρώπινου δυναμικού, που εμφανίστηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έδωσε έμφαση στη διαχείριση των εργαζομένων και τους θεωρούσε κοινωνικούς παράγοντες. Οι θεωρίες που υιοθετούσαν αυτή την προοπτική αντανάκλασαν μια αντίδραση στη μηχανιστική και απρόσωπη θεώρηση του κόσμου, που διέπει τις επιστημονικές θεωρίες διαχείρισης και διοίκησης και ήταν σε αρμονία με την αλλαγή από την ατομικιστική ηθική σε μια κοινωνική ηθική που αναδύθηκε

στις βιομηχανοποιημένες κοινωνίες. Ωστόσο, και οι δύο προοπτικές αναζήτησαν καθολικές αρχές και μοιράζονταν την ίδια άποψη για το οργανωσιακό περιβάλλον (Pereira Correia, 1996, σελ. 17).

Εν συνεχεία, αναπτύχθηκε η προσέγγιση ανοιχτού συστήματος, η οποία αντανακλά την εξέλιξη από μια βιομηχανική κοινωνία, που βασίζεται στην παραγωγή και διανομή αγαθών, σε μια κοινωνία της πληροφορίας που βασίζεται στην παραγωγή και διανομή πληροφοριών. Στο πλαίσιο της οργανωσιακής θεωρίας, η εν λόγω προσέγγιση θεωρεί τους οργανισμούς ως συστήματα, που αποτελούνται από οντότητες (ομάδες και άτομα) και στοιχεία ή μεταβλητές (δομές, διαδικασίες, ρόλους, ανάγκες ή ψυχολογικές καταστάσεις), που είναι στην πραγματικότητα ιδιότητες, χαρακτηριστικά ή καταστάσεις οντοτήτων στο σύστημα. Αν και αποτελούν μια ειδική κατηγορία κοινωνικών συστημάτων, με δικές τους ιδιότητες, μοιράζονται άλλες κοινές ιδιότητες με όλα τα ανοιχτά συστήματα: την εισαγωγή ενέργειας από το περιβάλλον, τη μετατροπή αυτής της ενέργειας σε κάποιο προϊόν χαρακτηριστικό του συστήματος και την εξαγωγή του προϊόντος αυτού στο περιβάλλον. Δύο σημαντικές συνέπειες προκύπτουν από το να θεωρούνται οι οργανισμοί ως ανοιχτά συστήματα: Πρώτον, οι οργανισμοί είναι πολύπλοκα συστήματα που αποτελούνται από πολλά μέρη ή υποσυστήματα που αλληλοεξαρτώνται. Δεύτερον, ο οργανισμός αλληλεπιδρά με το περιβάλλον του (Pereira Correia, 1996, σελ. 18-19). Ως αποτέλεσμα της θεωρίας συστημάτων, έχουν προταθεί διαφορετικά θεωρητικά πλαίσια για να εξηγήσουν τους οργανισμούς ως δυναμικές οντότητες που αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους.

Δύο προοπτικές έχουν ιδιαίτερο κύρος στη βιβλιογραφία: η προοπτική εξάρτησης από πόρους και η προοπτική επεξεργασίας πληροφοριών (Pereira Correia, 1996, σελ. 23):

α) Η προοπτική της εξάρτησης από πόρους, υποθέτει ότι οι οργανισμοί εξαρτώνται από το περιβάλλον τους για πόρους που είναι ζωτικής σημασίας, αλλά σπάνιοι. Οι οργανισμοί θεωρούνται «συνασπισμοί», που αλλάζουν τις δομές και τα πρότυπα συμπεριφοράς, προκειμένου να αποκτήσουν τους απαραίτητους πόρους. Σε αυτήν την προοπτική, έννοιες όπως η οργανωτική αβεβαιότητα και η αλληλεξάρτηση είναι σημαντικές. Οι οργανισμοί μπορούν να διαχειριστούν την αλληλεξάρτησή τους, είτε απορροφώντας άλλες οντότητες (μέσω συγχώνευσης, κάθετης ολοκλήρωσης και

διαφοροποίησης), είτε διαπραγματευόμενοι με άλλες οντότητες για την επίτευξη αμοιβαίας αλληλεξάρτησης (μέσω συνεργασιών και συμφωνιών). Ο στόχος είναι να επιτευχθεί προβλεψιμότητα, καθώς θεωρείται ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ ανταγωνιστικών οργανισμών δημιουργεί πληροφορίες και κατανόηση μεταξύ τους. Η αβεβαιότητα μπορεί έτσι να μειωθεί και να εξελιχθούν προβλέψιμα πρότυπα. Οι στρατηγικές συντονισμού περιλαμβάνουν τις κοινές επιχειρήσεις, τον κανονιστικό έλεγχο και την ανάπτυξη εμπορικών ενώσεων.

β) Η προοπτική της επεξεργασίας πληροφοριών, προϋποθέτει ότι οι οργανισμοί εξάγουν, επεξεργάζονται και ενεργούν σε πληροφορίες από το περιβάλλον τους. Στο πλαίσιο αυτό έχουν διαμορφωθεί δύο έννοιες: οργανωσιακοί συμμετέχοντες ως επεξεργαστές πληροφοριών και οργανωσιακά συστήματα και δομές που συμβάλλουν στην επεξεργασία πληροφοριών. Επίσης, σχετικά με την οργανωσιακή επεξεργασία πληροφοριών, έχουν προσδιοριστεί δύο ερευνητικοί προσανατολισμοί στη βιβλιογραφία. Ο πρώτος, αφορά τους οργανισμούς ως ορθολογικά συστήματα λήψης αποφάσεων και ο δεύτερος αφορά τους οργανισμούς ως κοινωνικά, χαλαρά συνδεδεμένα συστήματα. Στον πρώτο προσανατολισμό, ο υπεύθυνος λήψης αποφάσεων περιορίζεται από γνωστικούς περιορισμούς, ενώ ο οργανωσιακός σχεδιασμός ελέγχει τις υποθέσεις που καθοδηγούν τη συμπεριφορά λήψης αποφάσεων. Ο οργανισμός θέτει πρώτα τους στόχους του, μετά αναζητά εναλλακτικές λύσεις και έπειτα επιλέγει τρόπους δράσης που οδηγούν στην επίτευξη του στόχου. Στο δεύτερο προσανατολισμό, οι μεμονωμένοι παράγοντες θεσπίζουν το περιβάλλον στο οποίο στη συνέχεια προσαρμόζεται ο οργανισμός. Η ευθύνη του οργανισμού συνίσταται στην ανάπτυξη μιας κοινής ερμηνείας του περιβάλλοντος και ακολούθως, στην ανάληψη δράσεων βάσει αυτής της ερμηνείας και των συναφών πληροφοριών.

Το επιχειρηματικό περιβάλλον είναι μια μεταβλητή που επηρεάζει τις στρατηγικές του οργανισμού και τη σχετική στρατηγική λήψης αποφάσεων. Οι περιβαλλοντικές αλλαγές είναι ολοένα και πιο γρήγορες και θέτουν συνεχώς νέες προκλήσεις στις εταιρείες, όπως λόγω της συνεχιζόμενης διαδικασίας παγκοσμιοποίησης ή της ανάγκης προσαρμογής νέων ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας. Καθώς οι εταιρείες λειτουργούν σε ένα ολοένα και πιο ανταγωνιστικό περιβάλλον, πρέπει να επανεξετάσουν και να προτείνουν νέες στρατηγικές για την

ενίσχυση της ανταγωνιστικής τους θέσης (Ostos et al., 2017, σελ. 65). Υπό αυτό το πρίσμα, διακρίνονται δύο διαστάσεις του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Από τη μία πλευρά, υπάρχουν στοιχεία που σχετίζονται με τη συχνότητα των (απρόβλεπτων) αλλαγών σε εξωτερικούς παράγοντες, οι οποίοι εκφράζουν την αβεβαιότητα του εξωτερικού περιβάλλοντος. Το επιχειρηματικό περιβάλλον είναι σε μεγάλο βαθμό αβέβαιο, καθώς είναι πολύ δύσκολο να προβλεφθούν μελλοντικά γεγονότα, ειδικά όταν οι περιβαλλοντικές αλλαγές λαμβάνουν χώρα πολύ συχνά. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν στοιχεία που σχετίζονται με τον αριθμό εξωτερικών παραγόντων, που εκφράζουν την πολυπλοκότητα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Εφόσον το επιχειρηματικό περιβάλλον αποτελείται από πολυάριθμες αλληλένδετες και δυναμικές συνθήκες ή δυνάμεις που προκύπτουν από διαφορετικές πηγές, είναι ένα σύνθετο φαινόμενο που είναι σχετικά πιο κατανοητό εν μέρει, αλλά δύσκολο να κατανοηθεί στο σύνολό του. Όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των περιβαλλοντικών παραγόντων που αντιλαμβάνεται ο manager, τόσο πιο περίπλοκο είναι το επιχειρηματικό περιβάλλον, ενώ όσο μεγαλύτερη είναι η αντιληπτή αναταραχή στους περιβαλλοντικούς παράγοντες, τόσο πιο αβέβαιη και επικίνδυνη θα είναι η λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων (Ostos et al., 2017, σελ. 66; National Council of Educational Research & Training, 2021, σελ. 71).

Επιπρόσθετα, το επιχειρηματικό περιβάλλον έχει τα ακόλουθα πέντε βασικά χαρακτηριστικά (National Council of Educational Research & Training, 2021, σελ. 71):

α) Σύνολο εξωτερικών δυνάμεων: Το επιχειρηματικό περιβάλλον είναι το άθροισμα όλων των εξωτερικών παραγόντων προς τις επιχειρήσεις και, ως εκ τούτου, έχει αθροιστικό χαρακτήρα.

β) Ειδικές και γενικές δυνάμεις: Το επιχειρηματικό περιβάλλον περιλαμβάνει ειδικές και γενικές δυνάμεις. Συγκεκριμένες δυνάμεις (όπως οι επενδυτές, οι πελάτες, οι ανταγωνιστές και οι προμηθευτές), επηρεάζουν μεμονωμένες επιχειρήσεις άμεσα και έμμεσα στην καθημερινή τους λειτουργία. Οι γενικές δυνάμεις (όπως οι κοινωνικές, πολιτικές, νομικές και τεχνολογικές συνθήκες), έχουν αντίκτυπο σε όλες τις επιχειρήσεις και επομένως μπορούν να επηρεάσουν μια μεμονωμένη επιχείρηση μόνο έμμεσα.

γ) Διασύνδεση: Διαφορετικά στοιχεία ή μέρη του επιχειρηματικού περιβάλλοντος συνδέονται στενά μεταξύ τους. Από τη μία πλευρά, οι δυνάμεις του εξωτερικού περιβάλλοντος επηρεάζουν τις επιχειρήσεις, ενώ από την άλλη, προϊόντα και υπηρεσίες των επιχειρήσεων επηρεάζουν το εξωτερικό περιβάλλον. Παράλληλα, διάφοροι παράγοντες του επιχειρηματικού περιβάλλοντος αλληλεπιδρούν και επηρεάζουν την επιχειρηματική λειτουργία.

δ) Δυναμική φύση: Το επιχειρηματικό περιβάλλον είναι δυναμικό καθώς μεταβάλλεται συνεχώς, στη βάση των αλλαγών που λαμβάνουν χώρα στους παράγοντες που το διαμορφώνουν.

ε) Σχετικότητα: Το επιχειρηματικό περιβάλλον είναι μια σχετική έννοια, καθώς διαφέρει από χώρα σε χώρα και ακόμη και από περιοχή σε περιοχή.

Σύμφωνα με τον Skripak (2016), στοιχεία που συνθέτουν το ευρύτερο επιχειρηματικό περιβάλλον είναι τα πολιτισμικά στοιχεία (π.χ. κουλτούρα, γλώσσα, ήθη κοινωνικοποίησης), καθώς και τα οικονομικά στοιχεία (π.χ. οικονομική ανάπτυξη, συναλλαγματική ισοτιμία, νομικό και θεσμικό περιβάλλον, διαφθορά). Επιπλέον παράγοντες που εμπίπτουν στο επιχειρηματικό περιβάλλον είναι η τεχνολογία (π.χ. τεχνολογικές εξελίξεις), κοινωνικά στοιχεία (π.χ. προτιμήσεις καταναλωτών), ο ανταγωνισμός στην αγορά, καθώς και πολιτικά στοιχεία (π.χ. πολιτική αστάθεια και αβεβαιότητα) (National Council of Educational Research & Training, 2021, σελ. 70).

Συνολικά, υπάρχουν έξι κύριοι παράγοντες που διαμορφώνουν το εξωτερικό περιβάλλον μίας επιχείρησης, όπως περιγράφονται αμέσως παρακάτω:

α) Οικονομικό περιβάλλον: Τα επιτόκια, τα ποσοστά πληθωρισμού, οι αλλαγές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών, οι χρηματιστηριακοί δείκτες και η αξία του νομίσματος είναι μερικοί από τους οικονομικούς παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τις πρακτικές διαχείρισης σε μια επιχείρηση. Τα βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα επιτόκια επηρεάζουν σημαντικά τη ζήτηση για προϊόντα και υπηρεσίες. Για παράδειγμα, η αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος των ατόμων λόγω της αύξησης του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος μιας χώρας, δημιουργεί αυξανόμενη ζήτηση για προϊόντα. Οι υψηλοί ρυθμοί πληθωρισμού έχουν γενικά ως αποτέλεσμα περιορισμούς για τις επιχειρήσεις, καθώς αυξάνουν το κόστος των

επιχειρήσεων, όπως η αγορά πρώτων υλών ή μηχανημάτων και η πληρωμή μισθών και ημερομισθίων στους εργαζομένους.

β) Κοινωνικό περιβάλλον: Το κοινωνικό περιβάλλον της επιχείρησης περιλαμβάνει τις κοινωνικές δυνάμεις όπως παραδόσεις, ήθη και έθιμα, αξίες, κοινωνικές τάσεις, προσδοκίες της κοινωνίας από τις επιχειρήσεις, δημογραφικές αλλαγές και μεταβολές στις προτιμήσεις των καταναλωτών. Σε επιχειρηματικούς όρους, τα στοιχεία αυτά μεταφράζονται ως ελευθερία επιλογής στην αγορά, ως ευθύνη της επιχείρησης απέναντι στην κοινωνία και πρακτικές απασχόλησης που δεν εισάγουν διακρίσεις. Οι κοινωνικές τάσεις παρουσιάζουν διάφορες ευκαιρίες και απειλές για τις επιχειρήσεις.

γ) Τεχνολογικό περιβάλλον: Το τεχνολογικό περιβάλλον περιλαμβάνει δυνάμεις που σχετίζονται με επιστημονικές βελτιώσεις και καινοτομίες που παρέχουν νέους τρόπους παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και νέες μεθόδους και τεχνικές λειτουργίας μιας επιχείρησης σε επίπεδο αποθήκευσης, διανομής, προβολής και συνολικά ανταπόκρισης στις ανάγκες και τις επιθυμίες των καταναλωτών. Για παράδειγμα, οι πρόσφατες τεχνολογικές εξελίξεις στον τομέα της επικοινωνίας έχουν τροποποιήσει τους τρόπους με τους οποίους οι εταιρείες διαφημίζουν τα προϊόντα τους, αλλά και επικοινωνούν με τις ομάδες-στόχους. Επίσης, εξελίξεις στην τεχνολογία επηρεάζουν τη συλλογή και ανάλυση δεδομένων.

δ) Πολιτικό περιβάλλον: Το πολιτικό περιβάλλον περιλαμβάνει πολιτικές συνθήκες, όπως η γενική σταθερότητα και ειρήνη στη χώρα και συγκεκριμένες στάσεις που τηρούν οι εκλεγμένοι κυβερνητικοί εκπρόσωποι απέναντι στις επιχειρήσεις. Η σημασία των πολιτικών συνθηκών στην επιχειρηματική επιτυχία, έγκειται στη διευκόλυνση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων υπό σταθερές πολιτικές συνθήκες. Από την άλλη πλευρά, ενδέχεται να υπάρχει αβεβαιότητα για τις επιχειρηματικές δραστηριότητες λόγω πολιτικών αναταραχών, εμπόλεμων συνθηκών και τρομοκρατικών ενεργειών. Η πολιτική σταθερότητα, επομένως, δημιουργεί εμπιστοσύνη μεταξύ των επιχειρηματιών για επενδύσεις σε μακροπρόθεσμα έργα που ενισχύουν την ανάπτυξη της οικονομίας.

ε) Νομικό περιβάλλον: Το νομικό περιβάλλον περιλαμβάνει διάφορες νομοθεσίες που εκδίδονται από κυβερνητικές αρχές, δικαστικές αποφάσεις καθώς και

αποφάσεις που εκδίδονται από διάφορες επιτροπές και υπηρεσίες σε κάθε επίπεδο της κυβέρνησης (κέντρου, πολιτείας ή τοπικής αυτοδιοίκησης). Η επαρκής γνώση των κανόνων και των κανονισμών, αποτελεί προϋπόθεση για καλύτερη επιχειρηματική απόδοση. Η μη συμμόρφωση με τους νόμους μπορεί να οδηγήσει την επιχείρηση σε νομικά προβλήματα.

στ) Φυσικό περιβάλλον: Το φυσικό περιβάλλον περιλαμβάνει στοιχεία όπως η κλιματική αλλαγή και οι φυσικές καταστροφές, που μπορούν να επηρεάσουν την ανθεκτικότητα μίας επιχείρησης. Επίσης, το φυσικό περιβάλλον σχετίζεται και με τους πόρους που μπορεί να αξιοποιήσει η επιχείρηση, καθώς και με την ευθύνη των επιχειρήσεων απέναντι στο περιβάλλον (π.χ. εισαγωγή πρωτοβουλιών για «πράσινη παραγωγή»).

Οι διάφοροι δείκτες αξιολόγησης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος αναδεικνύουν τους παράγοντες που το διαμορφώνουν. Για παράδειγμα, ο δείκτης “Ease of Doing Business” δίνει έμφαση κυρίως στους κανόνες και τους κανονισμούς που διέπουν τις επιχειρήσεις και την αλληλεπίδρασή τους με άλλους οργανισμούς. Σε αυτό το πλαίσιο, εστιάζει σε αρκετούς σημαντικούς διοικητικούς και ρυθμιστικούς παράγοντες του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, όπως ισχύουν για τις τοπικές επιχειρήσεις. Ωστόσο, παράγοντες που δεν περιλαμβάνονται είναι οι πολιτικές, η τεχνολογία και οι πόροι που, άμεσα ή έμμεσα, επηρεάζουν την απόδοση των επιχειρήσεων. Ο δείκτης «Επενδυτικό κλίμα», υιοθετεί μία πιο ευρεία προσέγγιση και ορίζει το επιχειρηματικό περιβάλλον ως μια σύνθεση πολιτικών, νομικών, θεσμικών και κανονιστικών συνθηκών που διέπουν τις επιχειρηματικές δραστηριότητες. Ορίζει το επιχειρηματικό περιβάλλον ως υποσύνολο του επενδυτικού κλίματος και περιλαμβάνει τους μηχανισμούς διοίκησης και επιβολής που θεσπίζονται για την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής, καθώς και τις θεσμικές ρυθμίσεις που επηρεάζουν τον τρόπο συμπεριφοράς και λειτουργίας των βασικών παραγόντων. Ωστόσο, σημαντικά στοιχεία του επιχειρηματικού περιβάλλοντος που δεν περιλαμβάνονται ρητά είναι η χρηματοδότηση, η τεχνολογία, η γνώση, οι καταναλωτικές αξίες, οι πόροι και η κατάρτιση - εκπαίδευση (Adamsseged & Grundmann, 2020).

Η σημασία του επιχειρηματικού περιβάλλοντος έγκειται στο ότι καθοδηγεί τη στρατηγική των εταιρειών και επηρεάζει τη δυναμική τους, τις πρωτοβουλίες

πρόληψης αρνητικών συμβάντων, τη διαδικασία λήψης εταιρικών αποφάσεων, τη δημιουργία νέων προϊόντων, υπηρεσιών και διαδικασιών. Η αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων εξαρτάται από στρατηγικές αποφάσεις που λαμβάνονται σχετικά με τη χρήση των πόρων και την ικανότητα προσαρμογής στις αλλαγές του περιβάλλοντος. Κατά συνέπεια, η διερεύνηση και κατανόηση του ευρύτερου επιχειρηματικού περιβάλλοντος είναι απαραίτητες διαδικασίες για τη δημιουργία μίας στρατηγικής κατεύθυνσης, που με τη σειρά της θα καθοδηγεί τις επιχειρηματικές στρατηγικές και πρωτοβουλίες (Ostos et al., 2017, σελ. 63). Αυτό καθίσταται ακόμα πιο σημαντικό σήμερα, δεδομένης της πολυπλοκότητας, της αστάθειας, της ευαισθησίας και της αβεβαιότητας που υπάρχει εξαιτίας των οικονομικών συνθηκών που διαμορφώνονται, της ραγδαίας και συνεχούς εξέλιξης της τεχνολογίας, της καινοτομίας, τον τεράστιο όγκο πληροφοριών, αλλά και της κλιματικής αλλαγής.

Συνολικά, η διερεύνηση, κατανόηση και ερμηνεία του ευρύτερου επιχειρηματικού περιβάλλοντος είναι σημαντική στη βάση των κάτωθι έξι κύριων σημείων (National Council of Educational Research & Training, 2021, σελ. 72-73):

α) Επιτρέπει στην επιχείρηση να εντοπίσει ευκαιρίες και να αποκτήσει συγκριτικό πλεονέκτημα: Οι ευκαιρίες αναφέρονται στις θετικές εξωτερικές τάσεις ή αλλαγές που θα βοηθήσουν μια επιχείρηση να βελτιώσει την απόδοσή της. Το περιβάλλον παρέχει πολλές ευκαιρίες για επιχειρηματική επιτυχία. Ο έγκαιρος εντοπισμός ευκαιριών βοηθά μια επιχείρηση να είναι η πρώτη που θα τις εκμεταλλευτεί σε σύγκριση με τους ανταγωνιστές της.

β) Βοηθά την επιχείρηση να εντοπίζει απειλές και σήματα έγκαιρης προειδοποίησης: Οι απειλές αναφέρονται στις τάσεις και τις αλλαγές του εξωτερικού περιβάλλοντος που θα εμποδίσουν την απόδοση μιας επιχείρησης. Εκτός από τις ευκαιρίες, το περιβάλλον τυγχάνει να είναι η πηγή πολλών απειλών. Με βάση αυτές τις πληροφορίες, οι επιχειρήσεις μπορούν να προετοιμαστούν για να αντιμετωπίσουν την απειλή, υιοθετώντας μέτρα όπως: η βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος, η μείωση του κόστους παραγωγής, η συμμετοχή σε επιθετική διαφήμιση κ.λπ.

γ) Βοηθά στην αξιοποίηση χρήσιμων πόρων: Το περιβάλλον είναι μια πηγή διαφόρων πόρων για τη λειτουργία μιας επιχείρησης. Για να συμμετάσχει σε οποιονδήποτε τύπο δραστηριότητας, μια επιχείρηση συγκεντρώνει διάφορους πόρους

(εισροές) όπως χρηματοδότηση, μηχανές, πρώτες ύλες, ενέργεια και νερό, εργασία κ.λπ., από το περιβάλλον της. Εν συνεχεία, οι επιχειρήσεις αποφασίζουν να παράσχουν αυτούς τους πόρους έχοντας συγκεκριμένες προσδοκίες. Ταυτόχρονα, οι επιχειρήσεις παρέχουν στο περιβάλλον προϊόντα και υπηρεσίες, φορολογία και απόδοση χρηματοοικονομικών επενδύσεων (εκροές). Επειδή η επιχείρηση εξαρτάται από το περιβάλλον ως πηγή εισροών ή πόρων και ως διέξοδος για εκροές, θα πρέπει να σχεδιάζει πολιτικές που της επιτρέπουν να λαμβάνει τους πόρους που χρειάζεται, ώστε να μπορεί να μετατρέψει αυτούς τους πόρους σε εκροές που επιθυμεί το περιβάλλον. Αυτό μπορεί να γίνει καλύτερα με την κατανόηση του τι έχει να προσφέρει το περιβάλλον.

δ) Βοηθά στην αντιμετώπιση ραγδαίων αλλαγών: Το σημερινό επιχειρηματικό περιβάλλον καθίσταται ολοένα και πιο δυναμικό, καθώς οι αλλαγές πραγματοποιούνται με γρήγορο ρυθμό. Δεν είναι το ίδιο το γεγονός της αλλαγής που είναι τόσο σημαντικό, όσο ο ρυθμός της αλλαγής. Για να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά αυτές τις σημαντικές αλλαγές, οι επιχειρήσεις πρέπει να κατανοήσουν και να εξετάσουν το περιβάλλον και να αναπτύξουν κατάλληλες πορείες δράσης.

ε) Βοηθά στον σχεδιασμό και τη διαμόρφωση πολιτικής: Δεδομένου ότι το περιβάλλον είναι πηγή ευκαιριών και απειλών για μια επιχείρηση, η κατανόηση και η ανάλυσή του μπορεί να αποτελέσουν τη βάση για τον καθορισμό της μελλοντικής πορείας δράσης (σχεδιασμός) ή κατευθυντήριων γραμμών κατάρτισης για λήψη αποφάσεων (πολιτική).

στ) Βοηθά στη βελτίωση της απόδοσης: Οι επιχειρήσεις που παρακολουθούν συνεχώς το περιβάλλον τους και υιοθετούν κατάλληλες επιχειρηματικές πρακτικές, είναι αυτές που όχι μόνο βελτιώνουν την τρέχουσα απόδοσή τους, αλλά και συνεχίζουν να πετυχαίνουν στην αγορά για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

2.6 Σχέση ΑΞΕ και επιχειρηματικού περιβάλλοντος

Οι Zwerg και Arango (2008, σελ. 20) εξέτασαν τον αντίκτυπο των άμεσων ξένων επενδύσεων στις αναπτυσσόμενες οικονομίες και το περιβάλλον. Η μελέτη τους βασίζεται στο ερώτημα εάν η αύξηση της κινητικότητας κεφαλαίων που σχετίζεται με την παγκόσμια διαδικασία απελευθέρωσης, απορρύθμισης και

ιδιωτικοποίησης, γνωστή ως νεοφιλελεύθερο παγκόσμιο καθεστώς, έχει συμβάλει στα προβλήματα των υψηλότερων εκπομπών αερίων, καταστροφή της στρώσης του όζοντος και ρύπανση των πηγών νερού, καθώς και δημιουργία ψευδούς ζήτησης που οδηγούν σε αυξημένη κατανάλωση σε αυτές τις περιοχές, ενώ αναγκάζουν την καταστροφή του περιβάλλοντος από τους φτωχούς προκειμένου να επιβιώσουν και να αντιμετωπίσουν τους ρόλους που απαιτεί η κοινωνία τους. Από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι, νεοφιλελεύθερες πρακτικές, όπως αυτές που επιβάλλονται σε αναπτυσσόμενες χώρες για να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις, τείνουν να δημιουργούν ψευδή αύξηση της συνολικής ζήτησης που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι βιώσιμη μακροπρόθεσμα, αυξάνει την παγκόσμια ανεργία, απελευθερώνει καταστροφικές διαδικασίες ανταγωνισμού και αποδυναμώνουν την ικανότητα της κυβέρνησης να ρυθμίζει τις επιχειρήσεις προς το συμφέρον των πολιτών. Παρόμοια ήταν και η μελέτη του Arango Vieira (2009, σελ. 111), καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι δυνάμεις του παγκόσμιου νεοφιλευθερισμού είναι τώρα τόσο ισχυρές, που έχει καταστεί δύσκολο αν όχι αδύνατο για αναπτυσσόμενες χώρες να διατηρήσουν μη νεοφιλελεύθερες οικονομικές δομές, στις οποίες οι χώρες αναγκάζονται να απορυθμίσουν τις πολιτικές ΑΞΕ, αλλά και να λαμβάνουν εισροές κεφαλαίων ανεξάρτητα από όρους και στόχους.

Στοχεύοντας να αναλύσουν τους καθοριστικούς παράγοντες των ΑΞΕ στη Βραζιλία μεταξύ 2001 και 2013, οι Correa da Silveira et al. (2017) διαπίστωσαν ότι αυτοί είναι: τα επίπεδα οικονομικής δραστηριότητας, οι μισθοί, η παραγωγικότητα, καθώς και η σταθερότητα της εθνικής οικονομίας και της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Στο ίδιο πλαίσιο, αλλά εξετάζοντας την περίπτωση χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, η Witkowska (2007) διαπίστωσε ότι οι πολιτικές της ΕΕ και οι εθνικές πολιτικές ΑΞΕ που βασίζονται σε κίνητρα, είναι δύο κινητήριες δυνάμεις που επηρεάζουν το επιχειρηματικό περιβάλλον στα νέα κράτη μέλη. Όλες οι προσαρμογές στις απαιτήσεις της ΕΕ αναδιαμορφώνουν τις συνθήκες για την επιχειρηματική δραστηριότητα στα νέα κράτη μέλη και οδηγούν στη βελτίωση των αποκαλούμενων «θεμελιωδών» στοιχείων των οικονομιών αυτών των χωρών. Οι εθνικές πολιτικές ΑΞΕ, θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν ως παράγοντας που διαταράσσει αυτές τις μακροπρόθεσμες διαδικασίες και αλλάζει τις οικονομικές επιλογές των καθιερωμένων και των δυνητικών επενδυτών. Τα στατιστικά στοιχεία για τα εισερχόμενα αποθέματα ΑΞΕ και τις ετήσιες ροές ΑΞΕ, επιβεβαιώνουν τη θετική

αντίδραση των ξένων επενδυτών στις αλλαγές που σημειώνονται σε ολόκληρη την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη.

Οι Skare και Cvek (2020, σελ. 127) διερεύνησαν τον αντίκτυπο των ξένων επενδύσεων στην ανταγωνιστικότητα στην Κροατία, όσον αφορά τις συνθήκες μακροοικονομικής σταθερότητας, χρησιμοποιώντας δεδομένα από το 2002 έως το 2017. Σημαντικό εύρημα ήταν ότι η μακροοικονομική σταθερότητα είναι απαραίτητη αλλά όχι επαρκής προϋπόθεση για την οικονομική ανταγωνιστικότητα. Οι ΑΞΕ μπορούν να αυξήσουν το επίπεδο ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, αν και το συνολικό αποτέλεσμα εξαρτάται από τη δομή των ΑΞΕ (greenfield vs. brownfield). Βρέθηκε επίσης συσχέτιση μεταξύ ΑΞΕ, απασχόλησης, ΑΕΠ και εξαγωγών. Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν συνολικά τις ΑΞΕ ως δυνητικό παράγοντα ενίσχυσης της αναποτελεσματικότητας μεταξύ επιλεγμένων δεικτών, εάν δεν ελέγχονται από την άποψη των επενδυτικών δομών και των πηγών χρηματοδότησης. Η ανταγωνιστικότητα της χώρας εξαρτάται από τις επενδύσεις σε μετοχές, αλλά ακόμη περισσότερο από τη δομή των ΑΞΕ που ρέουν στην οικονομία.

Η μελέτη του Nguyen (2020) στόχο είχε να αξιολογήσει τον αντίκτυπο των ΑΞΕ και του διεθνούς εμπορίου (εξαγωγές και εισαγωγές) στην οικονομική ανάπτυξη του Βιετνάμ για την περίοδο 2000-2018. Τα αποτελέσματα κατέδειξαν ότι οι ΑΞΕ έχουν θετική και στατιστικά σημαντική επίδραση στην οικονομική ανάπτυξη του Βιετνάμ. Προκειμένου να βελτιωθεί η επίδραση των ΑΞΕ στην ανάπτυξη της οικονομίας, η κυβέρνηση του Βιετνάμ θα πρέπει: α) να συνεχίσει να εφαρμόζει πολιτικές για την προσέλκυση ΑΞΕ, β) να προβεί στην επιλογή ξένων επενδυτών με στόχο την ποιότητα, την αποτελεσματικότητα, την υψηλή τεχνολογία και την προστασία του περιβάλλοντος. Οι Susic et al. (2017), επίσης αξιολόγησαν τον αντίκτυπο των ΑΞΕ στην οικονομική ανάπτυξη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, υπό το πρίσμα ότι οι ΑΞΕ διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη χρηματοδότηση της παγκόσμιας οικονομίας και αντιπροσωπεύουν το πιο συχνό χαρακτηριστικό στη χρηματοδότηση των εθνικών οικονομιών των αναπτυσσόμενων χωρών και των χωρών σε μετάβαση. Η ζήτηση για ξένες επενδύσεις στην παγκόσμια αγορά είναι μεγάλη, και ως εκ τούτου οι κυβερνήσεις διεξάγουν πολλές δραστηριότητες προκειμένου να δημιουργήσουν ένα ευνοϊκότερο περιβάλλον για την προσέλκυση επενδυτών. Στην εν λόγω μελέτη δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στις άμεσες επενδύσεις

για τη χρηματοδότηση της οικονομίας σε παγκόσμια κλίμακα, τη σημασία τους για την ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας και τον αντίκτυπο των άμεσων ξένων επενδύσεων στην οικονομική ανάπτυξη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Τα ευρήματα κατέδειξαν ότι η εισροή ξένου κεφαλαίου είναι μια από τις βασικές προϋποθέσεις για την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης και ότι η εισροή ξένου κεφαλαίου έχει θετικό αντίκτυπο στην οικονομική ανάπτυξη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

Η μελέτη των Hintošová et al. (2016, σελ. 5), διερεύνησε την επίδραση επιλεγμένων δεικτών επιχειρηματικού περιβάλλοντος στις εισροές ΑΞΕ στην περίπτωση των χωρών του Visegrad για την περίοδο 2005-2015. Με βάση την ανάλυση συσχέτισης και παλινδρόμησης, εξήχθη το συμπέρασμα ότι το επιχειρηματικό περιβάλλον διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για τις εισροές ΑΞΕ, ωστόσο η κατεύθυνση και η ένταση της εξάρτησης διαφέρει ανάλογα με τους παράγοντες αυτού του περιβάλλοντος. Διαπιστώθηκε ότι η καλύτερη παγκόσμια ανταγωνιστικότητα της χώρας οδηγεί σε μεγαλύτερο όγκο εισερχόμενων ΑΞΕ που λαμβάνει η χώρα. Ωστόσο, όσο μεγαλύτερη η διαφθορά και όσο πιο οικονομικά απελευθερωμένη η χώρα, τόσο λιγότερες οι ΑΞΕ που προσελκύει.

Η σχέση μεταξύ ΑΞΕ και επιχειρηματικού περιβάλλοντος για την περίοδο 2000-2010 σε ένα δείγμα 16 αναδυόμενων χωρών, εξετάστηκε από τους Kamal et al. (2016, σελ. 121), καταδεικνύοντας ότι η χρηματοπιστηριακή κεφαλαιοποίηση στο ΑΕΠ, η ακαθάριστη αποταμίευση προς το ΑΕΠ, το ακαθάριστο απόθεμα κεφαλαίου στο ΑΕΠ, το μέγεθος της αγοράς και η οικονομική ελευθερία (θεσμική ποιότητα) που ασκείται από τις χώρες υποδοχής, είναι σημαντικοί καθοριστικοί παράγοντες των εισροών ΑΞΕ. Ωστόσο, η επίδραση τέτοιων καθοριστικών παραγόντων είναι διφορούμενη ως προς την κατεύθυνση και το μέγεθος σε διαφορετικά επίπεδα σημασίας. Έτσι, η κλιματική αλλαγή και η στρατηγική μετριασμού της και η συνολική περιβαλλοντική πολιτική έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην προσέλκυση ΑΞΕ στις εν λόγω χώρες. Επιπλέον, τα αποτελέσματα υπογραμμίζουν τον ρόλο της θεσμικής ποιότητας και της οικονομικής ανάπτυξης στην προσέλκυση ΑΞΕ.

Η μελέτη των Kalfadellis et al. (2016, σελ. 125) προσπάθησε να προσδιορίσει τους περιβαλλοντικούς παράγοντες που επηρεάζουν ένα δείγμα 356 ξένων θυγατρικών που δραστηριοποιούνται στην Αυστραλία. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η συνολική ικανοποίηση, το εθνικό θεσμικό περιβάλλον και η τοπική επενδυτική

εικόνα είχαν θετική προγνωστική επίδραση, ενώ το κόστος εισροών και η μικρή αγορά είχαν αρνητική προγνωστική επίδραση στη σχέση με τις επενδυτικές προθέσεις. Η συνολική ικανοποίηση, ως διαμεσολαβούμενη μεταβλητή, για τη σχέση μεταξύ αυτών των παραγόντων και των επενδυτικών προθέσεων, έδειξε ότι το εθνικό θεσμικό περιβάλλον και η τοπική επενδυτική εικόνα δεν είχαν πρόσθετη επίδραση στις επενδυτικές προθέσεις, πέρα από τον αντίκτυπό τους στη συνολική ικανοποίηση.

Τέλος, οι Li et al. (2019) διερεύνησαν τον αντίκτυπο των ΑΞΕ στην περιβαλλοντική απόδοση των επιχειρήσεων. Τα ευρήματα κατέδειξαν ότι οι ΑΞΕ έχουν ασήμαντη επίδραση στην περιβαλλοντική απόδοση, αλλά και ότι ο αντίκτυπος των ΑΞΕ στην περιβαλλοντική απόδοση μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών είναι ετερογενής σε διαφορετικά επίπεδα αυτής της απόδοσης. Ως εκ τούτου, οι κυβερνήσεις θα πρέπει να θεσπίζουν διαφορετικές στρατηγικές για την εισαγωγή ΑΞΕ, ανάλογα με τις διαφορετικές αναπτυξιακές καταστάσεις των διαφόρων χωρών.

2.7 Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας

Σε γεωγραφικούς όρους, η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας ορίζεται ως η περιοχή της ξηράς και της θάλασσας από τα Βαλκάνια έως τον Καύκασο και από την ουκρανική και ρωσική στέπα μέχρι την Ανατολία (King, 2008, σελ. 1).

Εικόνα 2.1: Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας
Πηγή: King, 2008, σελ. 1

Σε πολιτικούς όρους, η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας περιλαμβάνει τα παρόχθια κράτη της Βουλγαρίας, Γεωργίας, Ρουμανίας, Ρωσίας, Τουρκίας και Ουκρανίας, καθώς και τα γειτονικά κράτη της Αλβανίας, της Αρμενίας, του

Αζερμπαϊτζάν, της Λευκορωσίας, της Ελλάδας, της Βόρειας Μακεδονίας, της Μολδαβίας και της Σερβίας και Μαυροβουνίου. Η λεκάνη της Μαύρης Θάλασσας, από την άλλη πλευρά, καλύπτει σχεδόν 2 εκατομμύρια τετραγωνικά χιλιόμετρα και περιλαμβάνει τμήματα των εξής χωρών: Αλβανία, Αυστρία, Λευκορωσία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Βουλγαρία, Κροατία, Τσεχία, Βόρεια Μακεδονία, Γερμανία, Γεωργία, Ουγγαρία, Μολδαβία, Πολωνία, Ρουμανία, Σλοβακική Δημοκρατία, Σλοβενία, Τουρκία, Ουκρανία και Σερβία και Μαυροβούνιο (Aydin, 2005, σελ. 279).

Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας διαδραμάτισε στο παρελθόν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ιστορίας. Η ποικιλομορφία των ανθρώπων που ζουν στην περιοχή υπήρξε πηγή πιθανών συγκρούσεων και πολιτιστικού εμπλουτισμού (Aydin, 2005, σελ. 258). Τα ιδιαίτερα ευαίσθητα ζητήματα στη ζωή των κατοίκων της περιοχής είναι η αυτοπεποίθησή τους, το αίσθημα ότι ανήκουν στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας και η συνειδητοποίηση της ταυτότητάς τους, όχι απλώς ως εθνικής, αλλά ως ταυτότητα της Μαύρης Θάλασσας. Αυτό διαμορφώνει μια νέα ιδέα για την περιφερειακή ανάπτυξη: την ιδέα ότι η Μαύρη Θάλασσα ενώνει χώρες, όχι απλώς σε όρους γεωγραφικούς, αλλά συνολικά για να σχηματίσει μια περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Αρκετά εκατομμύρια άνθρωποι έχουν πολύ παρόμοια ή και κοινή πολιτιστική, εθνική ή γλωσσική βάση (Lyubcheva, 2010, σελ. 4).

Οι περιφερειακές εντάσεις, οι φυσικοί πόροι και οι γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί καθιστούν την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας στρατηγική, αλλά ευαίσθητη περιοχή. Ελλείπει συνεργατικών δομών ικανών να περιορίσουν τις συγκρούσεις, έχουν εμφανιστεί απειλές για την ασφάλεια που κυμαίνονται από διακρατικές συγκρούσεις, έως παράνομες οικονομικές δραστηριότητες. Η περιοχή είναι διαχωρισμένη πολιτικά, ιστορικά και γεωγραφικά (King, 2008, σελ. 12-13; Çelikpala, 2010, σελ. 5). Κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, το στρατηγικό περιβάλλον της ζώνης της Μαύρης Θάλασσας έχει διαμορφωθεί από την αλληλεπίδραση τριών παραγόντων: α) τις μεταβαλλόμενες ισορροπίες δυνάμεων μεταξύ ευρωπαϊκών και ευρασιατικών κρατών και αυτοκρατοριών, β) τις πολιτικές φιλοδοξίες μικρότερων κρατών και λαών, που επηρεάζονται άμεσα από τις ενέργειες αυτών των δυνάμεων, γ) το καθεστώς της περιοχής ως σημείου διέλευσης εμπορευμάτων στις παγκόσμιες εμπορικές οδούς ανατολής-δύσης και βορρά-νότου.

Από πολλές απόψεις, αυτοί οι παράγοντες συνεχίζουν να καθορίζουν τα ζητήματα και τα ενδιαφέροντα στον κόσμο της Μαύρης Θάλασσας σήμερα (King, 2008, σελ. 5).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά, η περιοχή γνώρισε ένοπλες συγκρούσεις και αύξηση της πολιτικής έντασης. Οι πολιτικές και εδαφικές διαφωνίες, όπως οι συνοριακές διαφορές και οι συγκρούσεις μεταξύ λαών και κρατών είναι χαρακτηριστικά της περιοχής. Η λεκάνη της Μαύρης Θάλασσας ήταν δευτερεύουσας σημασίας για την ευρωπαϊκή κοινότητα κατά τη δεκαετία του 1990, καθώς επικεντρώθηκε στη σταθεροποίηση και την ενοποίηση των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης από τη Βαλτική έως τη Μαύρη Θάλασσα. Ωστόσο, στον 21^ο αιώνα, οι μεταβαλλόμενες παγκόσμιες και περιφερειακές ισορροπίες δημιούργησαν νέα πολιτικά διλήμματα και διλήμματα ασφάλειας για την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Οι παγκόσμιες και περιφερειακές δυνάμεις υποστήριζαν ολοένα και περισσότερο ανταγωνιστικές πολιτικές ατζέντες και ατζέντες ασφαλείας, οι οποίες, αν και κατά καιρούς έρχονταν σε αντίθεση μεταξύ τους, ήταν σαφώς αλληλένδετες. Μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001, οι ΗΠΑ αύξησαν τη συμμετοχή τους στην περιοχή, για παράδειγμα με νέα προγράμματα στη Γεωργία και την Ουκρανία. Αυτό συμβάδιζε με τις διαδικασίες διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του NATO και τις παγκόσμιες πολιτικές εξελίξεις. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις για τη δημιουργία ασφάλειας και σταθερότητας στην περιοχή, οδήγησαν σε ένταση και ανταγωνισμό μεταξύ των περιφερειακών παραγόντων. Στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας απέτυχε να αναπτύξει ένα όραμα ή δομή συνεργασίας για την ασφάλεια στην οποία οι περιφερειακοί παράγοντες θα ήταν οι κύριοι ενδιαφερόμενοι (Çelikpala, 2010, σελ. 7). Ως αποτέλεσμα, όλα τα είδη ζητημάτων ασφάλειας, που κυμαίνονται από την ενεργειακή ασφάλεια έως την υποβάθμιση του περιβάλλοντος και από την τρομοκρατία έως την παράνομη διακίνηση όπλων, ανθρώπων και ναρκωτικών, εξακολουθούν να παραμένουν άλυτα ως αποτέλεσμα του διεθνούς ανταγωνισμού (Çelikpala, 2010, σελ. 7; Heinrich Böll Foundation / WWF, 2013).

Πιο αναλυτικά, από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου δύο από τα χαρακτηριστικά της περιοχής έχουν αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία για την εν λόγω περιοχή. Το πρώτο είναι ότι η περιοχή που βρίσκεται μεταξύ Ανατολής και Δύσης απώλεσε την ασφάλεια της ψυχροπολεμικής περιόδου και η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης οδήγησε σε εντάσεις που είχε αφενός καταστείλει ο Ψυχρός

Πόλεμος, οι οποίες αφετέρου δεν έχουν επιλυθεί ακόμα και σήμερα. Τα αμφισβητούμενα σύνορα, οι μικτές εθνοτικές ομάδες, η αναγκαστική μετανάστευση, η οικονομική στέρηση, η εκτεταμένη ανεργία, τα αυταρχικά καθεστώτα και η κακή διακυβέρνηση, εξακολουθούν να αποτελούν κινδύνους για την περιφερειακή ασφάλεια. Η φτώχεια, η διαφθορά, το οργανωμένο έγκλημα και οι εδαφικές διεκδικήσεις, απειλούν να υπονομεύσουν τα υπάρχοντα καθεστώτα και την ισορροπία στην περιοχή. Το δεύτερο είναι ότι, ιστορικά, αρκετές αυτοκρατορίες ανταγωνίστηκαν προκειμένου να κυριαρχήσουν στην περιοχή (Βυζαντινή, Οθωμανική, Ρωσική). Οι γεωπολιτικές αλλαγές από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ωστόσο, οδήγησαν σε ένα εντελώς νέο καθεστώς στην ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, με τη δυνατότητα εγκαθίδρυσης μιας πραγματικά πλουραλιστικής διεθνούς ύπαρξης στην περιοχή για πρώτη φορά. Αυτό, σε συνδυασμό με την εμφάνιση περιφερειακών οργανισμών, που μπορούν να αντισταθμίσουν τις εγγενείς αδυναμίες των ευρύτερων διεθνών συλλογικών ρυθμίσεων ασφάλειας, δημιουργεί ελπίδες για μελλοντική συνεργασία και σταθερότητα στην περιοχή (Aydin, 2005, σελ. 258). Παράλληλα, όμως, αυτός ο πλουραλισμός συνδυασμένος με την ιστορία της περιοχής, ενδεχομένως να μειώνει σε σημαντικό βαθμό αυτές τις ελπίδες σταθερότητας και ασφάλειας.

Οι εκθέσεις από την Committee On The Civil Dimension Of Security του NATO και τους φορείς Heinrich Böll Foundation / WWF, τονίζουν πως η ασφάλεια και η σταθερότητα στην περιοχή απειλούνται από την κατάσταση στην Κριμαία, το Ντονμπάς (ανατολική Ουκρανία) και την Αμπχαζία (περιοχή στον Καύκασο), περιοχές με άμεση πρόσβαση στη Θάλασσα, προσθέτοντας ακόμα ότι ανεπίλυτες συγκρούσεις στην Υπερδνειστερία, τη Νότια Οσετία και το Ναγκόρνο Καραμπάχ επίσης εμποδίζουν τις προοπτικές σταθερότητας και συνεργατικής ανάπτυξης στην ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας (King, 2008, σελ. 13; Heinrich Böll Foundation / WWF, 2013, σελ. 39; Schmidt, 2017, σελ. 4). Αναφέρονται επίσης επιπρόσθετες προκλήσεις που υπάρχουν στην περιοχή, όπως επισημάνθηκαν εν μέρει και πρωτίτερα (Schmidt, 2017, σελ. 8, 13): α) η δημοκρατία δεν έχει βαθιές ρίζες στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Σε ορισμένα μέρη της περιοχής, η κατάσταση του κράτους δικαίου, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της καταπολέμησης της διαφθοράς έχουν επιδεινωθεί τα τελευταία χρόνια. Αυτό έχει αρνητικές συνέπειες για την περιφερειακή σταθερότητα και συνεργασία, β) η Μαύρη Θάλασσα έχει ιδιαίτερη

γεωπολιτική σημασία ως κόμβος διαμετακόμισης ενέργειας από την πλούσια σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο περιοχή της Κασπίας και τη Ρωσία, προς την Ευρώπη. Εκτιμάται επίσης, ότι η ίδια η Μαύρη Θάλασσα θα μπορούσε να έχει σημαντικά αποθέματα πετρελαίου και φυσικού αερίου. Ορισμένα κράτη της Μαύρης Θάλασσας σκοπεύουν να αξιοποιήσουν αυτούς τους πόρους (για παράδειγμα, η Ρουμανία σχεδιάζει να ξεκινήσει την παραγωγή υπεράκτιων αποθεμάτων φυσικού αερίου), γ) η Μαύρη Θάλασσα προσφέρει δυνητικά έναν άλλο δρόμο για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες προς την Ευρώπη, ενώ παράλληλα διευκολύνει το λαθρεμπόριο παράνομων ουσιών, δ) εκτός από τη διακίνηση προσώπων και ναρκωτικών, περιφερειακές οργανωμένες εγκληματικές συμμορίες μεταφέρουν παράνομα μέσω της περιοχής όπλα και πυρομαχικά, μη ασφαλές πυρηνικό υλικό και εμπλουτισμένο ουράνιο, ιδίως στη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και τη Γεωργία.

Ως εκ τούτου, τρεις είναι οι κύριοι παράγοντες που επηρεάζουν την ασφάλεια στην περιοχή. Η Ρωσία προσπαθεί να μειώσει την επιρροή της ΕΕ και των ΗΠΑ στην περιοχή και επιδιώκει να διατηρήσει τον δικό της ρόλο ως βασικού περιφερειακού παράγοντα για να σταματήσει ενεργειακά έργα ή στρατιωτικές συμμαχίες, που καθοδηγούνται από εξωτερικούς φορείς. Θέλει να αποτρέψει τη διεύρυνση του ΝΑΤΟ, καθώς και να καταστείλει φονταμενταλιστικά κινήματα. Οι ΗΠΑ και η ΕΕ έχουν διαφορετικούς, αλλά συμπληρωματικούς στόχους. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής των ΗΠΑ έχουν επικεντρωθεί στην προώθηση της δημοκρατίας και της οικονομίας της αγοράς και έχουν δώσει προτεραιότητα στα ενεργειακά ζητήματα και την επέκταση του ελεύθερου εμπορίου. Οι διμερείς δεσμοί των τοπικών κρατών στις ΗΠΑ και η προοπτική επέκτασης του ΝΑΤΟ, έχουν επιδεινώσει τις εντάσεις με τη Ρωσία. Ωστόσο, ο πόλεμος Ρωσίας-Γεωργίας έπληξε σοβαρά την αξιοπιστία των ΗΠΑ στην περιοχή. Από την άλλη πλευρά, η ανατολική διεύρυνση έχει αυξήσει το ενδιαφέρον και τη δραστηριότητα της ΕΕ στην περιοχή. Η ΕΕ έχει επιδιώξει διάφορες πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις και έχει διαμεσολαβήσει στην περίπτωση συγκρούσεων, αλλά ο αντίκτυπός της στην περιφερειακή ασφάλεια είναι περιορισμένος (Çelikpala, 2010, σελ. 5).

Στους ανωτέρω παράγοντες θα πρέπει να προστεθεί και η Τουρκία. Η ένταση που προκαλείται από μη περιφερειακούς παράγοντες είναι μια σοβαρή ανησυχία και προκαλεί ποικίλες αντιδράσεις από μέρους της Τουρκίας, οι προσπάθειες της οποίας

κατευθύνονται προς την ύπαρξη ασφάλειας στην περιοχή, θέτοντας πιθανώς το έδαφος για την ομαλοποίηση του ρόλου της Ρωσίας (Çelikrala, 2010, σελ. 5). Ο ρόλος της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας έχει μεταβληθεί με την πάροδο του χρόνου. Τον 15^ο - 17^ο αιώνα, η Μαύρη Θάλασσα θεωρούνταν το σημείο τομής των σημαντικότερων συγκοινωνιακών γραμμών που υποστήριζαν το εμπόριο μεταξύ γειτονικών χωρών. Οι τουρκικές αρχές σημείωσαν ότι η οθωμανική κυριαρχία σε ποταμούς όπως ο Τίγρης, ο Ευφράτης και οι κάτω ροές του Νείλου, του Δούναβη, του Δνείπερου, του Δνεϊστερου, του Δον και του Βόλγα εξασφάλιζαν αξιόπιστο έλεγχο σε παρακείμενες περιοχές και προωθούσαν την ανάπτυξη του εμπορίου. Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα η Μαύρη Θάλασσα κατέστη μία περιοχή άμεσης επαφής μεταξύ δύο αντιτιθέμενων στρατιωτικών-πολιτικών μπλοκ: του NATO και του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Ως αποτέλεσμα, στην Τουρκία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η Μαύρη Θάλασσα άρχισε να θεωρείται ως μια συνοριακή περιοχή δίπλα σε μια «εχθρική περικύκλωση». Από τη σκοπιά των Τούρκων πολιτικών, αυτό εμπόδισε την ανάπτυξη της ακτής της Μαύρης Θάλασσας, ο ρόλος της οποίας συνολικά υποτιμήθηκε για την οικονομία της Τουρκίας. Ιδιαίτερα εμφανής ήταν η μειωμένη αξιοποίηση των ποταμών της λεκάνης της Μαύρης Θάλασσας από τις τουρκικές εταιρείες. Ως αποτέλεσμα της μεταβαλλόμενης κατάστασης στην περιοχή κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1990 και του 2000, η Μαύρη Θάλασσα θεωρούνταν όλο και περισσότερο ως ένας ναυτιλιακός διάδρομος που θα παρείχε εναλλακτικούς δρόμους μεταφοράς και εμπορίου προς την Ανατολική και Βόρεια Ευρώπη, καθώς και προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία (Vasiliev, 2010, σελ. 1).

Ως αποτέλεσμα, στην τουρκική εξωτερική πολιτική η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας έγινε αντιληπτή πρώτα και κύρια ως κόμβος, όπου συνέκλιναν οι πιο ουσιαστικές γραμμές διανομής. Η ενεργός συμμετοχή της Τουρκίας στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας της Μαύρης Θάλασσας (Organization of the Black Sea Economic Cooperation - BSEC), που δημιουργήθηκε το 1999, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην υλοποίηση των σχεδίων εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Ωστόσο, την προηγούμενη δεκαετία ο συγκεκριμένος Οργανισμός δέχθηκε κριτική αφενός λόγω του ότι οι εσωτερικές συγκρούσεις εμποδίζουν την υλοποίηση φιλόδοξων έργων υποδομής, παρά τον σχεδιασμό κοινών έργων και σε πολλές χώρες μέλη (Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Γεωργία, Μολδαβία και Σερβία), και αφετέρου λόγω

του ότι ένας σημαντικός αριθμός μελών του δεν έχει έδαφος στην ακτή της Μαύρης Θάλασσας (Vasiliev, 2010, σελ. 2).

Όμως και οι ίδιες οι χώρες της Μαύρης Θάλασσας έχουν διαφορετικές προσεγγίσεις για την ασφάλεια. Οι απειλές για την περιφερειακή ασφάλεια είναι ποικίλες, συμπεριλαμβανομένων των συνεχιζόμενων και πιθανών στρατιωτικών συγκρούσεων μεταξύ κρατών, των εκτοπισμένων πληθυσμών και της τρομοκρατίας. Οι στρατιωτικές δαπάνες αυξάνονται και τα ζητήματα της ενεργειακής εξάρτησης και της ποικιλομορφίας του εφοδιασμού είναι ζωτικής σημασίας. Η έλλειψη συνεργασίας έχει δημιουργήσει ένα «κενό ασφαλείας», που επιδεινώνει τους παγκόσμιους και περιφερειακούς ανταγωνισμούς. Παρά την προώθηση της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου από την ΕΕ και τις ΗΠΑ, τα αυταρχικά στυλ διακυβέρνησης είναι κοινά σε όλη την περιοχή (Çelikpala, 2010, σελ. 5).

2.8 Επιχειρηματικό περιβάλλον και ΑΞΕ στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας

Η Μαύρη Θάλασσα είναι μια περιοχή ζωτικής σημασίας για τον ξένο επενδυτή. Εξετάζοντας έξι χώρες που συνορεύουν με αυτήν (Ρωσία, Ουκρανία, Γεωργία, Τουρκία, Ρουμανία, Βουλγαρία), ο Glivanos (2005) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Μαύρη Θάλασσα παρουσιάζει μεγάλες ευκαιρίες για ΑΞΕ. Η περιοχή είναι πλούσια σε φυσικούς πόρους, βρίσκεται στο σταυροδρόμι διαφορετικών ηπείρων και πολιτισμών και διαθέτει μεγάλη αναξιοποίητη εγχώρια αγορά. Αυτά τα στοιχεία σε συνδυασμό, δημιουργούν μια εξαιρετικά ελκυστική προοπτική για τις ΑΞΕ. Επιπλέον, η περιοχή διήλθε μία μεταβατική περίοδο μετά το τέλος της ΕΣΣΔ με κύριο χαρακτηριστικό τον μετασχηματισμό των πολιτικών, οικονομικών και νομικών θεσμών από ένα κομμουνιστικό σύστημα που λειτουργεί σε μια κυριαρχική οικονομία, σε μία πλουραλιστική δημοκρατία που ενθαρρύνει τον καπιταλισμό της αγοράς. Ωστόσο, ο συγγραφέας τονίζει πως αυτές οι ευκαιρίες δεν αξιοποιούνται όπως θα έπρεπε, κυρίως εξαιτίας των διοικητικών εμποδίων, αλλά και την έλλειψη ασφάλειας δικαίου και επιβολής της νομοθεσίας.

Σε μία παλαιότερη μελέτη, η Manoli (2005, σελ. 284-285) αναφέρει ότι οι ΑΞΕ στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας είναι οι χαμηλότερες στην Ευρώπη, αντανakλώντας την οικονομική αστάθεια και την πολιτική αβεβαιότητα. Όσον αφορά την υποπεριφερειακή ολοκλήρωση, αυτό αποτελεί σημαντικό μειονέκτημα, καθώς

διατηρεί την τοπική οικονομία στερημένη από τον κύριο παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης και αλλαγής, που είναι το κεφάλαιο. Μια ανάλυση της κατεύθυνσης των ΑΞΕ, καταδεικνύει ότι οι ΑΞΕ επικεντρώνονται σε μεγάλο βαθμό στο τρίγωνο των κρατών της Ρωσίας, της Τουρκίας και της Ελλάδας που απορροφούν μαζί περισσότερα από τα δύο τρίτα των συνολικών εισροών ΑΞΕ της υποπεριοχής. Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι ροές κεφαλαίων μεταξύ αυτών των τριών κρατών είναι χαμηλές, εξάγεται το συμπέρασμα ότι το διεθνές κεφάλαιο μέσω των ΑΞΕ προσελκύεται από ευκαιρίες στην εθνική και όχι στην περιφερειακή αγορά. Το μεγαλύτερο μέρος του εισερχόμενου κεφαλαίου προέρχεται από ανεπτυγμένες χώρες, καθώς οι γειτονικές μεταβατικές οικονομίες χαρακτηρίζονται από αστάθεια, ασταθή νομίσιμα και έλλειψη ιδίων κεφαλαίων. Οι χώρες της ΕΕ αντιπροσωπεύουν σημαντικό μέρος του ξένου κεφαλαίου στις χώρες της περιοχής. Συνολικά, η συγγραφέας καταλήγει στο ότι, παρά την πρόοδο που σημείωσαν οι χώρες αυτής της περιοχής, όσον αφορά στην ανάπτυξη νομοθεσίας που σχετίζεται με τις ΑΞΕ και την απελευθέρωση, δεν κατάφεραν να προσελκύσουν ΑΞΕ, κυρίως λόγω του ελλιπούς νομοθετικού πλαισίου προκειμένου να διευκολυνθούν και να προωθηθούν οι εισροές ΑΞΕ.

Σε έκθεση του CSIS New European Democracies Project (2007), αναφέρονται συγκεκριμένες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Οι εν λόγω προκλήσεις διακρίνονται μεταξύ δύο βασικών κατηγοριών: α) οικονομικές προκλήσεις, β) προκλήσεις ασφαλείας.

2.8.1 Οικονομικές προκλήσεις

α) Κράτος δικαίου: είναι ο σημαντικότερος περιορισμός της οικονομικής ανάπτυξης που επηρεάζει έμμεσα όλους τους άλλους παράγοντες. Πολλές νομοθετικές προσπάθειες έχουν καταβληθεί από τις κυβερνήσεις για την προώθηση του κράτους δικαίου, αλλά η ταχύτητα της οικονομικής μεταρρύθμισης έχει αναδείξει την περιορισμένη ικανότητα του δικαστικού σώματος και της διοίκησης να προσαρμόσουν και να εφαρμόσουν τους νέους νόμους. Για παράδειγμα, χώρες όπως η Βουλγαρία και η Ρουμανία έχουν γνωρίσει ταχεία ανάπτυξη στους κλάδους της πληροφορικής και της υψηλής τεχνολογίας, αλλά έχουν φτωχό ιστορικό στην προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας. Τα στατιστικά στοιχεία για τις ΑΞΕ δείχνουν ότι υπήρξε μεγάλη ροή διεθνών κεφαλαίων στην περιοχή της Μαύρης

Θάλασσας. Εκτός από ένα σχετικά φθηνό εργατικό δυναμικό και έναν μορφωμένο πληθυσμό, η περιοχή είναι ελκυστική για τους επενδυτές, επειδή είναι ένα καλό σημείο εκκίνησης για νέες αγορές. Ωστόσο, για να συνεχιστεί αυτή η τάση, απαιτείται αποτελεσματικό κράτος δικαίου για να εξασφαλιστεί η εμπιστοσύνη και να δημιουργηθεί ένα φιλικό περιβάλλον για τους επενδυτές.

β) Διαφθορά: Τα υψηλά επίπεδα διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση και το δικαστικό σώμα, παραμένουν πρωταρχικό μέλημα για τις επιχειρήσεις που αναζητούν ένα δίκαιο και προβλέψιμο οικονομικό κλίμα.

γ) Πολιτική: Υπάρχουν λαϊκιστικές και εθνικιστικές τάσεις στις χώρες της Μαύρης Θάλασσας, που επηρεάζουν τη συνέχεια των οικονομικών μεταρρυθμίσεων, τον ρυθμό ανάπτυξης και τον βαθμό ανοίγματος στις ΑΞΕ.

δ) Ισοζύγιο πληρωμών: Τα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών όλων των χωρών της Μαύρης Θάλασσας αυξάνονται, γεγονός που ενδέχεται να επηρεάσει τις οικονομίες τους μακροπρόθεσμα.

ε) Εξαρτημένες από τη γεωργία οικονομίες: Η γεωργία αποτελεί σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα του ΑΕΠ των χωρών της Μαύρης Θάλασσα. Μία οικονομία εξαρτημένη από την αγροτική ανάπτυξη μπορεί να εμποδίσει την περαιτέρω ανάπτυξή της.

στ) Συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου: η περιφερειακή συνεργασία στο εμπόριο συχνά παρεμποδίζεται από προστατευτικές εθνικές πολιτικές. Οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των χωρών της Μαύρης Θάλασσας διεξάγονται κυρίως σε ad hoc διμερή βάση. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία είναι οι μόνες χώρες που έχουν υπογράψει τη διευρυμένη Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου της Κεντρικής Ευρώπης (CEFTA). Υπάρχει έντονη ανάγκη να προωθηθούν οι συμφωνίες ελεύθερων συναλλαγών και να διευκολυνθεί η συνεργασία, η οποία θα τονώσει όλες τις οικονομίες της περιοχής.

ζ) Ενέργεια: οι οικονομίες της Μαύρης Θάλασσας εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το ρωσικό φυσικό αέριο και πετρέλαιο. Αυτό, όμως, ενισχύει την εξάρτηση και όχι την οικονομική ανάπτυξη. Ως εκ τούτου, οι χώρες της περιοχής παραμένουν οικονομικά ευάλωτες στη Ρωσία ως «ενεργειακή υπερδύναμη». Υπό αυτές τις συνθήκες, οι προσπάθειες εξασφάλισης πλήρους πολιτικής ανεξαρτησίας

από τη Μόσχα, μπορεί να οδηγήσουν σε ζημιές στις εθνικές οικονομίες, καθώς η Ρωσία μπορεί να επιβάλει οικονομικές κυρώσεις. Η ενεργειακή διαφοροποίηση αποτελεί μείζονα πρόκληση στην περιοχή. Η εύρεση νέων οδών για τη μεταφορά πετρελαίου της Κασπίας μέσω της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας, θα βοηθήσει την περιοχή να αναπτυχθεί οικονομικά, ενώ θα μειώσει την εξάρτηση της Ευρώπης από τη ρωσική ενέργεια. Προς αυτήν την κατεύθυνση απαιτείται οικονομική στήριξη και επενδύσεις για συγκεκριμένα έργα και για την ανάπτυξη ενεργειακών υποδομών.

η) Υποδομές: υπάρχει ανεπαρκής ετοιμότητα να εκμεταλλευθούν οι ενεργειακοί πόροι της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας, αλλά και να βελτιωθούν οι υποδομές ενέργειας, τηλεπικοινωνιών και μεταφορών της περιοχής. Ενώ από τη μία πλευρά οι ΑΞΕ μπορούν να χρηματοδοτήσουν την ανάπτυξη αυτών των υποδομών, οι κακές υποδομές στην ουσία υπονομεύουν την προσέλκυση ΑΞΕ.

2.8.2 Προκλήσεις ασφαλείας

α) Συγκρούσεις που εμμένουν στην περιοχή: Είναι η κύρια πηγή αστάθειας και η μεγαλύτερη απειλή για την ασφάλεια στην περιοχή. Η Γεωργία, η Μολδαβία, η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν δεν μπορούν να προχωρήσουν προς τις ευρωατλαντικές δομές, χωρίς να επιλύσουν τις αυτονομιστικές συγκρούσεις εντός των συνόρων τους, οι οποίες αμφισβητούν την εδαφική ακεραιότητα και την πολιτική σταθερότητα. Αυτές οι συγκρούσεις απειλούν επίσης την οικονομική ακεραιότητα και απόδοση. Περαιτέρω, η παρουσία ρωσικών στρατευμάτων στη Μολδαβία και τη Γεωργία, αντιπροσωπεύει σημαντικό κίνδυνο ασφαλείας και για τα κράτη, τα οποία φοβούνται τη διχοτόμηση και την προσάρτηση από τη Ρωσική Ομοσπονδία. Οι εν λόγω συγκρούσεις απειλούν την κρατική ακεραιότητα και ασφάλεια της ευρύτερης περιοχής.

β) Θαλάσσιος τομέας και ασφάλεια συνόρων: Ως σημαντικό σταυροδρόμι του εμπορίου, η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας προσφέρει πολλές ευκαιρίες για περιφερειακή συνεργασία. Ωστόσο, η τοποθεσία διευκολύνει παράλληλα το παράνομο εμπόριο μεταναστών, όπλων και ναρκωτικών. Τέτοιες απειλές δεν πρέπει να υποτιμώνται, καθώς τροφοδοτούν πολιτικά και τρομοκρατικά κινήματα και διαταράσσουν τις περιφερειακές οικονομίες. Η ασφάλεια των συνόρων στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας γίνεται εξαιρετικά σημαντική για την Ευρώπη συνολικά.

γ) Ευρωατλαντικές προοπτικές: Τα σχέδια δράσης του NATO είχαν θετικό αντίκτυπο στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Ωστόσο, η Ρωσία ως ενεργειακή υπερδύναμη γίνεται πιο δυναμική, πιο αυταρχική, πιο ανταγωνιστική και λιγότερο συνεργάσιμη. Οι χώρες της Μαύρης Θάλασσας, που δεν είναι μέλη του NATO, παραμένουν ευάλωτες σε αποσχιστικές συγκρούσεις και ρωσική αποσταθεροποίηση, ειδικά μέσω της ενεργειακής εξάρτησης. Για άλλες χώρες, όπως η Τουρκία, το κενό ασφαλείας από την ΕΕ θέτει σε κίνδυνο τις μεταρρυθμίσεις και αυξάνει τη δημοτικότητα των ισλαμιστικών δυνάμεων.

δ) Ρύπανση και περιβαλλοντική υποβάθμιση: Οι περιβαλλοντικές ανησυχίες είναι ένας σημαντικός λόγος για τη διαφοροποίηση των πηγών ενέργειας και των υποδομών. Οι νέοι αγωγοί που παρακάμπτον τον Βόσπορο θα συμβάλουν στην ενίσχυση της περιβαλλοντικής ασφάλειας, καθώς και στην πολιτική και οικονομική ανάπτυξη.

Ο Kbiltsetskhlashvili (2010, σελ. 35) εξέτασε τον ρόλο και τη σημασία των ΑΞΕ στη Γεωργία μετά τη μεταβατική περίοδο και τον αντίκτυπό τους στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, αναλύοντας παράλληλα τους τρόπους προσέλκυσης των ΑΞΕ. Επικεντρώνεται στην αποτελεσματικότητα του επενδυτικού κλίματος στη Γεωργία μετά τη μεταβατική περίοδο και στην ανάλυση των αποτελεσμάτων της παγκόσμιας κρίσης στις επενδύσεις της Γεωργίας. Καταλήγει στο συμπέρασμα πως, παρά τη βελτίωση του επενδυτικού κλίματος στη Γεωργία και το γεγονός πως αύξηση των ΑΞΕ οδηγεί σε αύξηση του ΑΕΠ, εξακολουθούν να υπάρχουν ορισμένα επίμονα προβλήματα που σχετίζονται με το αυξημένο επίπεδο φτώχειας και το χαμηλό επίπεδο ευημερίας των πολιτών, αλλά και με το γενικότερο επενδυτικό περιβάλλον, όπως πολιτικό κλίμα, φορολογικό καθεστώς, προστασία των επενδυτών. Σε μία συνολική αποτίμηση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, ο Gavras (2010) παραθέτει τα εξής στοιχεία:

α) Μείωση του κινδύνου των χωρών που σχετίζεται άμεσα με τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος.

β) Μείωση του οικονομικού χάσματος της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας με την Ευρώπη και τη Βαλτική.

γ) Βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος που αντανακλάται εν μέρει στις αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας των κρατών. Αυτό αποτελεί ένδειξη αυξανόμενης ωριμότητας και οικονομικής προόδου, καθώς τέτοιες αξιολογήσεις τους επιτρέπουν να αντλούν δάνεια στις διεθνείς κεφαλαιαγορές και να θέτουν σημεία αναφοράς για την ανάπτυξη των εγχώριων χρηματοπιστωτικών αγορών.

δ) Υπάρχει μια ιεραρχία πρόσβασης στη χρηματοδότηση, που βασίζεται στις αντιλήψεις για τον κίνδυνο από μέρους της κάθε χώρας, η οποίες καθορίζονται από έναν συνδυασμό αξιολογήσεων πιστοληπτικής ικανότητας, επιπέδων ανάπτυξης και γενικού οικονομικού μεγέθους. Ο αυξημένος ανταγωνισμός για οικονομικούς πόρους είχε ως αποτέλεσμα υψηλότερα επιτόκια για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας, που συνεπάγεται αυτόματα υψηλότερο κόστος.

ε) Οι αγορές των χωρών της Μαύρης Θάλασσας είναι δυσλειτουργικές και αποστρέφονται τον κίνδυνο, με δυσανάλογα υψηλά spread. Οι χώρες της Μαύρης Θάλασσας δεν είναι συνολικά σε θέση να υιοθετήσουν μέτρα που έχουν σχεδιαστεί για να ενθαρρύνουν τους δανειστές να επιστρέψουν στην αγορά. Οι οικονομίες τους είναι πολύ μικρές, τα νομίσματά τους δεν έχουν καθεστώς αποθεματικού νομίσματος και ως εκ τούτου δεν είναι σε θέση να εισφέρουν επαρκή ρευστότητα στο χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Η μελέτη των Lu et al. (2020) εξέτασε τη σημασία των φυσικών πόρων, της οικονομικής ελευθερίας και της θαλάσσιας πρόσβασης για την προσέλκυση εισροών ΑΞΕ στην Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών (CIS) - που περιλαμβάνει και χώρες της Μαύρης Θάλασσας - από το 1998 έως το 2017. Τα ευρήματα της μελέτης αυτής κατέδειξαν ότι οι φυσικοί πόροι, η οικονομική ελευθερία και η πρόσβαση στη θάλασσα είναι ισχυροί και κρίσιμοι παράγοντες που επηρεάζουν τις αποφάσεις για ΑΞΕ στην περιοχή. Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα υποδηλώνουν ότι το αυξημένο συγκριτικό πλεονέκτημα στο πετρέλαιο, η υψηλότερη οικονομική ελευθερία που χαρακτηρίζεται από το αυξημένο μέγεθος της κυβέρνησης και τις ανοιχτές αγορές και οι εδαφικές ακτές έχουν στατιστικά σημαντική και θετική επίδραση στις εισροές ΑΞΕ. Διαπιστώθηκε επίσης ότι η άμεση πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα και την Κασπία Θάλασσα παρέχει ένα σημαντικό γεωγραφικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στο Αζερμπαϊτζάν, το Καζακστάν, τη Γεωργία, τη

Ρωσία, το Τουρκμενιστάν και την Ουκρανία για την προσέλκυση εισροών ΑΞΕ σε σύγκριση με άλλες χώρες της Κοινοπολιτείας.

Τέλος, η μελέτη των Donlagić και Moskalenko (2020, σελ. 157) στόχευε να εξετάσει εάν και πώς οι μακροοικονομικοί καθοριστικοί παράγοντες θα μπορούσαν να επηρεάσουν το περιβάλλον, όσον αφορά τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Στο πλαίσιο αυτό, οι συγγραφείς τονίζουν ότι οι εισροές ΑΞΕ θα μπορούσαν να παράσχουν τους απαραίτητους πόρους που μειώνουν τη ρύπανση και δημιουργούν καλύτερες συνθήκες για τους εργαζόμενους και τους πολίτες. Από την άλλη πλευρά, όμως, οι ΑΞΕ δεν κατευθύνονται σε οικονομίες με αυστηρή περιβαλλοντική νομοθεσία. Κατά συνέπεια, υπόθεση «pollution haven» στην πολιτική των χωρών για την προσέλκυση ΑΞΕ δεν αποδεικνύεται, λαμβάνοντας υπόψη την αυστηρότερη περιβαλλοντική νομοθεσία υψηλών προδιαγραφών στις χώρες της ΕΕ, παράλληλα με την αύξηση των κατά κεφαλήν εκπομπών αερίων. Έτσι, ενώ οι εισροές ΑΞΕ έχουν αντίκτυπο στο περιβάλλον, περιορίζεται σοβαρά από άλλους πιο σημαντικούς καθοριστικούς παράγοντες, όπως η περιβαλλοντική νομοθεσία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ - ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Η παρούσα έρευνα χρησιμοποίησε δευτερογενή δεδομένα και πιο συγκεκριμένα, δεδομένα που αφορούν την εισροή ΑΞΕ στις χώρες της Μαύρης Θάλασσας και δεδομένα σχετικά με το επιχειρηματικό περιβάλλον αυτών των χωρών. Οι χώρες της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας που εξετάζονται σε αυτήν την εργασία είναι: Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Βουλγαρία, Γεωργία, Ελλάδα, Μολδαβία, Ουκρανία, Ρουμανία, Ρωσία και Τουρκία.

Τα δεδομένα για την εισροή των ΑΞΕ αντλήθηκαν από τις ετήσιες εκθέσεις “World Investment Report” του οργανισμού United Nations Conference On Trade And Development (UNCTAD). Τα ποσά εκφράζονται σε εκατομμύρια δολάρια. Το επιχειρηματικό περιβάλλον αξιολογήθηκε μέσω του δείκτη Ease of Doing Business (EDB). Τα δεδομένα για τον δείκτη EDB αντλήθηκαν από τις αντίστοιχες ετήσιες εκθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας. Η περίοδος που εξετάστηκε είναι τα έτη 2010-2020.

Ο δείκτης Doing Business βασίζεται στην αρχή ότι η οικονομική δραστηριότητα αντλεί οφέλη από συγκεκριμένους κανόνες, οι οποίοι προστατεύουν τους συμβατικούς εταίρους από καταχρήσεις και αυθαιρεσίες, προσδιορίζουν δικαιώματα ιδιοκτησίας, επιτρέπουν εθελοντικές ανταλλαγές μεταξύ οικονομικών παραγόντων και διευκολύνουν τις μεταξύ τους επιλύσεις διαφορών. Η διαφάνεια και η προσβασιμότητα σε αυτούς τους κανόνες, τους καθιστούν εξαιρετικά αποτελεσματικούς για τη διευκόλυνση των ενδιαφερομένων. Ταυτόχρονα, δημιουργείται ένα περιβάλλον φιλικό προς την έναρξη επιχειρήσεων στη βάση της καινοτομίας, αλλά και προς τις επενδύσεις και την περαιτέρω ανάπτυξη παραγωγικών εταιρειών. Σε αυτό το πλαίσιο έμφαση δίνεται στις κυβερνητικές πολιτικές και το πώς αυτές επιδρούν στις επιχειρήσεις. Απώτερος στόχος του δείκτη είναι να προσδιοριστούν τομείς που χρήζουν μεταρρυθμίσεων, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα διαφανές και αποτελεσματικό επιχειρηματικό περιβάλλον (The World Bank, 2020, σελ. 18). Για αυτόν τον λόγο, ο δείκτης καλύπτει συνολικά δώδεκα τομείς (διαστάσεις του ρυθμιστικού περιβάλλοντος). Οι δέκα εξ’ αυτών: η έναρξη μιας επιχείρησης, η ενασχόληση με οικοδομικές άδειες, η απόκτηση ηλεκτρικού ρεύματος, η εγγραφή ιδιοκτησίας, η απόκτηση πιστώσεων, η προστασία των μειοψηφικών επενδυτών, η πληρωμή φόρων, η διασυνοριακή διαπραγμάτευση, η επιβολή

συμβάσεων και η επίλυση της αφερεγγυότητας - περιλαμβάνονται στο σκορ ευκολίας επιχειρηματικής δραστηριότητας και κατάταξης επιχειρηματικής δραστηριότητας (Πίνακας 3.1). Ο δείκτης Doing Business μετρά επίσης ρυθμίσεις για την απασχόληση εργαζομένων και τις συμβάσεις με την κυβέρνηση, οι οποίες δεν περιλαμβάνονται στη βαθμολογία και την κατάταξη της ευκολίας επιχειρηματικής δραστηριότητας (The World Bank, 2020, σελ. 18). Οι εν λόγω τομείς αφορούν σε μικρές και μεσαίες εγχώριες επιχειρήσεις στη μεγαλύτερη επιχειρηματική πόλη μιας οικονομίας. Ο δείκτης χρησιμοποιεί τυποποιημένες περιπτωσιολογικές μελέτες για να παρέχει αντικειμενικά, ποσοτικά μέτρα που μπορούν να συγκριθούν μεταξύ τους και που αφορούν 190 οικονομίες. Επιπλέον, για έντεκα οικονομίες καλύπτεται μια δεύτερη πόλη (The World Bank, 2020, σελ. 17).

ΔΕΙΚΤΗΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
Έναρξη επιχείρησης	Διαδικασίες, χρόνος, κόστος και ελάχιστο καταβεβλημένο κεφάλαιο για την έναρξη μιας εταιρείας περιορισμένης ευθύνης
Διαχείριση οικοδομικών αδειών	Διαδικασίες, χρόνος και κόστος για την ολοκλήρωση όλων των διατυπώσεων για την κατασκευή μιας αποθήκης και τους μηχανισμούς ποιοτικού ελέγχου και ασφάλειας στο σύστημα αδειοδότησης κατασκευής
Απόκτηση ηλεκτρικής ενέργειας	Διαδικασίες, χρόνος και κόστος σύνδεσης στο ηλεκτρικό δίκτυο. Αναφέρεται επίσης στην αξιοπιστία της παροχής ηλεκτρικής ενέργειας και τη διαφάνεια των τιμολογίων
Εγγραφή ιδιοκτησίας	Διαδικασίες, χρόνος και κόστος για τη μεταβίβαση ακινήτου και την ποιότητα του συστήματος διαχείρισης γης
Απόκτηση πιστώσεων	Νόμοι περί κινητών εξασφαλίσεων και συστήματα πιστωτικών πληροφοριών

Προστασία των μειοψηφικών επενδυτών	Δικαιώματα μετόχων μειοψηφίας στις συναλλαγές με συνδεδεμένα μέρη και στην εταιρική διακυβέρνηση
Πληρωμή φόρων	Πληρωμές, χρόνος και συνολικός φόρος και συντελεστής εισφοράς για μια επιχείρηση έτσι ώστε να συμμορφώνεται με όλους τους φορολογικούς κανονισμούς καθώς και με τις διαδικασίες μετά την πληρωμή αυτών των φόρων
Διασυνοριακές συναλλαγές	Χρόνος και κόστος για την εξαγωγή του προϊόντος συγκριτικού πλεονεκτήματος και την εισαγωγή προϊόντων παραγωγικής διαδικασίας
Εκτέλεση συμβάσεων	Χρόνος και κόστος για την επίλυση μιας εμπορικής διαφοράς και ποιότητα των δικαστικών διαδικασιών για τα δύο φύλα
Επίλυση της αφερεγγυότητας	Χρόνος, κόστος, αποτέλεσμα και ποσοστό ανάκτησης για μια εμπορική αφερεγγυότητα και η ισχύς του νομικού πλαισίου για την αφερεγγυότητα
Απασχόληση εργαζομένων	Ευελιξία στις ρυθμίσεις περί απασχόλησης
Δημόσιες συμβάσεις	Διαδικασίες και χρόνος συμμετοχής και σύναψης σύμβασης έργων μέσω δημόσιων συμβάσεων και του κανονιστικού πλαισίου για τις δημόσιες συμβάσεις

Πίνακας 3.1: Τομείς που περιλαμβάνονται στο δείκτη Doing Business

Πηγή: The World Bank, 2020, σελ. 19

Η αξιολόγηση μέσω του συγκεκριμένου δείκτη αφορά αφενός την κατάταξη των χωρών την υπό εξέταση περίοδο, καθώς και το συνολικό σκορ του δείκτη. Στην πρώτη περίπτωση (κατάταξη), οι οικονομίες κατατάσσονται με βάση την ευκολία

επιχειρηματικής δραστηριότητας, από το 1 έως το 190. Η υψηλή ευκολία κατάταξης επιχειρηματικής δραστηριότητας, σημαίνει ότι το ρυθμιστικό περιβάλλον είναι πιο ευνοϊκό για την έναρξη και τη λειτουργία μιας τοπικής εταιρείας. Οι βαθμολογίες καθορίζονται με ταξινόμηση των συνολικών βαθμολογιών σε 10 θέματα, το καθένα από τα οποία αποτελείται από πολλούς δείκτες, δίνοντας ίση βαρύτητα σε κάθε ένα θέμα. Οι κατατάξεις για όλες τις οικονομίες συγκρίνονται με τον Μάιο του προηγούμενου έτους (The World Bank, 2021).

Στη δεύτερη περίπτωση (σκορ), η βαθμολογία στην ευκολία της επιχειρηματικής δραστηριότητας βοηθά στην αξιολόγηση επιπέδου της ρυθμιστικής απόδοσης στο πέρασμα του χρόνου. Καταγράφει το χάσμα κάθε οικονομίας από τις καλύτερες ρυθμιστικές επιδόσεις που παρατηρήθηκαν σε κάθε έναν από τους δείκτες σε όλες τις οικονομίες στο δείγμα Doing Business από το 2005. Μπορεί κανείς να δει το χάσμα μεταξύ των επιδόσεων μιας συγκεκριμένης οικονομίας και της καλύτερης απόδοσης ανά πάσα στιγμή και να αξιολογήσει την απόλυτη αλλαγή στο ρυθμιστικό πλαίσιο της οικονομίας με την πάροδο του χρόνου, όπως μετράται από το Doing Business. Η βαθμολογία της ευκολίας επιχειρηματικής δραστηριότητας μιας οικονομίας αντικατοπτρίζεται σε μια κλίμακα από το 0 έως το 100, όπου το 0 αντιπροσωπεύει τη χαμηλότερη και το 100 την καλύτερη απόδοση (The World Bank, 2021α).

Αυτό που θα πρέπει να τονιστεί είναι πως η μεθοδολογία για το σκορ του δείκτη EDB έχει αναθεωρηθεί από το 2014 και έπειτα. Ως εκ τούτου, τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία και αφορούν το σκορ για την περίοδο 2010-2013 βασίζονται στη μεθοδολογία DB10-14, το σκορ για το έτος 2014 βασίζεται στη μεθοδολογία DB15, το σκορ για το έτος 2015 βασίζεται στη μεθοδολογία DB16, ενώ το σκορ για την περίοδο 2016-2021 βασίζεται στη μεθοδολογία DB17-19. Ωστόσο, συναντώνται και άλλες πηγές με επαναυπολογισμό τιμών του δείκτη για ορισμένα έτη.

Η μεθοδολογία Doing Business έχει σχεδιαστεί ώστε να είναι εύκολη η συγκριτική αξιολόγηση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, δηλαδή πώς αυτά τα χαρακτηριστικά (τομείς) εφαρμόζονται από τις κυβερνήσεις και πώς αντιμετωπίζονται από τις ιδιωτικές εταιρείες. Η διασφάλιση της συγκρισιμότητας των δεδομένων σε ένα παγκόσμιο σύνολο οικονομιών αποτελεί

κεντρικό στοιχείο για τους δείκτες Doing Business, οι οποίοι αναπτύσσονται χρησιμοποιώντας τυποποιημένα σενάρια περιπτώσεων με συγκεκριμένες παραδοχές. Αν και η συλλογή δεδομένων σε καθεμία από τις 190 οικονομίες, που καλύπτονται από το Doing Business, είναι αδύνατη, όπου οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής ενδιαφέρονται να παράγουν δεδομένα σε τοπικό επίπεδο, πέρα από τη μεγαλύτερη επιχειρηματική πόλη και να διδαχθούν από τοπικές καλές πρακτικές, η εν λόγω μεθοδολογία Doing Business έχει προβεί και στη δημοσίευση υποεθνικών μελετών. Επιπρόσθετα, ξεκινώντας από το Doing Business 2015, η κάλυψη επεκτάθηκε στη δεύτερη μεγαλύτερη πόλη σε οικονομίες με πληθυσμό άνω των 100 εκατομμυρίων (από το 2013 και εξής) (The World Bank, 2020, σελ. 21).

Ένας μεγάλος περιορισμός, όμως, του συγκεκριμένου δείκτη είναι ότι πολλοί σημαντικοί τομείς πολιτικής δεν καλύπτονται, ενώ ακόμη και στους τομείς που μετρώνται, το πεδίο εφαρμογής δεν είναι ευρύ. Έτσι, ο δείκτης Doing Business δεν μετρά το πλήρες φάσμα παραγόντων, πολιτικών και θεσμών που επηρεάζουν την ποιότητα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος μιας οικονομίας ή την εθνική ανταγωνιστικότητά της. Δεν καταγράφει, για παράδειγμα, πτυχές της μακροοικονομικής σταθερότητας, της ανάπτυξης του χρηματοπιστωτικού συστήματος, του μεγέθους της αγοράς, της συχνότητας δωροδοκίας και της διαφθοράς ή της ποιότητας του εργατικού δυναμικού (The World Bank, 2020, σελ. 22).

Για τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το στατικό πακέτο SPSS 21 (Statistical Package for Social Sciences). Η ανάλυση βασίστηκε στην περιγραφική στατιστική, καθώς και στη διεξαγωγή συσχετίσεων και παλινδρομήσεων. Πιο αναλυτικά, η περιγραφική στατιστική χρησιμοποιήθηκε για την εξαγωγή των περιγραφικών μέτρων (μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις) των δεδομένων. Η συσχέτιση χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να διερευνηθεί αν υπάρχει σχέση μεταξύ των ΑΞΕ και του δείκτη EDB. Τέλος, η παλινδρόμηση διεξήχθη προκειμένου να εξεταστεί αν οι ΑΞΕ αποτελούν προσδιοριστικό παράγοντα του δείκτη EDB και το αντίστροφο, όπως αναλυτικά παρουσιάζεται στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

4.1 Αποτελέσματα ανάλυσης ΑΞΕ

Στον Πίνακα 4.1, που ακολουθεί, αποτυπώνονται οι εισροές ΑΞΕ στις χώρες της Μαύρης Θάλασσας για την περίοδο αξιολόγησης 2010-2020, για την οποία έχουν ληφθεί οι αντίστοιχες τιμές (χρονοσειρά). Όπως προαναφέρθηκε, και για την αποφυγή επαναλήψεων στους ακολουθούντες πίνακες, οι τιμές των εισροών ΑΞΕ αφορούν εκατομμύρια δολάρια.

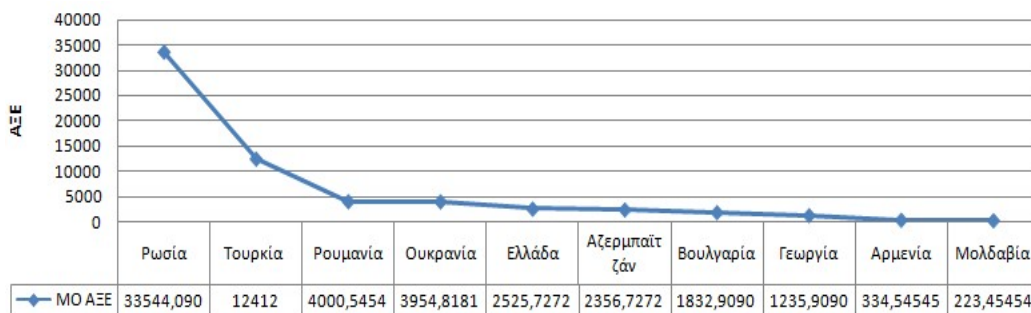
Παρατηρείται πως υπάρχει μεγάλη εισροή ΑΞΕ στη Ρωσία και την Τουρκία καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο. Σημαντική μείωση εντοπίζεται όμως για το έτος 2020 για το σύνολο των χωρών, κάτι που ενδεχομένως να αντανακλά τις επιπτώσεις της υφιστάμενης υγειονομικής κρίσης εξαιτίας της πανδημίας Covid-19.

ΧΩΡΑ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Αζερμπαϊτζάν	563	1465	2005	2632	4430	4048	4500	2867	1403	1504	507
Αρμενία	529	515	489	370	383	184	334	251	254	254	117
Βουλγαρία	1549	2945	1697	1837	1777	2217	1040	1814	1143	1717	2426
Γεωργία	814	1048	911	949	1279	1729	1653	1978	1306	1311	617
Ελλάδα	330	1144	1740	2817	1670	1268	2765	3485	3973	5019	3572
Μολδαβία	208	288	195	243	201	237	84	152	292	503	55
Ουκρανία	6495	7207	8401	4499	410	-458	3810	3692	4455	5860	-868
Ρουμανία	3041	2363	3199	3601	3211	3840	5000	5419	6219	5791	2322
Ρωσία	43168	55084	50588	69219	20958	11858	37176	25954	13228	32076	9676
Τουρκία	9086	16142	13284	12284	12134	18976	13651	10965	12840	9290	7880

Πίνακας 4.1: Εισροές ΑΞΕ στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, 2010-2020

Πηγή: UNCTAD, 2016, 2021

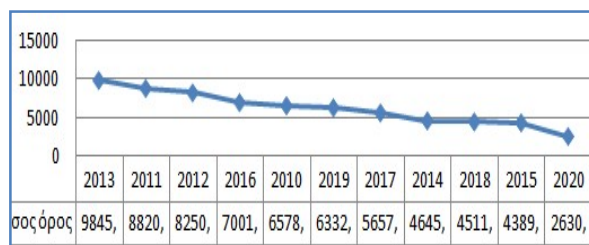
Ο Πίνακας 4.2 απεικονίζει τον μέσο όρο των εισροών ΑΞΕ στις χώρες της Μαύρης Θάλασσας συνολικά για την εξεταζόμενη περίοδο. Η Ρωσία, η Τουρκία και έπειτα η Ουκρανία και η Ρουμανία έχουν τις περισσότερες εισροές ΑΞΕ, σε αντίθεση με την Αρμενία και τη Μολδαβία που έχουν τα χαμηλότερα επίπεδα ανάμεσα στις υπό εξέταση χώρες. Η μορφή της καμπύλης αποτυπώνει χαρακτηριστικά το μέγεθος του εύρους των διαφορών.

Πίνακας 4.2: Μέσος όρος εισροών ΑΞΕ ανά χώρα, την περίοδο 2010-2020 και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη

Ο Πίνακας 4.3 απεικονίζει τον μέσο όρο των εισροών ΑΞΕ για το σύνολο των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, ανά έτος για την εξεταζόμενη περίοδο. Ταξινομώντας τις τιμές, υψηλότερος μέσος όρος παρατηρείται το έτος 2013, ακολουθούμενος από μία μεγάλη μείωση την περίοδο 2014-2015, η οποία επανεμφανίζεται το 2018, ενώ το 2020 είναι το έτος του χαμηλότερου ΜΟ, αντανακλώντας τις επιπτώσεις της πανδημίας.

Έτος	Μέσος όρος εισροών ΑΞΕ
2010	6578,3
2011	8820,1
2012	8250,9
2013	9845,1
2014	4645,3
2015	4389,9
2016	7001,3
2017	5657,7
2018	4511,3
2019	6332,5
2020	2630,4

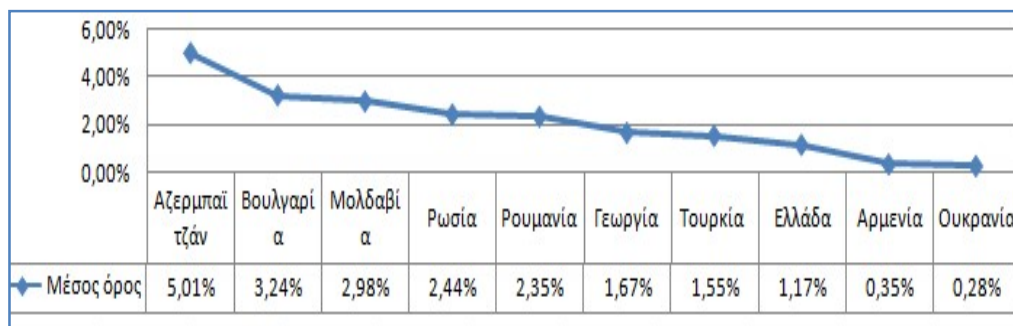
Πίνακας 4.3: Μέσος όρος εισροών ΑΞΕ ανά έτος σε όλη την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη

Οι ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περίοδο 2010-2019 (λόγω έλλειψης στοιχείων ΑΕΠ για το έτος 2020), απεικονίζονται στον ακόλουθο Πίνακα 4.4. Εκτός της Ουκρανίας και της Αρμενίας, σε όλες τις άλλες χώρες, οι ΑΞΕ αποτελούν σημαντικό ποσοστό του ΑΕΠ, ιδίως στο Αζερμπαϊτζάν.

ΧΩΡΑ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Αζερμπαϊτζάν	5.70%	5.39%	6.43%	1.99%	2.64%	6.05%	6.80%	6.27%	3.74%	5.05%
Αρμενία	0.30%	2.16%	0.22%	0.27%	0.25%	0.27%	0.67%	0.25%	0.06%	-0.97%
Βουλγαρία	3.66%	3.66%	3.31%	3.58%	1.92%	4.39%	2.77%	3.40%	2.73%	3.03%
Γεωργία	1.55%	1.21%	1.32%	0.74%	2.31%	2.11%	2.73%	1.29%	1.67%	1.79%
Ελλάδα	0.18%	0.39%	0.69%	1.23%	1.15%	0.65%	1.40%	1.72%	1.90%	2.43%
Μολδαβία	4.16%	4.27%	2.88%	2.55%	3.63%	2.91%	1.09%	1.55%	2.52%	4.19%
Ουκρανία	0.51%	0.12%	0.56%	0.24%	0.41%	0.04%	0.19%	0.21%	0.09%	0.40%
Ρουμανία	1.93%	1.29%	1.79%	2.02%	1.94%	2.43%	3.32%	2.81%	3.04%	2.95%
Ρωσία	3.45%	3.27%	2.21%	3.77%	2.77%	1.62%	1.75%	2.33%	1.89%	1.30%
Τουρκία	1.17%	1.93%	1.56%	1.42%	1.42%	2.23%	1.59%	1.28%	1.65%	1.22%

Πίνακας 4.4: ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ για την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, 2010-2019

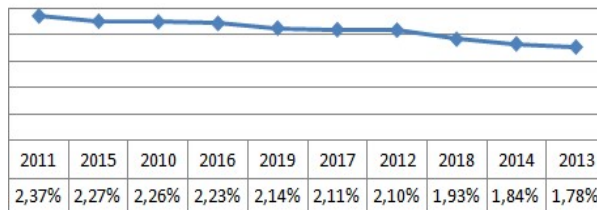
Στον Πίνακα 4.5 απεικονίζονται οι μέσοι όροι των ΑΞΕ, ως ποσοστό του ΑΕΠ, για την περίοδο 2010-2019, οι οποίοι ταξινομούνται ανά χώρα και κατά φθίνουσα τάξη για να διευκολύνεται η σύγκριση. Υψηλότερα ποσοστά καταγράφονται στο Αζερμπαϊτζάν και έπειτα στη Βουλγαρία και στη Μολδαβία, ενώ χαμηλότερα στην Αρμενία και την Ουκρανία.

Πίνακας 4.5: ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ ανά χώρα, 2010-2019 και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη

Στον Πίνακα 4.6, που ακολουθεί απεικονίζονται οι μέσοι όροι των ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ, για την περίοδο 2010-2019 ανά χώρα. Υψηλότερο ποσοστό καταγράφεται το 2011 και εκ νέου τη διετία 2015-2016. Αντίθετα, χαμηλότερο ποσοστό καταγράφεται τη διετία 2013-2014, αλλά και το 2018.

Έτος	Μέσος όρος
2010	2.26%
2011	2.37%
2012	2.10%
2013	1.78%
2014	1.84%
2015	2.27%
2016	2.23%
2017	2.11%
2018	1.93%
2019	2.14%

Πίνακας 4.6: ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ ανά έτος, 2010-2019 και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη

4.2 Αποτελέσματα για τον δείκτη EDB

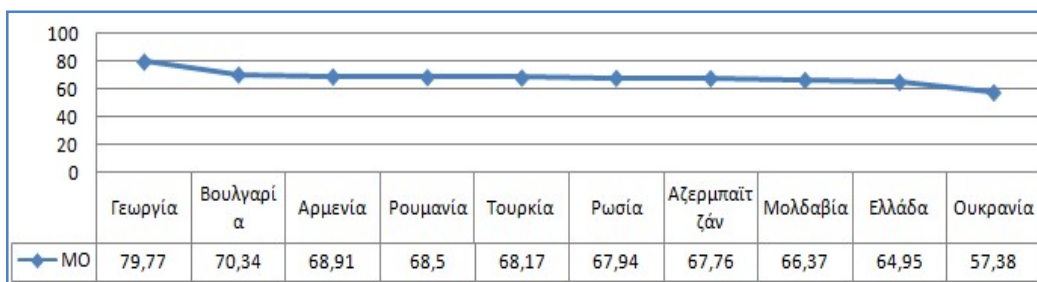
Στον Πίνακα 4.7 και σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε στο Κεφάλαιο 3 για το είδος και τις τιμές του δείκτη EDB, απεικονίζεται το σκορ του για την περίοδο 2010-2020. Υψηλότερο σκορ παρατηρείται για τη Γεωργία. Επίσης, παρατηρείται σημαντική αύξηση του σκορ του εν λόγω δείκτη, κατά την υπό εξέταση περίοδο, για την Ουκρανία, αλλά και τη Ρωσία. Συνολικά, από τα αποτελέσματα του πίνακα παρατηρείται μία αύξηση του σκορ του δείκτη EDB για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας από το 2015 και έπειτα.

ΧΩΡΑ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Αζερμπαϊτζάν	62.3	63.11	63.47	64.24	62.85	66.82	67.7	68.04	71.54	78.64	76.7
Αρμενία	60.75	61.28	63.83	67.77	67.57	70.25	70.95	72.44	73.31	75.37	74.5
Βουλγαρία	67.71	67.84	67.54	68.1	68.42	71.8	73.72	73.51	71.91	71.24	72
Γεωργία	73.75	76.2	78.89	81.78	80.69	77.52	78.19	80.68	82.8	83.28	83.7
Ελλάδα	61.83	59.81	60.05	61.89	62.59	66.7	68.38	68.67	68.02	68.08	68.4
Μολδαβία	58.02	58.62	59.7	60.68	61.83	66.6	70.97	72.75	73	73.54	74.4
Ουκρανία	39.35	43.82	44.01	48.32	59.41	62.22	63.6	64.71	67.31	68.25	70.2
Ρουμανία	63.42	62.57	62.48	63.88	64.39	70.22	73.78	74.26	72.87	72.3	73.3
Ρωσία	54.6	54.04	56.37	58.64	67.34	72.8	74.9	75.77	77.05	77.59	78.2
Τουρκία	63.85	63.87	64.3	65.46	67.12	68.66	69.16	67.19	69.14	74.33	76.8

Πίνακας 4.7: Σκορ του δείκτη EDB, 2010-2020

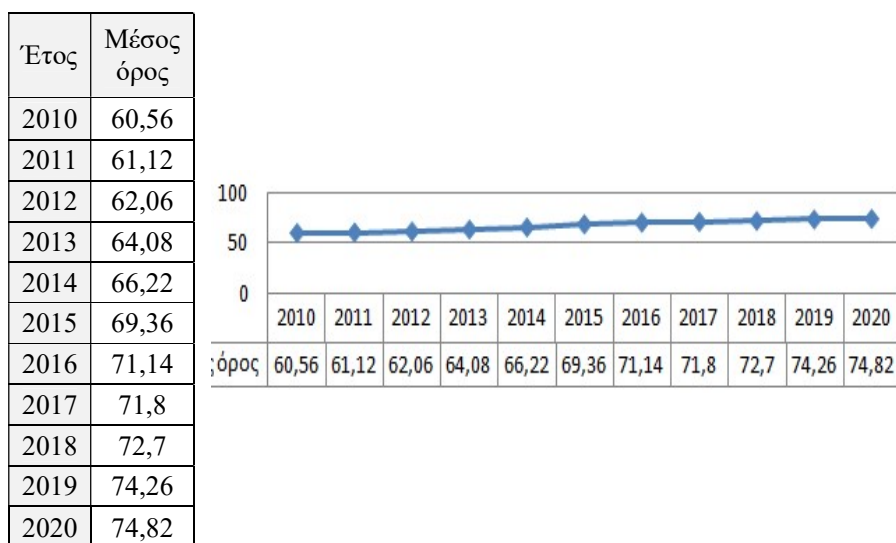
Πηγή: The Word Bank, 2021

Ο μέσος όρος του σκορ του δείκτη EDB για την περίοδο 2010-2020 ανά χώρα για την εξεταζόμενη περιοχή απεικονίζεται στον Πίνακα 4.8. Υψηλότερος μέσος όρος παρατηρείται για τη Γεωργία και έπειτα για τη Βουλγαρία. Αντίθετα, χαμηλότερος μέσος όρος σημειώνεται στην Ουκρανία.

Πίνακας 4.8: Μέσος όρος σκορ δείκτη EDB ανά χώρα, 2010-2020

Επίσης, ο μέσος όρος του σκορ του δείκτη EDB για την περίοδο 2010-2020 για κάθε έτος απεικονίζεται στον Πίνακα 4.9. Από την ταξινόμηση των τιμών, διαπιστώνεται ότι υπάρχει μία τάση συνεχούς αύξησης του σκορ του δείκτη για όλη την υπό εξέταση περίοδο.

Πίνακας 4.9: Μέσος όρος σκορ δείκτη EDB για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας ανά έτος, 2010-2020

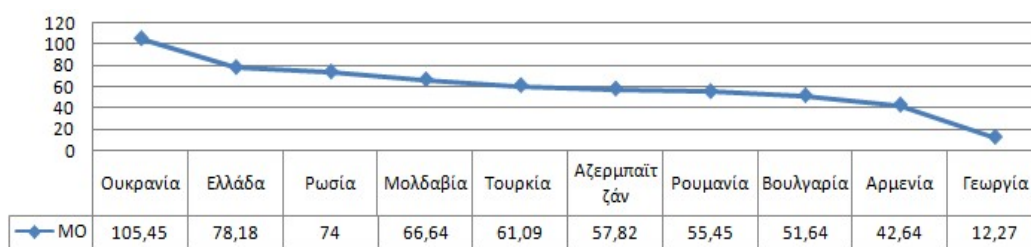
Στον Πίνακα 4.10 απεικονίζεται η κατάταξη των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, βάσει του δείκτη EDB, για την περίοδο 2010-2020. Υψηλότερη κατάταξη παρατηρείται για τις χώρες Ουκρανία, Ρωσία, Μολδαβία και Ελλάδα, ιδιαίτερα έως το 2014. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία παρουσιάζουν αύξηση τα τελευταία έτη,

δηλαδή μείωση της κατάταξής τους. Τέλος, η Γεωργία βρίσκεται στην υψηλότερη κατάταξη μεταξύ των χωρών της Μαύρης Θάλασσας καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο.

ΧΩΡΑ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Αζερμπαϊτζάν	55	54	66	67	70	80	63	65	57	25	34
Αρμενία	44	48	55	32	37	45	35	38	47	41	47
Βουλγαρία	44	57	59	66	58	37	38	39	50	59	61
Γεωργία	13	12	16	9	8	15	24	16	9	6	7
Ελλάδα	109	101	100	78	72	61	60	61	67	72	79
Μολδαβία	94	99	81	83	78	63	52	44	44	47	48
Ουκρανία	147	145	149	137	112	96	83	80	76	71	64
Ρουμανία	55	65	72	72	73	48	37	36	45	52	55
Ρωσία	116	123	124	112	92	62	51	40	35	31	28
Τουρκία	73	73	71	71	69	55	55	69	60	43	33

Πίνακας 4.10: Κατάταξη χωρών Μαύρης Θάλασσας βάσει του δείκτη EDB, 2010-2020

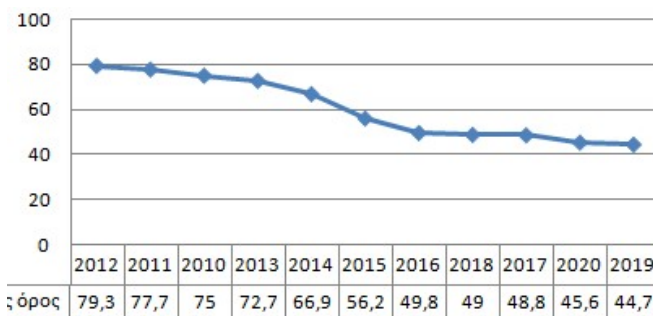
Ο μέσος όρος της κατάταξης βάσει του δείκτη EDB για την περίοδο 2010-2020, ανά χώρα για την εξεταζόμενη περιοχή, απεικονίζεται στον Πίνακα 4.8. Υψηλότερος μέσος όρος παρατηρείται στην περίπτωση της Ουκρανίας, ενώ χαμηλότερος για τη Γεωργία.

Πίνακας 4.11: Μέσος όρος κατάταξης δείκτη EDB ανά χώρα, 2010-2020

Επίσης, ο μέσος όρος του σκορ του δείκτη EDB για την περίοδο 2010-2020 για κάθε έτος απεικονίζεται στον επόμενο Πίνακα 4.12. Υψηλότερος μέσος όρος παρατηρείται έως το 2014, ενώ από το 2015 και έπειτα παρατηρείται μείωση του μέσου όρου κατάταξης του δείκτη.

Έτος	Μέσος όρος
2010	75
2011	77.7
2012	79.3
2013	72.7
2014	66.9
2015	56.2
2016	49.8
2017	48.8
2018	49
2019	44.7
2020	45.6

Πίνακας 4.12: Μέσος όρος κατάταξης δείκτη EDB για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας ανά έτος, 2010-2020 και ταξινόμησή τους κατά φθίνουσα τάξη

4.3 Συσχετίσεις

Στην ενότητα αυτή εξετάζεται αν υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ των δύο εξεταζόμενων μεταβλητών, δηλαδή των εισροών ΑΞΕ και του σκορ του δείκτη EDB, για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας την περίοδο 2010-2020. Για τον έλεγχο χρησιμοποιήθηκε ο συντελεστής Pearson (r η τιμή, και p το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας του συντελεστή).

Η ανάλυση θα φανερώσει αν υπάρχει στατιστική ένδειξη ότι υπάρχει η συσχέτιση, καθώς και την κατεύθυνση και την ένταση της σχέσης μεταξύ των αυτών μεταβλητών. Γίνεται έλεγχος της υπόθεσης H_0 : δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις μεταβλητές ($r=0$) και της υπόθεσης H_1 : υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις μεταβλητές ($r \neq 0$, με την περίπτωση της απόλυτης συσχέτισης ο δείκτης να λαμβάνει την τιμή $r=1$). Για την ερμηνεία της στατιστικής σημαντικότητας, αν η τιμή του Sig. (2-tailed) είναι μικρότερη του 0.05, τότε απορρίπτουμε τη μηδενική υπόθεση, ότι δηλαδή δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών (ότι το r είναι 0). Επομένως δεχόμαστε την H_1 , ότι δηλαδή υπάρχει συσχέτιση. Αν η τιμή του Sig. (2-tailed) είναι μεγαλύτερη του 0.05, τότε δεχόμαστε τη μηδενική υπόθεση, ότι δηλαδή δεν υπάρχει γραμμική σχέση μεταξύ των μεταβλητών.

Ο δείκτης r μας δείχνει την ένταση και την κατεύθυνση της παραπάνω γραμμικής σχέσης. Η κατεύθυνση αντιπροσωπεύεται από το πρόσημο (θετικό ή

αρνητικό), δείχνοντας ότι η σχέση αυτή είναι θετική, π.χ. όταν αυξάνεται η μια μεταβλητή (ΑΞΕ) αυξάνεται και η άλλη (σκορ EDB) ή αρνητική, π.χ. όταν αυξάνεται η μια μεταβλητή (ΑΞΕ) μειώνεται η άλλη (σκορ EDB). Η τιμή του δείκτη r κινείται μεταξύ 0-1 και αντιπροσωπεύει την ένταση και φορά της κατεύθυνσης. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας για είναι ίσο με $\alpha=0,05$.

Τα αποτελέσματα του ελέγχου απεικονίζονται στον Πίνακα 4.13. Όπως παρατηρείται, από το επίπεδο σημαντικότητας p του Pearson: Corr Sig. (2-tailed)= 0.029 < 0.05, φανερώνεται ότι υπάρχει μια στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών που εξετάζονται. Από την αριθμητική τιμή r του συντελεστή Pearson Corr. (-.209), διαφαίνεται ωστόσο ότι υπάρχει μια ασθενής-χαμηλή και αρνητική συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών.

		ΑΞΕ	Σκορ EDB
ΑΞΕ	Pearson Correlation	1	-.209*
	Sig. (2-tailed)		.029
	N	110	110
Σκορ EDB	Pearson Correlation	-.209*	1
	Sig. (2-tailed)	.029	
	N	110	110

Πίνακας 4.13: Συσχέτιση ΑΞΕ και σκορ δείκτη EDB

4.4 Παλινδρομήσεις

Στην ενότητα αυτή διεξάγονται δύο γραμμικές παλινδρομήσεις. Η πρώτη παλινδρόμηση στόχο έχει να εξετάσει αν το επιχειρηματικό περιβάλλον (σκορ EDB) επηρεάζει την προσέλκυση των ΑΞΕ. Επομένως, στη συγκεκριμένη παλινδρόμηση οι εισροές ΑΞΕ ήταν η εξαρτημένη μεταβλητή και το σκορ του δείκτη EDB ήταν η ανεξάρτητη μεταβλητή. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι ίσο με $\alpha=0,05$. Από τον πρώτο πίνακα (Model Summary), παρατηρείται πως η ανεξάρτητη μεταβλητή (σκορ δείκτη) προβλέπει την εξαρτημένη μεταβλητή (εισροές ΑΞΕ) σε ποσοστό 4,4% , δείχνοντας ότι είναι προβλεπτικός παράγοντας μικρού βαθμού.

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.209a	.044	.035	11288.3646

Πίνακας 4.14: Model Summary - Predictors: (Constant), EDB

Από τον παρακάτω πίνακα παρατηρείται πως το μοντέλο ταιριάζει στα δεδομένα που έχουν χρησιμοποιηθεί ($p=0.029 < 0.05$).

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	627396001.558	1	627396001.558	4.924	.029 ^b
Residual	13762135047.860	108	127427176.369		
Total	14389531049.418	109			

Πίνακας 4.15: ANOVA - Dependent Variable: FDI - Predictors: (Constant), EDB

Τέλος, από τον επόμενο πίνακα των συντελεστών, παρατηρείται και πάλι πως $p=0,029 < 0,05$. Αυτό σημαίνει πως το επιχειρηματικό περιβάλλον (σκορ EDB), επηρεάζει την προσέλκυση των ΑΞΕ και αποδεικνύει τη στατιστικά σημαντική σχέση των μεταβλητών.

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	26593.451	9234.723		2.880	.005
EDB	-299.242	134.860	-.209	-2.219	.029

Πίνακας 4.16: Coefficients-Dependent Variable: FDI

Η δεύτερη παλινδρόμηση στόχο έχει να εξετάσει αν οι εισροές ΑΞΕ επηρεάζουν το επιχειρηματικό περιβάλλον (σκορ EDB). Επομένως, στη συγκεκριμένη παλινδρόμηση οι εισροές ΑΞΕ ήταν η ανεξάρτητη μεταβλητή και το σκορ του δείκτη EDB ήταν η εξαρτημένη μεταβλητή. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι ίσο με $\alpha=0,05$. Από τον πρώτο πίνακα παρατηρείται πως η ανεξάρτητη μεταβλητή (εισροές ΑΞΕ) προβλέπει την εξαρτημένη μεταβλητή (σκορ

δείκτη) σε ποσοστό 4,4%, δείχνοντας ότι είναι προβλεπτικός παράγοντας μικρού βαθμού.

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.209 ^a	.044	.035	7.87692

Πίνακας 4.17: Model Summary - Predictors: (Constant), FDI

Από τον παρακάτω πίνακα παρατηρείται πως το μοντέλο ταιριάζει στα δεδομένα που έχουν χρησιμοποιηθεί ($p=0.029 < 0.05$).

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	305.487	1	305.487	4.924	.029 ^b
Residual	6700.952	108	62.046		
Total	7006.439	109			

Πίνακας 4.18: ANOVA - Dependent Variable: EDB - Predictors: (Constant), FDI

Τέλος, από τον παρακάτω πίνακα παρατηρείται πως $p=0.029 < 0.05$. Αυτό σημαίνει πως οι εισροές ΑΞΕ επηρεάζουν το επιχειρηματικό περιβάλλον (σκορ EDB) και αποδεικνύει τη στατιστικά σημαντική σχέση των μεταβλητών.

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	68.919	.856		80.550	.000
FDI	.000	.000	-.209	-2.219	.029

Πίνακας 4.19: Coefficients-Dependent Variable: EDB

4.5 Αξιολόγηση και ερμηνεία αποτελεσμάτων

Από την προηγηθείσα στατιστική ανάλυση προκύπτουν τέσσερα βασικά ευρήματα. Το πρώτο είναι πως υπάρχει μία ανομοιογένεια μεταξύ των χωρών της Μαύρης Θάλασσας σε επίπεδο προσέλκυσης ΑΞΕ και επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Περισσότερες ΑΞΕ προσελκύει η Ρωσία και η Τουρκία, ενώ λιγότερες η Αρμενία και η Μολδαβία. Αναφορικά με το επιχειρηματικό περιβάλλον, υψηλότερη στην κατάταξη είναι η Γεωργία - σύμφωνα και με τα ευρήματα του Kbiltsetskhlashvili, 2010, σελ. 35, ενώ στις χαμηλότερες θέσεις βρίσκονται η Ουκρανία, η Ελλάδα, η Ρωσία και η Τουρκία. Επίσης, διαπιστώθηκε μία αύξηση του σκορ του δείκτη EDB για τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας από το 2015 και έπειτα. Το εύρημα αυτό μπορεί να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα των εμποδίων των μεταρρυθμίσεων στις χώρες αυτής της περιοχής, της οικονομικής αστάθειας, της πολιτικής αβεβαιότητας και των προκλήσεων ασφαλείας (Glivanos, 2005; Manoli, 2005, σελ. 284-285; CSIS New European Democracies Project, 2007; Gavras, 2010).

Το δεύτερο εύρημα είναι πως υπάρχει μία στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των ΑΞΕ και του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Το εν λόγω εύρημα δεν έρχεται σε αντίθεση με τα ευρήματα άλλων μελετών που έχουν διαπιστώσει μία τέτοια σχέση (Witkowska, 2007; Zwerg & Arango, 2008, σελ. 20; Arango Vieira, 2009, σελ. 111; Hintošová et al., 2016, σελ. 5; Kamal et al., 2016, σελ. 121; Kalfadellis et al., 2016, σελ. 125; Correa da Silveira et al., 2017; Susic et al., 2017; Li et al., 2019; Skare & Cvek, 2020, σελ. 127; Nguyen, 2020). Ωστόσο, διαπιστώθηκε πως αυτή η συσχέτιση είναι αρνητική, ασθενούς έντασης. Αυτό σημαίνει πως προσέλκυση των ΑΞΕ δεν οδηγεί σε βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και αντίστροφα, βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος δεν οδηγεί σε προσέλκυση των ΑΞΕ. Αυτό με τη σειρά του μπορεί να ερμηνευθεί ως εξής: α) οι εισροές ΑΞΕ δεν αξιοποιούνται κατάλληλα προκειμένου να οδηγήσουν στη διαμόρφωση ενός βελτιωμένου επιχειρηματικού περιβάλλοντος και β) άλλοι παράγοντες ενδεχομένως να είναι περισσότερο σχετικοί με την προσέλκυση ΑΞΕ στις χώρες της Μαύρης Θάλασσας.

Το τρίτο εύρημα είναι πως οι εισροές ΑΞΕ αποτελούν προσδιοριστικό παράγοντα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος μικρού όμως βαθμού. Παρά το γεγονός ότι οι εισροές ΑΞΕ δεν οδηγούν σε βελτίωση του επιχειρηματικού

περιβάλλοντος, αυτό δε σημαίνει ότι δεν είναι προσδιοριστικοί αυτού του περιβάλλοντος. Ενδεχομένως, η μη αποτελεσματική χρήση των ΑΞΕ να διαμορφώνει ένα ιδιαίτερο περιβάλλον σε αυτές τις χώρες, αν και όχι ευνοϊκό για την περαιτέρω προσέλευσή τους. Επίσης, σύμφωνα και με τα ευρήματα της Witkowska (2007) και του Glivanos (2005), ίσως αυτό το αποτέλεσμα να σημαίνει μία αρνητική ανταπόκριση των επενδυτών σε μεταρρυθμίσεις και πολιτικές αυτών των χωρών. Άλλωστε και άλλες έρευνες (Zwerg & Arang, 2008, σελ. 20; Arango Vieira, 2009, σελ. 111; Skare & Cvek, 2020, σελ. 127) έχουν βρει πως οι ΑΞΕ δεν έχουν θετική επίδραση σε τομείς του ευρύτερου περιβάλλοντος, όπως το φυσικό περιβάλλον και η απασχόληση. Εκτός των παραπάνω, ενδεχομένως αυτό το εύρημα να αναδεικνύει και τη σημασία του είδους των ΑΞΕ σε επίπεδο επενδυτικών δομών και πηγών χρηματοδότησης (Skare & Cvek, 2020, σελ. 127), αλλά και οικονομικών θεσμών (Hintošová et al., 2016, σελ. 5).

Το τελευταίο εύρημα είναι πως το επιχειρηματικό περιβάλλον αποτελεί παράγοντα προσέλευσης ΑΞΕ. Το εύρημα αυτό δεν έρχεται σε αντίθεση με τα ευρήματα άλλων μελετητών (Hintošová et al., 2016, σελ. 5; Kamal et al., 2016, σελ. 121; Kalfadellis et al., 2016, σελ. 125; Susic et al., 2017; Skare & Cvek, 2020, σελ. 127; Lu et al., 2020), βάσει των οποίων οι ΑΞΕ επηρεάζονται από το εν λόγω περιβάλλον, αλλά και βάσει των οποίων οι ΑΞΕ μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την περαιτέρω βελτίωσή του. Επίσης, σε συνδυασμό με την αρνητική συσχέτιση, το εύρημα αυτό συνάδει με το αποτέλεσμα της μελέτης των Kalfadellis et al. (2016, σελ. 125), βάσει του οποίου ορισμένα στοιχεία του επιχειρηματικού περιβάλλοντος έχουν αρνητική προγνωστική επίδραση στη σχέση με τις επενδυτικές προθέσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

Καθόσον οι χώρες της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας ποικίλλουν ως προς το μέγεθος, την οικονομική δομή και το επίπεδο ανάπτυξης, υπάρχουν προκλήσεις που είναι ιδιόμορφες για μια συγκεκριμένη χώρα ή ένα μικρό υποσύνολο χωρών. Μικρότερες και λιγότερο ανοικτές οικονομίες δεν μπορούν να αξιοποιήσουν παγκόσμιες ευκαιρίες, ώστε να αναπτύξουν σε μεγάλο βαθμό την οικονομία τους, αλλά ταυτόχρονα δε διέπονται από υψηλό κίνδυνο από οικονομικούς κλυδωνισμούς. Συνολικά, η ποικιλομορφία και οι διαφορές δομών και συστημάτων στις χώρες της Μαύρης Θάλασσας καθιστούν δύσκολο τον προσδιορισμό ευκαιριών και προκλήσεων συνολικά στην περιοχή. Επομένως, οι προτάσεις πρακτικής εφαρμογής βασίζονται να μεν σε ένα γενικό πλαίσιο, αλλά μπορούν να εφαρμοστούν από τις χώρες της εν λόγω περιοχής σε βαθμό και με τρόπο που να λαμβάνονται υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε χώρας.

Σε γενικές γραμμές, επομένως, οι προκλήσεις που παρουσιάζονται και που χρήζουν αντιμετώπισης όπως και οι ευκαιρίες που μπορούν να αξιοποιηθούν είναι: α) οι δημογραφικές μεταβολές που επηρεάζουν την καταναλωτική ζήτηση για προϊόντα και υπηρεσίες, την ποσότητα και την ποιότητα του εργατικού δυναμικού, καθώς και την οικονομική βιωσιμότητα των προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλισης, β) η ανάγκη για συνεχιζόμενες οικονομικές και νομοθετικές μεταρρυθμίσεις για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και της παραγωγικότητας των οικονομιών, λαμβάνοντας υπόψη και τις επιπτώσεις της υφιστάμενης υγειονομικής κρίσης στην κοινωνία και την οικονομία, γ) η εξέλιξη των οικονομικών σχέσεων με σημαντικούς εξωτερικούς παράγοντες, σε συνδυασμό με την επιρροή που ασκείται από συγκεκριμένους δρώντες και δ) η προώθηση της περιφερειακής συνεργασίας.

Λόγω του ότι οι χώρες της Μαύρης Θάλασσας μοιράζονται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά (σε ιστορικούς όρους), η περιφερειακή συνεργασία και ο συντονισμός των δραστηριοτήτων τους για την προσέλκυση ΑΞΕ όχι μεμονωμένα, αλλά στην ευρύτερη περιοχή, είναι μάλλον επιτακτικός. Απαραίτητες προϋποθέσεις, λαμβάνοντας υπόψη και τις ιστορικές συγκρούσεις στην περιοχή, είναι ο πολιτικός διάλογος με συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών και εργοδοτικούς φορείς, καθώς και η ανταλλαγή πληροφοριών. Εν συνεχεία, αυτή η συνεργασία θα πρέπει να συνεχιστεί σε μεταξύ θεσμών και με συντονισμό πολιτικών. Η θεσμική εναρμόνιση

και ο μετασχηματισμός των οργανωσιακών δομών για τη διαμόρφωση ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος προσέλκυσης ΑΞΕ κρίνονται επιτακτικά. Οι διμερείς σχέσεις που έχουν διαμορφώσει αυτά τα κράτη με άλλες χώρες, η δημιουργία ενός brand name για την περιοχή, η προβολή και η προώθηση των δυνατών της στοιχείων (συγκριτικά πλεονεκτήματα), θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη διαμόρφωση κοινών κατευθυντήριων γραμμών για την εφαρμογή μίας πολιτικής προσέλκυσης ΑΞΕ.

Με αναφορά στο brand name, κρίνεται επίσης αναγκαία η διαμόρφωση μίας ολιστικής, συνεκτικής πολιτικής στο πλαίσιο του nation branding. Το nation branding αναφέρεται στη διαδικασία με την οποία οι κυβερνήσεις εμπλέκονται σε αυτοσυνείδητες δραστηριότητες που στοχεύουν στην παραγωγή μιας συγκεκριμένης εικόνας του κράτους, με απώτερο στόχο να αλλάξει τη συμπεριφορά, τις στάσεις, την ταυτότητα ή την εικόνα ενός κράτους με θετικό τρόπο. Ουσιαστικά, δίνεται μεγάλη έμφαση στη μέτρηση, την οικοδόμηση και τη διαχείριση της φήμης των χωρών. Κατά τη δημιουργία ενός brand name για τις χώρες της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας - αλλά και συνολικά για την εν λόγω περιοχή - θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες μίας στρατηγικής επωνυμίας (branding), καθώς: α) οι γεωγραφικοί περιορισμοί έχουν αντίκτυπο στην προσβασιμότητα των πόρων, τις υποδομές, τον τρόπο ζωής και τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων, β) η αντίληψη των επενδυτών επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες, όπως η εικόνα και η φήμη μίας χώρας και γ) οι χώρες χαρακτηρίζονται από διαφορετικά θεσμικά και μη στοιχεία, όπως η υποδομή, οι πόροι και η διαθέσιμη τεχνολογία. Δεδομένου ότι διάφοροι παράγοντες επηρεάζουν τις αποφάσεις για ΑΞΕ, μια χώρα θα πρέπει να εφαρμόσει μια στρατηγική branding, προκειμένου να γνωστοποιήσει αυτούς τους παράγοντες στους πιθανούς επενδυτές. Το εθνικό branding είναι σημαντικό για την προσέλκυση επενδυτών, μέσω της προώθησης των παραγόντων που διευκολύνουν τις ΑΞΕ.

Σημαντικό και απαραίτητο στοιχείο που μπορεί να υποστηρίξει την ανωτέρω πρόταση είναι η ενίσχυση και η συστηματοποίηση του διαλόγου πολιτικής σε βασικούς τομείς, όπως η ενέργεια, οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές, οι υποδομές, οι χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και ο τουρισμός. Η βασική πρόκληση είναι να αναβαθμιστεί το επίπεδο συμμετοχής πολλών και διαφορετικών ενδιαφερομένων μερών σε αυτόν τον διάλογο, με απώτερο στόχο την επικαιροποίηση, τη διαφάνεια και την ποιότητα των δεδομένων και των πληροφοριών που συλλέγονται και

αναλύονται. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί στην αναγκαιότητα ενός πιο δημοκρατικού και διαφανούς συστήματος διακυβέρνησης, βασιζόμενο στα πρότυπα των δημοκρατικών δυτικών κοινωνιών. Ανταλλαγή καλών πρακτικών με την ΕΕ και τις ΗΠΑ στη βάση και των διμερών σχέσεων που έχουν διαμορφωθεί, αλλά και της ένταξης ορισμένων χωρών στην ΕΕ, θα μπορούσαν να συμβάλουν σημαντικά προς αυτήν την κατεύθυνση.

Πριν από τον διάλογο σε περιφερειακό επίπεδο, σημαντική και αναγκαία είναι η υιοθέτηση πιο ενισχυμένων μορφών συνεργασίας, όπως α) θεσμικά μέτρα που οδηγούν στην εναρμόνιση των νομικών κανόνων και πλαισίων, β) άτυπες ή επίσημες συμφωνίες για την επιδίωξη συγκεκριμένων πολιτικών και τρόπων δράσης, γ) η ίδρυση οργανισμών ειδικού σκοπού με τη συμμετοχή διαφόρων ενδιαφερομένων μερών, δ) δέσμευση για ανάληψη κοινών έργων σε τομείς προτεραιότητας που μπορούν να αποφέρουν οφέλη σε όλους τους συμμετέχοντες και ε) πολιτική βούληση για τη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος ευνοϊκού για την προσέλκυση των ΑΞΕ στη βάση της κατανόησης της σημασίας τους, για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής.

Συνολικά, το περιβάλλον που διαμορφώνεται στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας απαιτεί μια συνεργατική προσέγγιση για την προσέλκυση των ΑΞΕ. Οι πολιτικές και οι θεσμοί θα πρέπει να προωθούν την περιφερειακή εμπιστοσύνη και την εικόνα της περιοχής ως σημαντική για ανάληψη δραστηριοτήτων ΑΞΕ. Οι διαδικασίες επίλυσης των συγκρούσεων πρέπει να περιλαμβάνουν όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Η ενέργεια πρέπει να αντιμετωπίζεται ως συνεταιριστικό παρά ως ανταγωνιστικό εγχείρημα. Παράλληλα, η διαμόρφωση μίας συγκεκριμένης εικόνας για την περιοχή ως προορισμός ΑΞΕ, θα πρέπει να αναδεικνύει τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα του συνόλου των χωρών της Μαύρης Θάλασσας. Τέλος, πολιτικές θα πρέπει να εφαρμοστούν για τον περαιτέρω εκδημοκρατισμό των θεσμών, με έμφαση στη λογοδοσία, τη διαφάνεια και τη μείωση της διαφθοράς, των εθνικιστικών τάσεων και του αυταρχισμού.

Στη βάση των ανωτέρω, επομένως, οι προτάσεις για τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος για την προσέλκυση των ΑΞΕ και παράλληλα για τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος αξιοποιώντας τις ΑΞΕ, βασίζονται σε τρία κύρια σημεία: α) αντιμετώπιση των συγκρούσεων και άλλων εκκρεμών

ζητημάτων της περιοχής, β) εστίαση σε οικονομικά ζητήματα που ανταποκρίνονται σε κοινές προκλήσεις και πραγματικές ανάγκες φυσικών και νομικών προσώπων με απώτερο στόχο την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης, γ) προώθηση και συντονισμός προγραμμάτων περιφερειακής συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα. Οι τρεις αυτές δέσμες προτάσεων αναπτύσσονται αμέσως παρακάτω:

α) Αντιμετώπιση των συγκρούσεων και άλλων εκκρεμών ζητημάτων της περιοχής: ο διάλογος θα πρέπει να αφορά ζητήματα ασφαλείας και μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης. Η δημιουργία μίας διαπεριφερειακής ομάδας, ενδεχομένως να μπορούσε να συμβάλει καθοριστικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Καθήκοντα αυτής της επιτροπής θα πρέπει να είναι η ανάλυση των ζητημάτων και η εξεύρεση εναλλακτικών λύσεων, καθώς και πρακτικές προτάσεις για την οικοδόμηση εμπιστοσύνης και την ενίσχυση των δημοκρατικών διαδικασιών, καθώς και της ειρήνης και σταθερότητας στην περιοχή. Η συμμετοχή ατόμων από διεθνείς φορείς θα μπορούσε να οδηγήσει στην περαιτέρω ενδυνάμωση αυτής της διαπεριφερειακής ομάδας. Σημαντικό στοιχείο είναι τα ζητήματα ασφάλειας και σταθερότητας να μην περιορίζονται σε εθνοτικές συγκρούσεις, αλλά να λαμβάνουν υπόψη τους και προβλήματα που σχετίζονται με τη μετανάστευση και δραστηριότητες που εμπίπτουν στο οργανωμένο έγκλημα.

β) Εστίαση σε οικονομικά ζητήματα που ανταποκρίνονται σε κοινές προκλήσεις και πραγματικές ανάγκες φυσικών και νομικών προσώπων με απώτερο στόχο την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης: η διαπεριφερειακή συνεργασία θα πρέπει να θέσει ως στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Η βιώσιμη ανάπτυξη σχετίζεται με την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον. Επομένως, ζητήματα κλιματικής αλλαγής, δημογραφικών μεταβολών, τεχνολογικών καινοτομιών, θα πρέπει να αποτελούν αναπόσπαστο μέρος μίας συνεκτικής πολιτικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στη βελτίωση του ανθρώπινου κεφαλαίου, τόσο στον ιδιωτικό, όσο και στον δημόσιο τομέα, που θα μπορεί να υποστηρίξει δράσεις ψηφιακού μετασχηματισμού και το νέο περιβάλλον που διαμορφώνεται από την τέταρτη βιομηχανική επανάσταση, με έμφαση στη διαφάνεια και τη λογοδοσία. Επίσης, έμφαση θα πρέπει να δοθεί σε καλά σχεδιασμένες πράσινες πολιτικές, στη βάση των οικονομικών και κοινωνικών αναγκών των επί μέρους κρατών της περιοχής. Επιπλέον, μία συντονισμένη

περιφερειακή προσέγγιση απαιτείται και για την αντιμετώπιση των κοινωνικών και οικονομικών επιπτώσεων της υφιστάμενης υγειονομικής κρίσης. Σε αυτό το πλαίσιο θα μπορούσε να εξεταστεί και η αναβάθμιση των υποδομών των κρατών, καθώς και οι διμερείς και διαπεριφερειακές συνδέσεις, η ανταλλαγή δεδομένων και πληροφοριών για τη μείωση της ευπάθειας των χωρών σε κρίσεις, καθώς και την προώθηση μέτρων ενίσχυσης της ανθεκτικότητας των επιχειρήσεων. Με αναφορά στις επιχειρήσεις, κρίνεται αναγκαία η ανάληψη πρωτοβουλιών για την ενίσχυση της διασυνοριακής οικονομικής δραστηριότητας μέσα από τη διευκόλυνση της επιχειρηματικής δραστηριότητας με την άρση των διαφόρων φραγμών που εμποδίζουν το εμπόριο, τις επενδύσεις ή τη χρηματοδότηση.

γ) Προώθηση και συντονισμός προγραμμάτων περιφερειακής συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα: η ανάληψη πρωτοβουλιών και η διαμόρφωση πολιτικών θα πρέπει να βασίζεται σε διάλογο στον οποίον θα συμμετέχουν φυσικά και / ή νομικά πρόσωπα που θα εκπροσωπούν διάφορα ενδιαφερόμενα μέρη. Η κοινωνία των πολιτών μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο μέσα από την άσκηση πίεσης σε θεσμικούς φορείς για την ανάληψη δράσεων με απώτερο στόχο την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης. Επιπρόσθετα, οι εν λόγω φορείς μπορούν να επιστήσουν την προσοχή σε ζητήματα / προβλήματα και σε ευκαιρίες που αφορούν τομείς που δεν έχουν ληφθεί υπόψη σε κυβερνητικό επίπεδο. Με τον τρόπο αυτό είναι δυνατή η βελτίωση του συνολικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος, κυρίως με έμφαση στη διάσταση των κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραγόντων. Παράλληλα, με τον τρόπο αυτό καθίσταται δυνατή και η ανταλλαγή καλών πρακτικών μεταξύ ενδιαφερομένων μερών από άλλες χώρες. Η συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών στη χάραξη πολιτικής συνδέεται με τη χρηστή διακυβέρνηση και τη σταθερή οικοδόμηση θεσμών. Ως εκ τούτου, απαιτούνται και θεσμικές μεταρρυθμίσεις προς αυτήν την κατεύθυνση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η περιοχή της Μαύρης Θάλασσας περιλαμβάνει μια ετερογενή ομάδα χωρών. Οι οικονομίες αυτών των χωρών διαφέρουν ως προς το μέγεθος, τα θεσμικά χαρακτηριστικά και τις προοπτικές ένταξης. Συνολικά, οι χώρες αντιμετωπίζουν πολύ διαφορετικά προβλήματα και βρίσκονται σε διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης. Ωστόσο, οι εν λόγω χώρες αντιμετωπίζουν στο σύνολό τους σημαντικές οικονομικές προκλήσεις και προκλήσεις ασφαλείας και σταθερότητας. Επομένως, οι χώρες της Μαύρης Θάλασσας να μεν διαφοροποιούνται σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, αλλά παράλληλα μοιράζονται και ορισμένα κοινά προβλήματα.

Οι οικονομικές επιδόσεις της περιοχής κατά τη δεκαετία του 1990 ήταν εξαιρετικά ασταθείς. Ωστόσο, πιο πρόσφατα, η περιοχή γνώρισε μια αρκετά ταχεία οικονομική ανάκαμψη συνοδευόμενη από σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές, αν και η κατάσταση της αγοράς εργασίας και οι κοινωνικές συνθήκες γενικά εξακολουθούν να χρήζουν περαιτέρω βελτίωσης. Η διαφθορά και το κράτος δικαίου επίσης αποτελούν τομείς στους οποίους είναι αναγκαίες και άλλες μεταρρυθμίσεις, με έμφαση στην εφαρμογή των νομοθετικών ρυθμίσεων, καθώς και την ενίσχυση της διαφάνειας και της λογοδοσίας, όπως και των δημοκρατικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Τα κατάλοιπα της ψυχροπολεμικής περιόδου και οι συνεχείς εθνοτικές συγκρούσεις, σε συνδυασμό με την επιρροή αρκετών δρώντων στην περιοχή για την άσκηση ελέγχου, δημιουργούν ένα μη ευνοϊκό επιχειρηματικό περιβάλλον στην περιοχή.

Αυτό το επιχειρηματικό περιβάλλον δεν είναι κατάλληλο για την προσέλκυση ΑΞΕ. Αυτό καταδείχθηκε και από το γεγονός ότι ένα εύρημα αυτής της έρευνας ήταν η αρνητική συσχέτιση μεταξύ ΑΞΕ και αυτού του περιβάλλοντος, όπως αξιολογήθηκε στη βάση του δείκτη EDB. Παράλληλα, όμως, αυτή η αρνητική συσχέτιση αναδεικνύει ακόμα ότι οι ΑΞΕ δεν μπορούν να οδηγήσουν σε βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Αυτό σημαίνει πως οι ΑΞΕ είτε δεν κατανέμονται σωστά και κατάλληλα, είτε δεν αξιοποιούνται προκειμένου να μετασχηματιστεί το επιχειρηματικό περιβάλλον με αποτελεσματικό τρόπο. Στη βάση του ότι οι ΑΞΕ αποτελούν προσδιοριστικό παράγοντα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και το αντίστροφο, οι προτάσεις πρακτικής εφαρμογής που

αναφέρθηκαν παραπάνω λαμβάνουν υπόψη αυτήν την αρνητική συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών και την ερμηνεία της.

Συνολικά, κατά τη δεκαετία του 1990, μία δεκαετία που χαρακτηρίστηκε από τη μετάβαση αυτών των κρατών από ένα κεντρικά σχεδιασμένο σύστημα σε μια οικονομία της αγοράς έπειτα από την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, οι χώρες της Μαύρης Θάλασσας χαρακτηρίστηκαν από μία παρόμοια οικονομική ανάπτυξη, που κινούνταν και αρνητικά. Παράλληλα, τα προβλήματα και οι ιδιαιτερότητες αυτής της μετάβασης είναι ορατά ακόμα και σήμερα. Η οικονομική μετάβαση στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας σηματοδεύτηκε από μια έντονη διάλυση του ρόλου του κράτους, ειδικά όταν επρόκειτο για τα κοινωνικά δίκτυα. Επιπλέον, η δύσκολη οικονομική κατάσταση και οι τοπικές συγκρούσεις οδήγησαν σε σημαντική μετανάστευση, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά, καθώς και σε άνοδο του οργανωμένου εγκλήματος. Τις επόμενες δύο δεκαετίες συντελέστηκαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις που οδήγησαν σε ένα βελτιωμένο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον. Ωστόσο, η στρατηγική θέση των χωρών αυτών, σε συνδυασμό με την ιστορική επιρροή αυτοκρατοριών, οδηγεί αρκετούς δρώντες να προσπαθούν να ασκήσουν έλεγχο στην περιοχή. Ως εκ τούτου, η μακροπρόθεσμη βιώσιμη ανάπτυξη στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας εξαρτάται όχι μόνο από αμιγώς οικονομικούς παράγοντες, αλλά και από την επίλυση διαφόρων κοινωνικών, πολιτικών και θεσμικών προκλήσεων.

Η αλληλεπίδραση μεταξύ οικονομίας, νομοθεσίας και θεσμικών παραγόντων είναι καθοριστικός παράγοντας για τις ΑΞΕ. Σε αυτό το πλαίσιο, το οικονομικό, πολιτικό, τεχνολογικό και νομοθετικό περιβάλλον της χώρας επηρεάζει τις αποφάσεις των επενδυτών να επενδύσουν σε μια συγκεκριμένη χώρα. Η διαφθορά, το φορολογικό καθεστώς, οι διοικητικές ρουτίνες, η εφαρμογή του νόμου και του κράτους δικαίου, η επίλυση προβλημάτων ασφαλείας και υποδομών, είναι μεταξύ εκείνων που πρέπει να βελτιωθούν στις χώρες της Μαύρης Θάλασσας προκειμένου να προσελκύσουν ΑΞΕ. Η περιφερειακή συνεργασία, το ανθρώπινο δυναμικό, η συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών, η διαμόρφωση μίας στρατηγικής nation branding, κρίνονται ως απαραίτητα μέτρα που θα μπορέσουν να οδηγήσουν στη διαμόρφωση ενός πιο ευνοϊκού για την προσέλκυση των ΑΞΕ περιβάλλον. Οι ίδιες οι ΑΞΕ που εισρέουν στην περιοχή θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη βελτίωση των προαναφερθέντων παραγόντων.

Οι παραπάνω συστάσεις υπογραμμίζουν τη σημασία της συνεργασίας μεταξύ όλων των ενδιαφερομένων μερών. Καθένας από αυτούς τους ενδιαφερόμενους διαδραματίζει συγκεκριμένο και σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του ευρύτερου επιχειρηματικού περιβάλλοντος και κατ' επέκταση στην προσέλκυση των ΑΞΕ. Ο συντονισμός μεταξύ όλων των ενδιαφερομένων θα πρέπει να είναι ευθύνη ίσως μιας ανεξάρτητης περιφερειακής αρχής. Επιπλέον, οι συνέργειες με άλλες αρχές σε άλλες χώρες, καθώς και με ευρωπαϊκούς και διεθνείς φορείς που σχετίζονται με τις ΑΞΕ θα μπορούσαν να είναι χρήσιμες όσον αφορά την παροχή συμβουλών και την ανταλλαγή ιδεών και καλών πρακτικών. Ωστόσο, η προθυμία εκ μέρους των κυβερνήσεων της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας είναι ο σημαντικότερος παράγοντας για την επίτευξη όλων των παραπάνω, και πρωτίστως για τη δημιουργία δικτύων σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο.

Ωστόσο, στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί πως ένας σημαντικός περιορισμός αυτής της έρευνας είναι ότι το επιχειρηματικό περιβάλλον αξιολογήθηκε στη βάση του δείκτη EDB. Ο δείκτης αυτός, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, δε λαμβάνει υπόψη του άλλες πτυχές του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, παρά μόνο συγκεκριμένες διαστάσεις. Επομένως, τα ευρήματα αυτής της έρευνας θα πρέπει να ιδωθούν μόνο μέσα σε αυτό το πλαίσιο.

Στη βάση αυτή, επομένως, μελλοντικές έρευνες θα πρέπει να εστιάσουν σε ευρύτερη ανάλυση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, τόσο στις επί μέρους χώρες αυτής της περιοχής, όσο και στο σύνολό της. Για τον λόγο αυτό, μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν και άλλους δείκτες που εξετάζουν το επιχειρηματικό περιβάλλον, ούτως ώστε να προσδιοριστούν και άλλοι παράγοντες που ενδεχομένως να επηρεάσουν την προσέλκυση ΑΞΕ.

Επίσης, μελλοντικές έρευνες μπορούν να διεξαχθούν και στους ίδιους τους επενδυτές, αξιοποιώντας δηλαδή τα πρωτογενή δεδομένα. Τέτοιες έρευνες θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ενδιαφέροντα και χρήσιμα συμπεράσματα ως προς τους λόγους για τους οποίους επενδύουν στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, τα κίνητρα για την επιλογή συγκεκριμένων χωρών αυτής της περιοχής, τα θετικά και τα αρνητικά σημεία αυτών των χωρών, αλλά και τυχόν εμπόδια στις δραστηριότητες ΑΞΕ. Στο πλαίσιο πρωτογενών ερευνών, υπεύθυνοι χάραξης επενδυτικής πολιτικής και

οικονομικοί και κυβερνητικοί φορείς θα μπορούσαν επίσης να συμμετάσχουν σε μία τέτοια έρευνα, προκειμένου να διατυπώσουν τις απόψεις τους σχετικά με τις πολιτικές και τις πρωτοβουλίες που προωθούν και που σκοπεύουν να προωθήσουν στο μέλλον, ώστε να προσελκύσουν ΑΞΕ, αλλά και να αξιοποιήσουν αυτές τις ΑΞΕ για τη βελτίωση του ευρύτερου περιβάλλοντος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Adamseged, M.E. and Grundmann, P. (2020). Understanding Business Environments and Success Factors for Emerging Bioeconomy Enterprises through a Comprehensive Analytical Framework. *Sustainability*, **12**, Ανακτήθηκε Οκτ 01, 2021 από <https://doi.org/10.3390/su12219018>.

Arango Vieira, L.C. (2009). The impact of foreign direct investment on developing economies and the environment. *Revista Ingenierías Universidad de Medellín*, **8**(14), pp. 111-128.

Asongu, S., Akpan, U.S. and Isihak, S.R. (2018). Determinants of foreign direct investment in fast-growing economies: evidence from the BRICS and MINT countries. *Financial Innovation*, **4**, Ανακτήθηκε Ιουλ 23, 2021, από <https://doi.org/10.1186/s40854-018-0114-0>.

Aydin, M. (2005). Europe's New Region: The Black Sea in the Wider Europe Neighbourhood. *Southeast European and Black Sea Studies*, **5**(2), pp. 257-283.

Balinda, S.N. (2016). Factors Attracting Foreign Direct Investments (FDIs) in Rwanda: The Case of Selected Companies. *Saudi Journal of Business and Management Studies*, **1**(2), pp. 59-67.

Benyei, Z. (2016). The Evolution Of Foreign Direct Investment Theories: How Can Institutions Relate?. *Annals of Faculty of Economics*, **1**(1), pp. 13-19.

Çelikpala, M. (2010). *Security in the Black Sea Region*. Ανακτήθηκε Σεπ 05, 2021, από https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Security_in_the_Black_Sea_Region.pdf

Chirila Donciu, E. (2014). Promoting and attracting foreign direct investment. *CES Working Papers*, **VI**(3), pp. 17-28.

Corporate Finance Institute (2021). *What is Foreign Direct Investment (FDI)?*. Ανακτήθηκε Αυγ 12, 2021, από <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/economics/foreign-direct-investment-fdi/>

Correa da Silveira, E.M., Samsonescu, J.A.D. and Triches, D. (2017). The determinants of foreign direct investment in Brazil: empirical analysis for 2001-2013. *CEPAL Review*, **121**, pp. 171-184.

Denisia, V. (2010). Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, **2**(2), 104-110.

European Commission (2016). *Towards a Foreign Direct Investment (FDI) Attractiveness Scoreboard*. Ανακτήθηκε Οκτ 13, 2021, από <https://www.copenhageneconomics.com/dyn/resources/Publication/publicationPDF/1/351/1472727400/copenhagen-economics-2016-towards-a-foreign-direct-investment-fdi-attractiveness-scoreboard.pdf>

Faheem, M.A., Bin Dost, M.K., Hussnain, A., Izhar, S.U., Raza, I. and Shakeel, A. (2011). Factors Attracting FDI Inflow in China. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, **1**(4), pp. 128-137.

Francis, S. (2010). Foreign Direct Investment Concepts: Implications for Negotiations. *Economic and Political Weekly*, **45**(22), pp. 31-36.

Glinavos, I. (2005). Foreign Direct Investment in the Black Sea Area. Ανακτήθηκε Σεπ 05, 2021, από <https://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpdc/0506007.html>

Griebeler, M. and Wagner, E.M. (2017). A signaling model of foreign direct investment attraction. *Economia*, **18**(3), pp. 344-358.

Heinrich Böll Foundation/WWF (2013). *Greening the Black Sea synergy*. Ανακτήθηκε Οκτ 12, 2021, από https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/black_sea_full_report.pdf

Hintošová, A.B., Kubíková, Z. and Ručinský, R. (2016). Does quality of business environment influence foreign direct investment inflows? A case of Central European Countries. *Central European Journal Of Management*, **3**(1), pp. 5-13.

Haudi, H.W. and Yoyok, C. (2020). Analysis of most influential factors to attract foreign direct investment. *Journal of Critical Review*, **7**(13), pp. 4128-4135.

IMF (2004). Definition of foreign direct investment (FDI) terms. Ανακτήθηκε Αυγ 20, 2021, από <https://www.imf.org/External/NP/sta/bop/pdf/diteg20.pdf>

Kalfadellis, P., Gray, J. and Freeman, S. (2006). Established foreign subsidiaries and the relationship between: the environment, satisfaction and investment intentions. *Revista Eletrônica de Negócios Internacionais*, **1**(1), pp. 125-150.

Kamal, J.B., Wahid, A.N.M. and Kamal, K.B. (2016). Relationship between FDI and Environment. *The Bangladesh Development Studies*, **39**(3&4), pp. 121-140.

Kbiltsetskhilashvili, T. (2010). Attracting investors: Case of impact of FDI on the achievements of economic growth in Georgia, *IBSU Scientific Journal*, **4**(2), pp. 35-51.

King, C. (2008). The Wider Black Sea Region in the Twenty-First Century. In Hamilton, D. and Mangott, G. (eds.), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*. Washington, D.C.: *Center for Transatlantic Relations*, pp. 1-22.

Li, Z., Dong, H., Huang, Z. and Failler, P. (2019). Impact of Foreign Direct Investment on Environmental Performance. *Sustainability*, **11**, doi:10.3390/su11133538.

Lyubcheva, M. (2010). *The Black Sea Region in EU Policies*. Ανακτήθηκε Σεπ 11, 2021, από <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/07769.pdf>

Makoni, P.L. (2015). An extensive exploration of theories of foreign direct investment. *Risk Governance & Control: Financial Markets & Institutions*, **5**(2), pp. 77-83.

Marandu, E.E. and Ditshweu, T. (2018). An Overview of the Key Theories of Foreign Direct Investment: The Way Forward. *Advances in Social Sciences Research Journal*, **5**(12), pp. 30-39.

Marie Zwerg, A. and Arango, L.C. (2008). The Impact of Foreign Direct Investment on Developing Economies and the Environment. *Ad-Minister Universidad EAFIT Medellín*, **13**, pp. 20-37.

National Council of Educational Research & Training (2021). Business environment. Ανακτήθηκε Οκτ 12, 2021, από <https://ncert.nic.in/textbook/pdf/lebs103.pdf>

Nayak, D. and Choudhury R.N. (2014). A selective review of foreign direct investment theories. Ανακτήθηκε Αυγ 01, 2021, από <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/103862/1/782793517.pdf>

Nguyen, H.H. (2020). Impact of Foreign Direct Investment and International Trade on Economic Growth: Empirical Study in Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(3), pp. 323-331.

OECD (2008). OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment. Ανακτήθηκε από: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264045743-en.pdf?expires=1635948537&id=id&accname=guest&checksum=3912D3948B44B914E79C1BED23A19C54>

Olusegun, O. (2015). General Review of Literature on Theories of Foreign Direct Investment. Ανακτήθηκε Αυγ 01, 2021, από <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2640497>.

Ostos, J., Hinderer, H. and Bravo, E. (2017). Relationship between the Business Environment and Business Strategy Types: Evidence in Peruvian Companies. *Universidad & Empresa*, 19(32), pp. 61-86.

Pereira Correia, Z.C.C. (1996). *Scanning the business environment for information: a grounded theory approach*. PhD Thesis, University of Sheffield.

Schmidt, U. (2017). Advancing stability in the Black Sea Region. Ανακτήθηκε Οκτ 12, 2021, από <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2017-11/2017%20-%20159%20CDS%2017%20E%20rev.%201%20-%20BLACK%20SEA%20-%20SCHMIDT%20REPORT.pdf>

Skare, M. and Cvek, D. (2020). A Vector Autoregression Analysis of Foreign Direct Investment and Its Link to Competitiveness. *Journal of Competitiveness*, 12(4), pp. 127-142.

Skripak, S.J. (2016). *Business in a Global Environment*. Ανακτήθηκε Αυγ 31, 2021, από <https://vtechworks.lib.vt.edu/bitstream/handle/10919/70961/Chapter%204%20Business%20in%20a%20Global%20Environment.pdf?sequence=9&isAllowed=y>

Susic, I., Stojanovic-Trivanovic, M. and Susic, M. (2016). Foreign direct investments and their impact on the economic development of Bosnia and Herzegovina. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, **200**, doi:10.1088/1757-899X/200/1/012019.

Ta, V.L., Do, A.D., Phan, T.U., Nguyen, Q.H., Nguyen, T.T.H., Le, T.D. and Nguyen, T.P. (2021). Factors Affecting FDI Intentions of Investors: Empirical Evidence from Provincial-Level Data in Vietnam. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, **8**(4), pp. 125-134.

The World Bank (2021). *Ease of Doing Business rankings*. Ανακτήθηκε Αυγ 03, 2021, από <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>

The World Bank (2021α). *Ease of Doing Business Scores*. Ανακτήθηκε Αυγ 03, 2021, από <https://www.doingbusiness.org/en/data/doing-business-score>

The World Bank (2021β). *What is the difference between Foreign Direct Investment (FDI) net inflows and net outflows?*. Ανακτήθηκε Αυγ 03, 2021, από <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/114954-what-is-the-difference-between-foreign-direct-inve>

The World Bank (2020). *Doing Business 2020*. Ανακτήθηκε Ιουλ 23, 2021 από: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020>

UNCTAD (2007). *World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development*. Ανακτήθηκε Ιουλ 23, 2021, από https://unctad.org/system/files/official-document/wir2007p4_en.pdf

UNCTADSTAT (2021). *United Nations Conference on Trade and Development: Data Center*. Ανακτήθηκε Νοε 07, 2021, από: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740>

UN Department of Economic and Social Affairs (2005). *Foreign direct investment (FDI) net inflows and net outflows as share of GDP*. Ανακτήθηκε Ιουλ 23, 2021, από https://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/methodology_sheets/global_econ_partnership/fdi.pdf

Vasiliev, A. (2010). *The Black Sea Region in Turkish foreign policy strategy: Russia & Turkey on the Black Sea*. Ανακτήθηκε Αυγ 11, 2021, από https://carnegieendowment.org/files/Turkey_black_sea_report_eng.pdf

Witkowska, J. (2007). Foreign Direct Investment in the Changing Business Environment of the European Union's New Member States. *Global Economy Journal*, 7(4). Ανακτήθηκε Ιουλ 11, 2021, από <https://doi.org/10.2202/1524-5861.1233>.

Zeqiri, N. and Bajrami, H. (2016). Foreign Direct Investment (FDI) Types and Theories: The Significance of Human Capital. *UBT International Conference on Management*, 23, pp. 43-58.